

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**TÜRKÇE ATASÖZLERİ VE DEYİMLERDE TANRI KAVRAMINA DİN
PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN BİR YAKLAŞIM**

HALİT KALLI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA/2017

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**TÜRKÇE ATASÖZLERİ VE DEYİMLERDE TANRI KAVRAMINA DİN
PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN BİR YAKLAŞIM**

HALİT KALLI

Danışman: Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Asım YAPICI

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Ahmet DOĞAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2017

ukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Mdrlgne;

Bu alışma, jürimiz tarafından Din Psikolojisi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK
(Danışman)

ye: Prof. Dr. Asım YAPICI

ye: Yrd. Doç. Dr. Ahmet DOĞAN

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen ğretim elemanlarına ait olduklarını onaylıyorum.

.../.../2017

Prof. Dr. H. Mahir FİSUNOĞLU

Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, izelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlâk kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,
- bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim 23/05/2017

İmza

Halit KALLI

ÖZET

TÜRKÇE ATASÖZLERİ VE DEYİMLERDE TANRI KAVRAMINA DİN PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN BİR YAKLAŞIM

HALİT KALLI

Yüksek Lisans Tezi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK

Mayıs 2017, 82 sayfa

Genellikle edebiyatın konusu kapsamında değerlendirilmiş olmasına rağmen atasözleri ve deyimler din psikolojisi alanında incelenebilir özelliklere sahiptir. Bu nedenle öncelikle yapılması gereken şey dini muhtevaya sahip atasözleri ve deyimleri din psikolojisi açısından değerlendirmek olmalıdır. Çünkü din psikolojisi dindar bireyi ele alır ve bu bakımdan atasözleri ve deyimler topluma mal edilmiş olmasına rağmen bireylerin dini duygu, düşünce ve davranışları sonucu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Türk toplumunun dini bağlamda söylediği her atasözü din psikolojisi bağlamında rahatlıkla çalışılabilir.

Bu çalışma, atasözleri ve deyimlerde Tanrı algısı ve tasavvurunun din psikolojik analizinden meydana gelmektedir. Muhtevasında Tanrı, Rab, İlah, Allah, Rahman, Hak ve Rahmet bulunan atasözleri belli bir bütünlük içerisinde incelenip din psikolojisi ile alakalı olarak değerlendirilmeye gayret edilmiştir. Ayrıca Tanrı kavramının Türk toplumunda nasıl bir zemine oturtulduğu ve Tanrı tasavvurlarının din psikolojik bağlamda ne mana ifade ettiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Atasözleri ve deyimler, Allah'ın sıfatları, Tanrı tasavvuru, Tanrı algısı, din psikolojisi.

ABSTRACT**AN APPROACH IN TERMS OF PSYCHOLOGY OF RELIGION TO GOD
CONCEPT IN TURKISH PROVERBS AND IDIOMS****HALİT KALLI****Master Thesis, The Department Of Philosophic and Religious Sciences****Supervisor: Prof. Hasan KAYIKLIK****MAY 2017, 82 pages**

Although proverbs and idioms are normally evaluated under the topic of literature mostly, they can be analyzed in the field of the psychology of religion. Therefore, the first thing to be done is to evaluate the proverbs and idioms that have religious content, because the psychology of religion deals with religious individuals and in this regard, although proverbs and idioms are attributed to the society, nevertheless they emerged as a result of the religious feelings, thoughts and behaviors of individuals. Accordingly, each proverb said by Turkish society in religious context can be studied in the various branches of the psychology of religion easily.

This study is composed of the religious psychological analysis of these two topics which take God perception and imagination in proverbs and idioms as the basis. Proverbs and idioms which contain God, Lord, Deity, Allah, The Compassionate, The Truth (Haqq) and The Mercy are analyzed within certain integrity and tried to be evaluated as related to the psychology of religion. Moreover, it was tried to be detected what kind of a foundation the God concept is located on in Turkish society and what the God imaginations mean in religious psychological context.

Keywords: Proverbs and idioms, Allah's attributes, imagination of God, perception of God, psychology of religion.

ÖNSÖZ

Atasözleri ve deyimlerin ortaya çıkışı insanlık tarihi kadar eskidir. Yeryüzündeki her insan topluluğunun, dilin ortak bir anlaşma sistemi olarak ortaya çıktığı andan itibaren atalarından intikal eden genel kural ve düstur niteliğinde çeşitli sözlerinin olduğu tartışma götürmeyecek gerçekliklerdendir. İnsanın uzlaşma sağlayabilmesi noktasında temel unsur olan dili incelemek toplumun kendisini ve onu oluşturan bireyleri incelemekle eşdeğerdir. Dil, kültür ve toplum üçgeninde atasözleri ve deyimler bireylerin gözlem ve tecrübelerine dayanarak ifade edilmiştir. Birey ise din psikolojisinin çalışma kapsamına girer.

Felsefe, dinler tarihi, din sosyolojisi ve kelimeler gibi bilimlerde yeri ve önemi büyük olan Tanrı kavramı, din psikolojisi alanında Tanrı tasavvuru başlığıyla çalışılmaktadır. Bunun yanı sıra Tanrı tasavvuruyla birlikte Tanrı algısı, son yıllarda üzerinde çalışılan konulardandır. Atasözleri ve deyimlerde Tanrı kavramı ve türevleri gerek Türk toplumunun eski dini inanışlarında gerekse İslamiyet’le tanışmasıyla beraber kendisine fazlaca yer bulmuştur. Böylesi kullanım yoğunluğunun bulunması, kültürel yapının Tanrı tasavvuruna etkisi, dini anlayışlardaki ve özellikle dini değişimin Tanrı kavramı ve algısındaki rolü gibi mevzular, din psikolojik olarak atasözleri ve deyimlerin analiz edilmesine olanak sağlamaktadır.

Çalışma boyunca kıymetli fikirleri ve eserleri ile yardımını ve anlayışını benden hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam Sayın Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK’a, muhtelif görüşleri ve farklı bakış açılarıyla bana ilham veren Sayın Prof. Dr. Asım YAPICI’ya, çalışmanın teknik hataları ve düzeltmelerini yaparak katkı veren Sayın Yrd. Doç. Dr. Ali YILDIRIM’a ve her konuda benden desteğini asla esirgemeyen ve çalışmanın konseptini hazırlamamda bana yardımları oldukça fazla olan Sayın Arş. Gör. Nesibe ESEN’e teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
EKLER LİSTESİ	xi

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	1
2. Araştırmanın Yöntemi.....	2
3. Araştırmanın Önemi.....	3
4. Konunun Sınırlandırılması.....	4

BÖLÜM I

ATASÖZLERİ, DEYİMLER ve DİNİ TEMALAR

1. 1. Atasözleri ve Deyimlerin Tanımı.....	5
1. 2. Atasözleri ve Deyimlerin Tarihçesi	6
1. 3. Atasözleri ve Kültür	7
1. 3. 1. Atasözleri ve Kültürel Psikoloji	9
1. 3. 2. Atasözleri ve Sosyal Öğrenme	10
1. 4. Atasözleri ve Deyimlerde Dini Temalar	11
1. 4. 1. Atasözleri ve Dua	11
1. 4. 2. Atasözleri ve İbadet	13
1. 4. 3. Atasözleri ve İman.....	14
1. 4. 4. Atasözleri ve Tasavvuf Unsurları.....	16

BÖLÜM II

ATASÖZLERİ ve DEYİMLERDE TANRI KAVRAMININ KULLANILMASI.

2. 1. Tanrı Kavramı ve Tanrı Algısı	18
2. 1. 1. Eski Türklerde Tanrı Kavramı ve Algısı	20
2. 1. 2. Türk-İslam Düşüncesinde Tanrı Kavramı ve Algısı	21
2. 2. Atasözleri ve Deyimlerde Tanrı Kavramının Yeri ve Önemi	22
2. 3. Tanrı/Allah Kavramının Doğrudan Kullanıldığı Atasözleri ve Deyimler	24
2. 3. 1. Her Şeyi Bilmesi.....	24
2. 3. 2. Büyüklere Karşı Saygı.....	25
2. 3. 3. Dua	25
2. 3. 4. Allah'a Güvenme ve Tevekkül.....	27
2. 3. 5. Kuluna Yardım Etmesi	28
2. 3. 6. Tenzih	29
2. 3. 7. Gücü ve Kudreti	30
2. 3. 8. Her Şeyi Belli Bir Ölçüye Göre Yaratması	30
2. 3. 9. Cömertlik.....	31
2. 4. Tanrı/Allah Kavramının Metafor Olarak Kullanıldığı Atasözleri Ve Deyimler.	33
2. 4. 1. Mevla İle İlgili Atasözleri ve Deyimler.....	33
2. 4. 2. Hak İle İlgili Atasözleri ve Deyimler	34
2. 4. 3. Rab, Rahman ve Rahmet ile İlgili Atasözleri ve Deyimler	35

BÖLÜM III

ATASÖZLERİ VE DEYİMLERDE TANRI TASAVVURU

3. 1. Tanrı Tasavvuru	37
3. 2. Tanrı Kavramı ve Tanrı Tasavvuru Arasındaki İlişki	38
3. 3. Atasözleri ve Deyimlerde Tanrı Tasavvuru	40

3. 3. 1. İslamiyet Öncesi Tanrı Tasavvuru.....	41
3. 3. 2. İslamiyet Sonrası Tanrı Tasavvuru.....	43
3. 4. Tanrı Tasavvurunun Sosyo-Kültürel Yönü.....	47
3. 5. Atasözleri ve Deyimlerde Tanrı'nın Özellikleri	50
3. 5. 1. Vahdaniyet.....	51
3. 5. 2. Hayat.....	51
3. 5. 3. İlim	51
3. 5. 4. İrade.....	52
3. 5. 5. Kudret.....	52
3. 6. Tanrı Tasavvuru Bağlamında Esmâ-i Hüsnâ ve Atasözleri İlişkisi	53
3. 6. 1. Bağışlayan Tanrı Tasavvuru.....	54
3. 6. 2. Rızık veren Tanrı Tasavvuru	56
3. 6. 3. Yardım Edici Tanrı Tasavvuru.....	59
3. 6. 4. Her Şeyi Bilen Tanrı Tasavvuru.....	60
3. 6. 5. Her şeye Gücü Yeten Tanrı Tasavvuru	61
3. 6. 6. Adaletli Tanrı Tasavvuru.....	66
3. 6. 7. Cezalandırıcı Tanrı Tasavvuru	67

SONUÇ

1. Sonuç.....	70
KAYNAKÇA.....	74
EKLER.....	79
ÖZGEÇMİŞ	82

KISALTMALAR

A.Ü. : Ankara Üniversitesi

Çev : Çeviren

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

Ed. : Editör

İSAV : İslâmî İlimler Araştırma Vakfı

Hz. : Hazreti

m. ö. : Milattan Önce

m. s. : Milattan Sonra

vb. : Ve benzeri

vs. : Vesaire

y.y. : Yüzyıl

EKLER LİSTESİ

EK A: Tanrı/Allah Kavramının Doğrudan Kullanıldığı Atasözleri ve Deyimler

EK B: Tanrı/Allah Kavramının Metafor Olarak Kullanıldığı Atasözleri ve Deyimler



GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu çalışmada atasözleri ve deyimlerdeki Tanrı kavramı ve bu kavramın yansımaları din psikolojik açıdan analiz edilecektir. Bu nedenle öncelikle atasözleri ve deyimlerdeki Tanrı kavramı ve onu çağrıştıran diğer kavramlar tespit edilip daha sonra sosyo-kültürel bağlamda oluşan Tanrı tasavvurları üzerinde durulacaktır.

Hemen her kültürde Tanrı kavramına rastlamak mümkündür. Monoteistinden politeistine, deistinden agnostiğine Tanrı kavramının olmadığı bir anlayış yok denecek kadar azdır. Tanrı kavramının bu denli etkin/etkili olması da bir milletin kültürünün oluşmasında etkin bir rol oynamıştır. Türkçe atasözlerinde Tanrı kavramı incelendiği için öncelikle Türklerin Tanrı kavramına atfettiği değerleri bilmek ve onu idrak etmek gerekiyor. Dolayısıyla başta din psikolojisinde Tanrı'nın ne mana ifade ettiği izah edilerek konunun netlik kazanması açısından gerek eski Türklerdeki gerekse İslam dini ile tanışıldıktan sonra Türk-İslam düşüncesindeki Tanrı kavramına dair tanımlamalar yapılacaktır. Son olarak da Tanrı kavramı ile onun atasözleri ve deyimlerdeki önemine dair fikirler ileri sürülecektir.

Dini muhteviyata sahip atasözleri temelde din, Tanrı, cennet, cehennem, peygamber, ibadet (ritüel), dini-ahlâkî düsturlar gibi pek çok önemli kavramı içerisine alır. Kavram zenginliğinden dolayı Tanrı kavramı temele alınarak çalışmanın sınırlandırılması işlevsel görünmektedir. Kısaca araştırmanın konusu Tanrı kavramını içeren Atasözlerinin din psikolojisi ile tahlilinden ibarettir.

Atasözleri kültürün temel unsurlarından hatta onun yapı taşlarından. Bu minvalde kültür, bir toplumun ya da bütün toplumların birikimli uygarlığıdır; hattı zatında toplumun kendisidir. Dolayısıyla kültür kavramı ve atasözleri ilişkisi çalışmada kısa olarak incelenecektir.

Kültür ve toplum ilişkisi göz önünde bulundurulur ve toplumları bireylerin oluşturduğu dikkate alınırsa bu kavramların psikolojik alt yapı sunduğunu iddia etmek yanlış olmaz. Kaldı ki toplumdan hareketle bireylerin tekelinden çıkan ve zamanla yine topluma mal olan atasözleri, söyleyen ve söylenenin dimağındaki fikir ve algıları temsil etmektedir. Bu sebeple genel olarak atasözleri Türk toplumunun hemen her konuda zihin dünyasını ortaya koymaktadır. Psikoloji alanı ise bireylerin zihin dünyasını konu edinen disiplinlerin başında gelmektedir. Çalışma Tanrı kavramı, algısı ve tasavvuru

üzerine yoğunlaştığı için din psikolojinin kapsamına giren bu kavramlar üzerinden atasözleri ve deyimler incelenip din psikolojik bağlamda değerlendirilecektir.

Atasözlerinin bireysel ve toplumsal psikolojiyi etkilediği konusu başta olmak üzere bu çalışmada asıl amaç; din psikolojisi açısından yaratıcı ibarelerinin geçtiği atasözleri ve deyimlerin değerlendirilmesi olacaktır. Yaratıcıya dair ibareler ise Tanrı ve onunla eş anlamlı kullanılan Allah, Mevla, Hak, Rab, Rahman, Rahmet gibi kavramları içerisine alacaktır. Öncelikle bu kavramlar din psikolojik açıdan tahlil edilmeye çalışılacaktır. Daha sonra atasözleri ve deyimlerde Tanrı kavramı, tasavvuru ve algısı, din psikoloji disiplini temel dinamikleri bağlamında incelenip analiz edilecektir.

Büyük ölçüde sosyal gerçekleri, insanın iç (sübjektif) dünyasını yansıtan, takdir veya tenkit eden; insan hayatının hemen her alanı hakkında hükümler veren atasözleri, sosyal bilimlerin ve davranış bilimlerinin pek çok dalında ele alınabilecek değerli ürünlerdir. Kısaca atasözleri ve deyimler hemen her konuda üzerinde çalışma yapmaya müsait forma sahiptir. Bu denli çeşitliliğin yansıması olarak atasözleri ve deyimler sosyal bilimlerde kendisine çalışma alanı bulmuştur. Ancak yeni bir bilim olan din psikolojisinde atasözleri ve deyimler konusuyla ilgili yeterli bir literatür oluşturulamamıştır. Dolayısıyla din psikolojisine katkı sağlamak çalışmanın amaçları arasındadır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Atasözleri ve deyimler muhtevaları itibariyle çok geniş bir konu yelpazesine sahip olmasına rağmen genelde şifâhî olarak nesilden nesle aktarılmaları sebebiyle pek fazla yazıya geçirilememiştir. Fakat son yıllarda yapılan çalışmalar doğrultusunda atasözleri ve deyimler kaleme alınmaya başlanmış ve oldukça kapsamlı literatür oluşturulmuştur. Ayrıca Türk Dil Kurumu'nun sözlüğü başta olmak üzere bu alanda çalışmalar yapılmaya devam etmektedir. Atasözleri kaynak noktasında yetersiz değildir. Fakat telif edilmiş eserlerin aynı atasözlerini kullanması kaynak noktasında çeşitliliği azaltmaktadır. Bu nedenle Nurettin Albayrak'ın *Türkiye Türkçesinde Atasözleri* (2009), Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (I-II)* (2014), Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*(2004), İskender Pala'nın *Sözün Özünden Dünden Bugüne Atasözleri* (2013), Lütfi Kaleli'nin *Atasözleri ve Deyimler Değişler ve Öğütler* (2015) ve Metin Yurtbaşı'nın *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri* (1994) eserleri ana kaynak olarak tercih edildi.

Bu çalışmada etnoğrafik yöntem kullanılarak bilgiler toplanılıp konuyla alakalı olarak yorumlandı. Daha sonra belge tarama tekniğiyle atasözlerinde konuyla ilgili öne çıkan konular kategorize edilip değerlendirildikten sonra temel din psikolojisi eserleri ile yorumlanmaya çalışıldı. Deyimler de atasözleri ile birlikte verilecek ve bu sayede konu bütünlüğü korunmaya çalışıldı.

Araştırmayı şekillendirecek kaynaklar genellikle nitel eserlerdir. Bu yüzden genellikle teorik bir çalışma şekli benimsendi. Dolayısıyla atasözleri ve deyimlerle alakalı yazılmış literatürdeki kaynak olarak tercih edilen eserlerin hepsi incelendi ve din psikolojik bağlamda sağlam bir zemine oturtulabilmesi için bu alanla ilgili hemen hemen bütün din psikolojisi kaynaklarına başvuruldu.

3. Araştırmanın Önemi

Bir milletin kültürel değerleri arasında önemli bir fonksiyona sahip olması açısından atasözleri başlı başına önemli bir konudur. Atasözleri disiplinler arası bir çalışma konusudur. Dolayısıyla sosyal bilimlerin alanı olan din psikolojisi açısından atasözlerini incelemek bir farklılık yaratabilir. Din psikolojisinde incelendiği kadarıyla daha önce bu konu üzerinde pek az çalışma yapılmış olması yeni yaklaşımlar ve veriler sağlaması noktasında konuyu cazip hale getirmektedir. Atasözleri milletlerin psikolojisini yansıtır. Bu doğrultuda bir milletin dini algısı ve yaşayışı noktasında konunun incelenmesinin alana katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir.

Kutsal metinlerde Tanrı'nın kendini birçok şekilde tasvir etmesi, bireylerin farklı dini algılama şekilleri ve sosyal etki ile oluşan Tanrı tasavvurları din psikolojisinde çalışılmıştır. Dolayısıyla çalışmada yeni bir Tanrı tasavvuru oluşturulmaya çalışılmayacaktır. Ancak atasözleri temelinde Tanrı tasavvurunu incelemek Türk toplumunun Tanrı algısını anlama ve anlamlandırmada yeni bir kaynak teşkil edecektir. Bu bakımdan atasözlerini din psikolojik açıdan değerlendirmek Tanrı tasavvurunun tarihi-kültürel anlamlarına kısmen bir çeşitlilik getirebilir. Tüm bunlara ek olarak din psikolojisinin yerelleşmesi, alanlar arası karşılıklı etkileşim ve din, atasözleri ve bireysel din algısı konularında farklı bir perspektif oluşturulabilir.

Atasözlerini din psikolojisi alanına taşımak kültürel anlamda katkı sağlamayabilir, ancak akademik anlamda yenilikler getirebilir. Ayrıca alanların kaynaşması ve farklı noktalarda birbirinden yararlanması açısından asgari düzeyde dahi olsa etkileşim ve iletişime katkı sağlayabilir. Din psikolojisi yakın bir tarihte bağımsız

bir alan olarak ortaya çıktığı için bu alanda konu çeşitliliğinin olması bireyleri akademik anlamda din psikolojisine yönlendirebilir ve dolaylı olarak alanın güçlenmesi ve sağlam bir zeminde ilerleyebilmesi için bir altyapı görevi görebilir.

4. Konunun Sınırlandırılması

Gerek atasözleri gerekse din psikolojisi alanındaki konuyla alakalı kaynakların az olması çalışmayı en başta sınırlamaktadır. Çalışmada sadece Tanrı kavramı, algısı ve tasavvuru konularının incelenmesi atasözlerinde muhtelif sınırlılıklar yapmayı beraberinde getirmektedir. Teorik bir çalışma şeklinin benimsenmesinden ötürü uygulama şansının olmaması da ayrı bir problem oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra zaman konusundaki kısıtlılık çalışmaya sınırlama getiren hususlar arasındadır.

Din psikolojisinin yeni bir alan olması bazı temel kavramlar üzerinde yeterince araştırma yapılamamasına neden olmaktadır. Bu bağlamda sınırları oldukça muğlak olan Tanrı kavramı, algısı ve tasavvurunun bireyin zihninde teşekkülü noktasında yeterince din psikolojik veriye ulaşılamaması çalışmayı sınırlamaktadır.

BÖLÜM I

ATASÖZLERİ, DEYİMLER ve DİNİ TEMALAR

1. 1. Atasözleri ve Deyimlerin Tanımı

Dîvânü Lügati't-Türk'te atasözleri, Arapça “mesel”, Türkçe “sav” sözcükleriyle anılmıştır. Divan edebiyatında ve Osmanlıcada bu kavram “mesel” veya “darb-ı mesel” şeklinde kullanılır. Misal'in çoğulu “emsal”, darb-ı meselin çoğulu ise “durub-u emsal”dir. Bu kelimeler yerlerini yetmiş seksen yıldan beri Türkçelerine bırakmaya başlamışlardır. Bugün tekil olarak atalar sözü, atasözü; çoğul olarak da atasözleri denilmektedir (Aksoy, 2014: 14).

Atasözleri, uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak halka mal olmuş, kalıplaşmış ifadelerdir (Akalin vd. 2011: 180). Başka bir ifade ile atasözleri, atalarımızın uzun gözlem ve tecrübeleri sonucu oluşan bir takım genel kuralların öğüt biçiminde veya hikmetli sözler olarak kalıplaşmış halidir (Pala, 2013: V).

Atasözleri hakkında yapılmış pek çok tanım bulunmaktadır. Mana ve mahiyeti itibariyle başlangıçta verilen tanımlamalarla aynı ilkeleri ve yaklaşımı esas alan bu tanımlamalar çoğaltılabilir. Ancak özetle söylemek gerekirse *atasözleri bir dilin söz varlığı içerisinde o toplumun bilgeliğini, dünya görüşünü ve anlatım gücünü ortaya koyan; halkın şifâhî geleneğini nesilden nesle aktarması esas alındığında ise ölümsüz bir niteliğe sahip olan söz ya da düşünce kalıplarıdır* (Albayrak, 2009: 2).

Atasözleri bir kültür aktarımını temsil eder. Bu perspektiften onun için geçmiş ile gelecek arasında bir köprü vazifesi gördüğü söylenebilir. Söyleyenin dünya görüşünden tutulsun da ahlâkî, dini, sosyal, kültürel ve psikolojik olarak hemen her anlamda keyfiyete sahip olan atasözleri, toplum nezdinde mihenk taşı görevi üstlenen bir konumdadır. Bu sebeple Türk insanı ya da toplumunun anlaşılmasında kilit bir unsurdur demek pek yanlıcı olmayacaktır.

Bir kavramı, durumu, ya çekici anlatımla ya da özet bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan deyimler, kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da cümlelerdir (Aksoy, 2014: 52). Şifâhî olması ve biçim özellikleri açısından ortak bir yapı arz eden deyimler kavramsal noktada atasözlerinden ayrılmaktadır.

1. 2. Atasözleri ve Deyimlerin Tarihçesi

Sözlü gelenek içerisinde doğup gelişen atasözlerinin tarihçesi dilin müşterek bir anlaşma sistemi olarak ortaya çıktığı dönemlere kadar uzanır. Günümüzde de halen şifâhî gelenek içerisinde yer alan atasözlerinin değişimini incelemek olanaksız olduğundan, tarihçesi ancak ilk yazılı kaynaklardan itibaren takip edilebilmektedir (Erginer, 2010).

Türk atasözlerinin tarihçesi, Türk edebiyatının mevcut yazılı belgesi olan Orhun Yazıtları'na kadar uzanır. Günümüzde de kullanılan birçok atasözü bu yazıtlarda benzer ya da farklı formlarda bulunmaktadır. Örneğin, bugün de halen kullanılan “Tok acın halinden anlamaz (bilmez).” atasözü, Kül Tigin Yazıtı'nın 8. satırında “Türk milleti sen tok olacaksın açsan tokluk bilmezsin; bir (de) doyar isen açlık nedir bilmezsin.” şeklinde yer almaktadır. (Erginer, 2010). Ayrıca aynı yazıtın kuzey tarafının 10. satırında yer alan “Zamanı Tanrı takdir eder, kişiöglü hep ölmek için türemiş.” sözü de “Ecel ne bir saat geri ne de bir saat ileri.” ve “Ölüm bir devedir ki her kapıya çöker.” atasözlerini hatırlatmaktadır (Albayrak: 2009; 5).

Orhun Kitabelerinin yanında atasözlerinin tarihçesi hakkında kaynaklık eden en önemli eserlerden birisi *Dîvânü Lügati't-Türk'tür*. XI. Yüzyılda kaleme alınmış olan bu eser kaynaklık noktasında en zengin birikimlerden birisine sahiptir (Yurtbaşı, 1994).

Kaşgarlı Mahmut tarafından kaleme alınan bu eserde 291 tane atasözüne yer verilerek Araplara daha kolay Türkçe öğretilmek istenmiştir ki bu atasözleri günümüzde de halen geçerliliğini korumaktadır. *Dîvânü Lügati't-Türk* ile aynı yıllarda yazılmış olan *Kutadgu Bilig* adlı eserinde Yusuf Has Hacip'in “mesel” adı altında atasözlerine yer verdiği bilinmektedir. XII. yüzyılda Edip Ahmet Yükneki tarafından hazırlanan *Atabetü'l-Hakayık*'ta ve XIII-XIV. yüzyıllarda Yunus Emre'nin, Gülşehri'nin, Âşık Paşa'nın eserlerinde birçok mısra ve beyitte ve *Dedem Korkudun Kitabı*'nda pek çok atasözüne yer verilmiştir. XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin yükselmesine paralel gelişen sanat hayatına bağlı olarak gerek kemiyet gerekse keyfiyet bakımından bu sanat hayatı içinde önemli bir yer tutan klasik Türk edebiyatı şairleri eserlerinde Türk atasözleri yanında İran ve Arap edebiyatından aldıkları birçok atasözünü de kullanmışlardır (Albayrak, 2009: 5-6).

Tanzimat'ın ilanından sonra Batı edebiyatını tanıyan yazar ve şairler eserlerinde özellikle Fransız atasözlerine yer vermişlerdir. Türk atasözlerinde ilk sayılabilecek

derlemeyi yapan Şinasi, *Durub-ı Emsali Osmaniye*'sinde 122 Fransız atasözü ve deyimine yer vermiştir (Ünal, 2010; 16).

XV. ve XVI. yüzyıllarda klasik Türk edebiyatı şairlerinden Safayi, Necati Bey, Talii, Sadri, Riyazi, Gıvahi atasözlerini şiirlerinde ustaca kullanmışlardır. Bu kullanım XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ve Tanzimat'tan sonra muhtelif şairler tarafından geliştirilerek devam ettirilmiştir. Nabi, Sabit, Ragıp Paşa, Sümbülzade Vehbi, Süruri, Vasıf, Fazıl, Şehy Galib, İzzet Molla, Yenişehirli Avni, Şinâşi, Ziya Paşa şiirlerinde atasözlerini sık kullanan diğer şairlerdir (Albayrak, 2009: 5-6).

Türk atasözleri üzerinde asıl derleme çalışmaları XX. yüzyıl başlarında ve bilhassa Cumhuriyet döneminde başlamıştır. Bilimsel derleme yöntemlerine uygun olmasa da bu çalışmalarla binlerce atasözü derlenmiş; derlenen bu atasözleri, başta halkevi dergileri olmak üzere, çeşitli dergi ve gazete yapraklarında kalmış, derlenen bu atasözleri üzerinde ciddi sayılabilecek herhangi bir çalışma yapılamamıştır (Albayrak, 2009: 5-6).

Son olarak Türkiye'de atasözlerini derleme faaliyetlerini ilk başlatanlardan Ömer Asım Aksoy, İslâm Ansiklopedisi'ne "Atasözü" maddesini yazan Aydın Oy ve Türkiye Türkçe'sindeki atasözlerinin en hacimli sözlüklerinden birini yayımlayan halk kültürü araştırmacısı Nurettin Albayrak atasözleri konusunda kaynaklık değeri yüksek çalışmalar yapmıştır (Ünal, 2010; 16).

1. 3. Atasözleri ve Kültür

Kültür çok geniş yelpazeye sahip bir kavramdır. Birkaç tanımla ifade etmek gerekirse: Kültür sözcüğünün oldukça zengin, uzun ve ilginç bir tarihçesi vardır. Sözcük "*cultura*" kelimesinden gelmektedir. Latince de "*colere*" sürmek, ekip biçmek: "*culture*" ise Türkçe'deki "*ekin*" karşılığında kullanılıyordu. 17. yüzyıla kadar bu kelime aynı anlamda kullanılmıştır. İlk kez Voltaire *culture* sözcüğünü insan zekâsının (esprit) oluşumu, gelişimi, geliştirilmesi ve yüceltilmesi anlamında kullanmıştır (Güvenç, 2005).

Kültür, bir toplumun ya da bütün toplumların birikimli uygarlığıdır; belirli bir toplumun kendisidir; bir dizi sosyal süreçlerin bileşkesidir ve nihai olarak bir insan ve toplum kuramıdır (Güvenç, 2005: 95). Nihai olarak kültür Tanrı'nın yarattıklarına ek olarak insanoğlunun yarattıklarının tümüdür şeklinde özetlenebilir (Kongar, 1999: 38).

Başlangıcından bugüne toplumların hayatında önemli bir yer tutan kültür, genel itibariyle bir toplumun her türlü duygu, düşünce, inanç, dil, edebiyat, sanat ve yaşayış alanındaki somut-soyut değerler bütününden ve geleneklerden oluşur. Kültürün bu unsurları uzun bir süreçte, toplumun kabullenmesi sonucu var olur ve varlığını idame ettirir (Albayrak, 2009).

Orhun Abideleri'nde Çinlilerle ilgili uyarıların olması ve bu metinlerin ticaretten bahsetmesi, Uygur metinlerinde Budizm ve Manihaizm etkisinin görülmesi, Karahanlı döneminde ilk İslâmî ürünlerin verilmesi, Osmanlı döneminde Arapça ve Farsçanın uzun süre dilde etkili olması ve 19. yüzyıldan sonra Türk dilinde Batı kökenli sözcüklerle karşılaşılması, dil tarihinin toplum tarihiyle ne denli sıkı bir ilişki içinde olduğunu ispatlamaktadır. Dildeki değişiklikler kültürdeki değişikliklerin bir yansımasıdır (Eser, 2012). Dil ve onunla bağlantılı olan kültür toplumun bütün değerleri anlamına gelirse atasözleri ve deyimleri bunlardan ayırmak güçtür. Haliyle dil, başta şifahi olmak üzere yazılı kültürü oluşturan unsurdur. Dolayısıyla atasözlerinin kültürün önemli unsurlarından birisi olduğu söylenebilir.

Sözlü halk kültürü içinde önemli bir yer tutan atasözleri, deneme yanılma yöntemi ile ve halkın yüzyıllar süren hayat deneyimleri sonucu ortaya çıktığından, diğer sözlü halk kültürü ürünlerine göre belki daha uzun bir süreçte meydana gelmiş ve meydana geldikten sonra asırlar boyu halk hayatının hemen her safhasında varlığını devam ettirmiştir. Günümüzden 950 yıl kadar önce yazılmış olan Dîvânü Lügati't-Türk'teki atasözlerinin günümüzde de varlığını sürdürmesi bunun bir göstergesidir (Albayrak, 2009). Yüzyıllar boyunca bu unsurun halk tarafından nasıl algılandığı çeşitli kaynaklar vasıtasıyla anlaşılabilir. Buna istinaden canlı, cansız ve dolaysız bilgi taşıyıcısı nitelikleriyle halk bilgeliğinin ürünü olan atasözlerinin bu konuda en muteber kaynaklardan olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla kültür ve atasözleri birbirine bağlı ayrılmaz toplum öğeleridir demek pek yanlış olmaz. Böylesi yakın ilişki seviyesine sahip bu iki unsur Türk milletini anlama ve anlamlandırmada vazgeçilmez konulardandır.

Atasözleri kültürün bir ürünü ve bir anlamda yapı taşlarından birisidir. Nitekim şifâhî kültürün bir ürünü olan atasözleri ve deyimler nesilden nesle aktarılarak gelmiş ve dilimize pelesenk olmuştur. Kültürün bir birikim ve insan ürünü olduğu (Kongar, 1999) kabul edilirse atasözleri için kültüre bağlı olarak atalarımızın yıllanmış birikimlerinin tezahürü olduğu söylenebilir. Hakeza deyimler benzer bir perspektifle dilde ve kültürün içerisinde kendisine yer bulmuştur. Ayrıca kültürün toplumsal bir yönü vardır. Sosyal

bir grubun ortaklaşa veya paylaştığı alışkanlıklar, ister aile, ister köy veya sınıf, isterse de bir oymak ya da ulus düzeyinde olsun, bir kültür ya da alt kültürdür (Güvenç, 2005). Bu bağlamda atasözleri, atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştırır, kültürel birliktelik ve sosyal olarak bir arada yaşama ilkelerine dönüştüren ve kalıplaşmış şekilleri bulunan, sosyal ve kültürel olarak benimsenmiş ve meşruiyetleri tartışmasız kabul gören özlü sözler şeklinde ifade edilebilir (Albayrak, 2009: 3).

Ortaklaşa veya paylaşılan alışkanlıklar ve değerlerimiz atasözlerinin oluşumunda ciddi anlamda alt yapı görevi görür. Çünkü atasözleri geleneklerin hemen hepsi gibi ağızdan ağıza paylaşıp aktarılan kültürel değerler ve şifâhî sözler bütünüdür. Nasıl ki kültürün oluşmasında her bir bireyin katkısı varsa aynı şekilde atasözleri de bir kültür ürünü olarak ortaya çıkmıştır. En nihayetinde yazılı ve sözlü edebiyat, bir milletin yaşayış biçimini ve dünya görüşünü yansıtır. Dolayısıyla o milletin dînî-itikâdi anlayışını ortaya çıkarır. Buradan hareketle sözlü edebî kültür öğelerinden olan atasözlerinin, milletlerin dünya görüşlerine ışık tuttuğu söylenilebilir.

1. 3. 1. Atasözleri ve Kültürel Psikoloji

Her insan davranışı, içinde bulunduğu kültürden etkilenmektedir ve insan gelişimi her zaman kültürün içinde gerçekleşir. Bu nedenle her kültürün kendi içerisinde incelenmesi gerekmektedir. Bu yaklaşımla, tarihi-kültürel özellikler, semboller ve insanın yarattığı şeyler o toplumdaki insanı anlayabilmek için araç olarak kullanılır (Kağıtçıbaşı, 2012).

Psikolojik olaylar hiçbir zaman içinde buldukları bağlamdan bağımsız olarak ortaya çıkmaz, bu sebeple bağlam her zaman psikolojik ‘gerçekliğin’ bir parçasıdır. İnsan gelişimi biyolojik olgunlaşmayla beraber sosyalleşmedir. Hayat boyu süren sosyalleşme, toplumun bireyi olmayı içerir. Bu yüzden insan sosyo-kültürel çevreyle sürekli etkileşim halindedir. Kültüre yoğunlaşarak kişi-çevre ilişkileri bağlamsal yaklaşımdan incelenirse kültür anlamın kaynağı olur. Kültürel bağlam, gözlemlenen davranışları ve bunların nedensel bağlantıları, bu davranışların altında yatan psiko-sosyal dinamikleri ortaya çıkarmada fonksiyonel bir rol üstlenmektedir (Kağıtçıbaşı, 2012: 52).

Atasözlerinin kültürel bağlamı, kültürel psikoloji açısından muhtelif çıkarımlar yapmaya olanak sağlar. Genellikle insanlar arası etkileşim yakın çevrenin etkisiyle oluşuyorsa bile bunu ihtiva eden daha geniş sistemlerin ve kültürün de etkileri modelde örnek alınır (Kağıtçıbaşı, 2012). Bu bağlamda atasözleri kültürel psikoloji açısından kişilik, gelişim psikolojisi, tipoloji ve konuyla bağlantılı olarak Tanrı tasavvuru noktasında kavramın öğrenilen yönüne dayalı önemli veriler içermektedir. Örneğin normatif toplulukçuluk, gelenekleri ve muhafazakar ideolojiyi yansıtmaktadır. Bu noktada gelenekçilik önemli bir fonksiyona sahiptir. Türk toplumunun İslam dinini kabulden önce ve sonrasında gelenekçi yapısı dikkate alındığında ailesel ve toplumsal bağların gücünü yansıtan sosyal sıklığın atasözleri ve deyimlere yansıdığı anlaşılabilir.

1. 3. 2. Atasözleri ve Sosyal Öğrenme

Bandura'ya göre gözleyerek öğrenme, yalnızca bir kişinin diğer kişilerin etkinliklerini basit olarak taklit etmesi değil, çevredeki olayları bilişsel olarak işlemesiyle kazanılan bilgidir. Bireyin davranışı başkasının geçirdiği yaşantıdan etkilenmektedir. Buna benzer düşünce prensibine sahip ikinci kişi Tolman'dır. Her ikisinin kuramı da bilişsel eğilim kuramlarını yansıtmaktadır. Onlara göre öğrenmenin pekiştirmeye gerek duymadan sürekli olarak meydana gelir ancak o bilgiye ihtiyaç duyulduğunda gözlenebilir davranış olarak ortaya çıkar (Senemoğlu, 2013).

Bandura'nın mantığına göre davranışı pekiştirilen modeli izleyen bireyler modelin davranışını daha sık ve kısa süre içinde taklit etme temayülündedir. Gözlenen ürünler bireyi sadece bilgilendirmez aynı zamanda onu elde etmeye güdüler. Eğer bu şekilde gözlenen davranış değer verilen bir semere ile sonuçlanırsa kişiler onu yapmak için istek duyar. Ayrıca pek çok duygu gözlem yoluyla kazanılır (Yeşilyaprak, 2008). Atasözlerinin bilişsel yönü Bandura'nın modeline uygunluk göstermektedir. Söylenen her atasözü kendilerinden önce söylenenlerin bir nevi devamı ya da tekrarı niteliğindedir. Bu açıdan atasözleri çalışmanın konusuyla benzer şekilde uygunluk göstermektedir. Zira Toplum kendi değerlerini diğer bir ifadeyle mirasını sonraki kültüre aktarır ve bireyler bu mirası kullanarak, hem hayatını hem de kişisel dini yönelimlerini ve doğal olarak Tanrı tasavvurunu şekillendirir. Nihai olarak kültürel Tanrı tasavvuru bilişsel olarak kültürün öğrenilen yönüne dayalı önemli çıkarımlara sahiptir (Mehmedoğlu, 2011).

1. 4. Atasözleri ve Deyimlerde Dini Temalar

1. 4. 1. Atasözleri ve Dua

İnanan insan yaratıcı ile arasında bir bağ kurmak ister. Bu bağı oluşturan temel unsurlardan birisi de şüphesiz dualardır. Allah ile insan arasındaki bu ilişki İslam'ın ana kaynağı Kur'an'dan anlaşılabilir. Örneğin “duanız olmadıktan sonra rabbin size ne yapsın” (25/Furkan 77) denilerek duanın önemi bariz şekilde ifade edilmiştir (Kayıklık, 2011). Dua kısaca insanla Allah arasında bir haberleşme ya da iletişim şeklinde tanımlanabilir (Hökelekli, 2013).

Atasözleri ve deyimlerde dua kavramını niteleyen sözler bulunmaktadır. Özellikle İslamiyet'e geçişten sonra kültür aktarımı ve sosyal değişikliklerle birlikte toplumsal anlayıştaki değişiklikler atasözleri ve deyimlere yansımıştır. Atasözlerinde duanın fonksiyonu genellikle ihtiyaca binaen ve çaresizlik durumlarına yönelik söylendiği ifade edilebilir. Aşağıda bu durum din psikolojik bağlamda izah edilecektir.

İstekler ve İhtiyaçlar

Bir durumu düzeltebilmek için kişinin faaliyetlerini organize eden bir güç olarak ifade edilen ihtiyaç, zamanla isteğe dönüşür. İstek ise bireyin bilinçli olarak kararlaştırdığı ve belli bir gayeye ulaşmak üzere gösterdiği içsel çabadır. İhtiyaçlar ve istekler doyurulmadığı müddetçe kişi bir bakıma huzura ermez denebilir (Kayıklık, 2011). İhtiyaçlar ve istekler de kendi içerisinde iki kısma ayrılır. Bunlar “dünya hayatına yönelik ihtiyaçlar ve istekler”, “ahiret hayatına yönelik ihtiyaçlar ve istekler” dir.

İnanan insan kendisinden daha yüce olarak gördüğü bir ilahtan yardım bekler ve bu yardım talebini bir şekilde diliyle ikrar eder. Atasözleri ve deyimlerde dünya hayatına yönelik ihtiyaçlara yönelik sözler bulunmaktadır. Mesela “Allah iş kaygısı versin aş kaygısı vermesin.” (Albayrak, 2009: 143) atasözü dünya hayatına yönelik bir duayı ifade eder. Burada insanın dünyada aç kalmaması için rabbine dua etmesi söz konusudur. Aynı şekilde “Allah çok verip azdırmasın, az verip gezdirmesin.” (Albayrak, 2009: 141) sözüyle Allah'tan dünya hayatına yönelik hayırlı şeyler talep edilmektedir. “Allah sağ eli sol ele muhtaç etmesin.” (Aksoy, 2014: 140) sözüyle Allah'ın dünyada kimseye muhtaç etmemesi temenni edilmiştir. Keza “Allah son gürlüğü versin.” (Aksoy, 2014: 140) atasözünde de yaşlılık yıllarında Allah'ın insana bolluk ve rahatlık vermesi yine Allah'tan beklenmektedir.

Deyimlerde dualar çok farklı şekilde işlenmektedir. Beddua şeklinde olduğu gibi bilinen formatta dua talebi de bulunmaktadır. Özellikle dünya beklentilerinden birisi çocuklardır. “Allah dört gözden ayırmasın” deyimini çocukların dünyada annesiz babasız büyümelerine yönelik bir istektir. “Allah gecinden versin.” deyimini ise dünyada daha fazla yaşama isteğidir. Beddua formatında “Allah belanı versin” ve “Allah cezasını versin.” (Kaleli, 2015: 15) deyimleri bizzat kişinin özellikle dünyada ceza almasını temenni etmektir.

Görüldüğü gibi atasözleri ve deyimlerde dünya hayatına dair istekler ve ihtiyaçlar dile getirilmiştir. Özellikle İslamiyet ile tanışıldıktan sonra dua Türk toplumunda kendine yer bulmuş ve atasözleri ve deyimlerde sıklıkla zikredilmiştir.

İslamiyet’e tabi olan Türkler’de dünya hayatının yanında ahiret hayatı da önemlidir. İnançlı insan salt dünya hayatına yönelik istekte bulunmaz; bilakis ahirete yönelik dualarla da rabbinden beklenti içerisindedir. Özellikle birisi öldükten sonra kullanılan “Hak erenler rahmet etsin.”, “Hak rahmet etsin.”, “Allah ruhunu şad etsin.” (Gölpınarlı, 2004: 275) gibi atasözleri ahirette Allah’ın merhametini istemeyle doğrudan alakalıdır. Deyimlerde ise benzer şekilde “Ölü bizim, Allah rahmet eylesin.” (Aksoy, 2014: 994) denilerek yine ölüm sonrası ahirette yaratıcıdan merhamet beklenmektedir.

Güçsüzlük ve Çaresizlik

İnsan, donanımlarını kullanarak çevresine karşı kendini güçlü göstermeye çalışır ama bunun da bir sınırı bulunmaktadır. Hedefe ulaşma arzusu ile insan engelleri aşma yoluna giderken güçsüz ve çaresiz kaldığı durumlarda duaya başvurur. Çünkü dua, bir taraftan “köklü bağımlılık duygusu” ihtiva ederken, diğer taraftan “büyük bir güven duygusu” taşımaktadır (Kayıklık, 2011).

Atasözleri ve deyimlerde güçsüz ve çaresiz kalınan durumlarla ilgili pek çok söz söylenmiştir. Bunların başını belki de sabır çekmektedir. “Sabır cennetin anahtarıdır.”, “Sabreden derviş muradına ermiş.” (Albayrak, 2009: 767) sözleri ile güçsüzlük ve çaresizlik durumunda sabretmenin önemine değinilmiştir. Ayrıca “Ağaca dayanma çürür; duvara dayanma yıkılır; dayan kul, Allah’a dayan.”, (Gölpınarlı, 2004: 12) “Allah diyen mahrum kalmaz” (Gölpınarlı, 2004: 20) atasözlerinde çaresizlik ve güçsüzlük durumunda bizzat Allah’a güvenilmesi ve Allah’tan yardım beklenmesi ifade edilmektedir.

1. 4. 2. Atasözleri ve İbadet

Tanrı'nın varlığını kabul etmek, aynı zamanda inancın gerektirdiklerini yerine getirmeye (ibadet) hazır olmak anlamına gelir. İbadet psikolojik açıdan önemlidir, çünkü inanç kendisini destekleyici bir unsura ihtiyaç duyar. İbadetler inancı yaşatan, onu güncelleyen bir misyon üstlenir; inanılan şeye bağlılığı hatırlatma mekanizması işlevi görür. İman bir taraftan sorular, şüpheler ve aykırı eylemlerin sarstığı diğer taraftan amellerin teyit ettiği bir sistemdir (Vergote, 1999). İnsan Allah'a iman için programlanmış bir makine değil, ruh dünyasında birbiriyle çatışan iyi ve kötü kuvveler barındıran akli ve duygusal bir varlıktır. İman bu çatışmalar neticesinde yenilenir ve insan bu sayede onu sürekli hisseder. Bu hissin yaşanmasına en büyük katkı ise ibadetlerden gelir (Köse, 2000).

İbadet bir "itaat" davranışdır. Tanrı'ya bağlılığın bilincine ulaşmış bireyin, bunun sonucuna samimi bir şekilde şükran ve minnettarlık duyguları içinde katılmasını simgeler. İbadet ve dini ritüeller vasıtasıyla inanan birey, kendi psikolojik doğasının ve gündelik bilincinin dışına çıkarak üstün bir varlık konumuna ulaşabilir (Hökelekli, 2013: 234). Her din belirli ibadet şekillerini düzenler ve bireyin tapınma isteğine yön veren model davranış şekilleri oluşturur. Böylece her ibadet için öngörülmüş bulunan değişmez unsurlardan oluşmuş bir şekil ve kalıp söz konusudur (Hökelekli, 2013: 235).

Namaz

Müslümanların nezdinde en temel ibadet namazdır. "Namaz Müslümanın miracıdır." (Albayrak, 2009: 715) çünkü insan onunla rabbinin huzuruna çıkar. Namaz, Allah'a yakınlaşmak ve onun katına yükselmek için bir araçtır. (Kayıklık, 2011: 152). Namaz aynı zamanda bir duadır. Onun dışsal formlarını öğrenmek ve yapmak kolaydır; fakat duayı kalbimize öğretmek zordur (Kayıklık, 2011: 153). Dua ve namaz arasındaki yapı farkı, dini bilincin ne olduğunu anlama açısından önemlidir (İzutsu, 1975: 139).

İslam dininde namazın önemi büyüktür. Kur'an'ı Kerim'de namazın ehemmiyetine dair ayetler vardır. Örneğin, "Bir de sabırla, namazla yardım isteyin. Şüphesiz bu, (Allah'a) saygılı olanlardan başkasına ağır gelir." (2/Bakara 45) ayeti namazın bir dua şekli olduğunu ifade eder. Bir başka ayette "Öyleyse Rabbin için namaz kıl ve kurban kes." (108/Kevser 2) ifadesiyle namazın Allah katında önemi belirtilmiştir. İslami gelenekten beslenen atasözleri ibadet ve namaz konusunda çeşitli sözler söylemiştir. Örneğin, "İbadette gizli kabahat de gizli." (Albayrak, 2009: 540)

ifadesiyle riyadan uzak ibadetin önemi vurgulanmaktadır. Namaz konusunda “Namaz, adamı yabanda komaz.” (Albayrak, 2009: 715) atasözünün İslam düşüncesindeki benzer yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir. Çünkü mana bakımından namaz burada ibadet olarak değerlendirilmektedir. Bir atasözünde ise “Namazda gönlü olmayanın ezanda kulağı olmaz.” (Albayrak, 2009: 715) ifadesiyle namaz kavramı kullanılmıştır.

Oruç

Bütün manevi ve dinsel geleneklerde nefsi eğitmek için kullanılan ibadetlerden biri olan oruç, açlığın kurumsal ve zaruri olanıdır. Oruç açlığın bütün inanan topluma uygulanan ve Müslümanlar için farz olan kısmıdır (Kayıklık, 2011: 155).

İnsan ruh ve beden birliğinden oluşan bir bütünlüğe sahiptir. Dolayısıyla hem ruhun bedene hem de beden ruha etkisi olacaktır. Bu karşılıklı etkileşim, insanın kişilik ve karakteri üzerinde önemli sonuçlar meydana getirmektedir. Bu sebeple oruç, fizyolojik, biyolojik ve psikolojik yönleri olan bir ibadettir (Kayıklık, 2011: 155).

İslam dininin ibadetlerinden olan orucun Kur’an’a göre çok eski tarihlerden bu yana farz olduğu söylenebilir. Nitekim “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.” (2/Bakara 183) ayeti bunu desteklemektedir. İslamî kültürde kendisine yer bulan oruç ibadetine atasözlerinde değinilmiştir. Örneğin “Orucu yiyen ya açlığından ya susuzluğundan.” (Albayrak, 2009: 737) atasözü ibadet kapsamında söylenmemesine rağmen oruca dair vurgu yapmaktadır.

1. 4. 3. Atasözleri ve İman

Terim olarak iman genellikle “Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak” diye tanımlanır. Bu inanca sahip bulunan kimseye mü’min, inancının gereğini tam bir teslimiyetle yerine getiren kişiye de müslim denir. Ayrıca Türkçe’de müslim kelimesinin Farsça kurala göre çoğulu olan müslüman da (müslimân) bu anlamda kullanılmaktadır (Sinanoğlu, 2000).

Psikoloji, imana veya daha özel olarak Tanrı’nın varlığına dair bilgiyi psikolojik bir bilgi olarak değerlendirir; diğer bir ifadeyle din psikolojisi dini bir inanca sahip

kişiyi psikolojik bakımdan anlamayı hedefler. Her dini inanma, "Allah vardır/yoktur" veya "Kur'an Allah kelimidir/değildir " gibi olumlu yahut olumsuz bir önermeyi içerir. Fakat felsefenin aksine ampirik bir disiplin olan din psikolojisi, ilahi gerçekliği kanıtlamak veya reddetmek gibi bir görev üstlenmez; onun alanı, bilme eylemini gerçekleştiren kişiyi bağlayan bilişsel bir olgu olarak gördüğü imandır. Bu bakımdan iman , "ferdin kendisini inanmaya çağıran dini davete verdiği olumlu bir derunî cevap" şeklinde tanımlamak mümkündür (Köse, 2000).

İlke olarak iman bilgisinin mantıki doğruluğu sorgulanamaz. Çünkü bu, objektif ve deneysel bir bilgi olmayıp derunî ve sübjektif bir bilgi, bir duygu veya keşiftir. Şu halde acı duyduğunu söyleyen kişinin bu ifadesi nasıl reddedilemiyorsa Tanrı'nın varlığını hissettiğini söyleyen kişinin bu beyanı da objektif olarak yalanlanamaz (Watts - Williams, 1998: 47). Bununla birlikte bilhassa din konularında tarafsız kalmak bilimde olduğundan daha güçtür. Nitekim William James (1962)'in din psikolojisinde dini tecrübeyi duygular üzerine oturtma çabası gibi bunun tam karşısında yer alan Sigmund Freud (2004)'un sübjektif bilince aşırı güvensizliği de kendi kültürel ortamlarından kaynaklanmaktadır.

Atasözleri ve deyimlerde iman konusuna dair veriler bulunmaktadır. Bunlar genellikle doğrudan Allah inancı ile ilintili olmakla beraber muhtelif konularda farklı şekillerde kullanılmıştır. Bilhassa dindar yaşamın olmazsa olmazıdır iman. Bu bağlamda zikredilen atasözlerinden "İmansız cennete girilmez." (Yurtbaşı, 1994; 95) sözü imanın ahiret hayatı için elzem olduğu yönündedir. Yani iman olmadığı takdirde insanın cennete girmesinin muhal olduğuna dikkat çekmektedir. Keza "Dünyada mekansız, ahirette imansız." (Albayrak, 2009: 378) sözüyle de benzer şekilde imanın önemine dikkat çekilmiştir.

Bunların dışında iman ile alakalı muhtelif atasözleri vardır ancak din psikolojisi bağlamında değerlendirilebilecek atasözleri sınırlıdır. Şüphe kavramına binaen ise atalar "İman ile güman bir yerde olmaz" (Albayrak, 2009: 551) diyerek imanda şüpheye yer olmayacağını daha doğrusu imanın olduğu yerde şüphenin yeri olamayacağını ifade etmişlerdir. Bu konuyu özetler mahiyetteki söz "Para ile iman kimde olduğu belli olmaz." (Albayrak, 2009: 756) atasözüdür. Dış görünüşün insanı aldatabileceğine atıfta bulunan ve asıl iman insanın kalbinde olduğunu ifade eden bu söz, iman ile alakalı en meşhur atasözlerindedir.

1. 4. 4. Atasözleri ve Tasavvuf Unsurları

Tasavvuf, insanın özünü arama ve bulma süreci şeklinde tanımlanabilir. Sûfizmin amacı ise insan ile Allah arasındaki perdeleri kaldırmaktır. Bu açıdan ele alınırsa tasavvuf psikolojisi kısmen tasavvufî yaşayışın psikolojisidir denilebilir (Kayıklık, 2009). Tasavvuf psikolojisine göre gerçeklik öznelde başlar ki onun anlaşılması, nesnel fiziksel gerçekliğin anlaşılmasının ön koşuludur. O, insanı incelerken keyfi sınırlar koymayıp, onu beşerî ve ilahî boyutlarıyla değerlendiren bir psikolojidir (Kayıklık, 2009).

Tasavvufî yaşamda en önemli olgulardan birisi “nefs”tir. Çünkü tasavvufî düşünceye göre nefis, bedene hapsolmuş ve kötü huyların mahalli olan yer olarak düşünülmektedir. Haliyle birey, nefsanî arzuları terk etmeli ve nefsi isteklerin zıddına hareket etmek suretiyle nefsinin terbiye ve tedavi etmelidir (Kuşeyrî, 2012: 181). Bu bağlamda ise en meşhur söz Hz. Ali’ye de atfedilen “Nefsini bilen rabbini bilir.” (Gölpınarlı, 2004) atasözüdür. Bu açıdan nefis yani kişinin kendini bilmesi tasavvufî yaşayışın temel doktrinlerinden birisidir. Kişinin kendini bilmesi demek aynı zamanda acziyetini de bilmesi demektir. Bu noktada sufi yaşamında kullanılan atasözü ise “Büyüklik Allah’a mahsustur.” (Gölpınarlı, 2004: 63) sözüdür. Mana ve mahiyeti itibarıyla ise kişinin kibri bırakması zira Allah’ın büyüklüğünün yanında insanın hiç olduğu vurgusu yapılmaktadır.

Tasavvufî hayatta dert, hal ehline aşktır; gerçeğe ulaşma derdidir. Bu bakımdan herhangi bir can, bilhassa tarikata yeni intisap eden, cezbeye kapılır, ağlar, yanar yakılırsa şeyhi yahut tarikat ulularından birisi ona, “Allah derdini artırsın.” atasözü söylenir. Bu söz bir dilenme değil, hayır duadır (Gölpınarlı, 2004: 20).

Tasavvuf psikolojisinde önemli konulardan birisi de nitekim fena ve beka kavramlarıdır. Tasavvufta fena ve beka kavramlarını birbirinden ayırmak oldukça zordur. Fena beşerî noksanlıkların yok edilmesi, beka ise insanın benliğini bulabilmesi için Allah’ın bahsettiği ruhani bir tekâmüldür. Böylece sûfî, kendisindeki beşerî sıfatlardan sıyrılır ve Allah’ın vasıflarını kazanır, yani insani benliğini yok ederek ilahi özelliklerle donanır (Kayıklık, 2009). Bu bağlamda “Hak ile hak olmak.” (Gölpınarlı, 2004: 136) atasözü varlığından benliğinden tamamıyla soyunup iradeyi her şeyi ile Allah’a vermektir anlamında fena ve beka kavramları ile çok yakından ilişkilidir.

Yine dünya nimetlerinden el etek çekme ile ilintili olarak “kulun nesi varsa sahibinindir” (Gölpınarlı, 2004) denilerek dünya nimetlerinin geçici olduğunu ifade

edilmiştir. Allah'ın birliğine ve aynı zamanda bir olmaya dair ise "Selamet vahdettedir." (Gölpınarlı, 2004: 267) atasözü kullanılmaktadır. Buradaki mana ve mesaj, esenliğin birlikte/bir olmakta olduğu ve Allah'ın kudretini takdirini, hikmetini, sun'unu görmek olduğudur ki bu da kendi geçici varlığını yok etmek demektir (Gölpınarlı, 2004).



BÖLÜM II

ATASÖZLERİ ve DEYİMLERDE TANRI KAVRAMININ KULLANILMASI

2. 1. Tanrı Kavramı ve Tanrı Algısı

Tanrı, metafiziksel düşüncede vahiy, otorite ya da inanç temeli üzerinde var olduğu kabul edilen ve değerlerin kaynağı olan mutlak, zorunlu, yüce varlıktır. Başka bir ifadeyle doğanın bir parçası olmayan ama doğanın yaratıcısı ya da nedeni olan, zaman ve mekân kavramlarının kendisine uygulanamayacağı varlığa gelmiş olduğu düşünülemeyen doğadan çok daha kuvvetli ve mutlak iyi olan doğaüstü, ezeli-ebedi ve sonsuz varlık şeklinde tanımlanmaktadır (Cevizci, 2015: 412-413).

Psikolojide Tanrı kavramının, genellikle çok sınırlı bir biçimde tanımlandığı görülmektedir. Bunun nedenlerinden biri Freud'un dine ve Tanrı'ya yönelik yaklaşımlarının olumsuz içeriklerle yüklü olması ve sonraki psikologların bu yaklaşımı aşma yönündeki çabalarının yetersizliğidir. Özellikle psikanalitik düşünürlerin çoğu bu husustaki fikirlerini Freud'un yaklaşımıyla sınırlanmış, Tanrı fikrinin farklı bakış açıları ve alternatif yaklaşımlar içerisinde ele alınmasından kaçınmıştır. Mesela Tanrı kavramının gelişiminde kültürel etkenlerin etkisi (atasözleri ve deyimlerde bunun büyük etkisi vardır) yeterli şekilde ortaya konulmamıştır. Hâlbuki kültürel Tanrı fikri, Tanrı kavramının öğrenilen yönüne dayalı olarak biçimlenir ve Tanrı tasavvuru için epey önemli çıkarımlara sahiptir (Mehmedoğlu, 2011).

Tanrı kavramı çoğunlukla ikincil düşünce süreçleri diye belirtilen ve teologların Tanrı'nın varlığı veya yokluğunu ele aldıkları teorik yapıya sahip çalışmalarla ortaya çıkar (Mehmedoğlu, 2011). Tanrı kavramı bir bakıma Tanrı kelimesinin zihinsel-sözlük tanımıdır. Affedicilik, güçlülük, yaratıcılık, her yerde hazır ve nazır olma, en üstün otorite, iyilikseverlik, her şeyi bilme gibi pek çok kavram Tanrı'yı ifade ederken kullanılır (Hökelekli, 2015: 116).

Tanrı kavramını inceleyen psikologlardan William James (1962), bilimsel yaklaşımın gereği olarak, Tanrı'nın gerçekliğinden ziyade ferden kalbindeki Tanrı ile ilgilenir. Freud ise, insan tabiatının getirdikleri karşısında aciz kaldığı zaman kendisine yardım eden güçlü baba imajının devamı niteliğinde bir Tanrı arzusu oluşturmuştur. Bunun yanı sıra *Totem ve Tabu* (2010) eserinde baba, totem ve Tanrı arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Totemler korkulan, nefret edilen ve kıskanılan ilk baba gibidir.

Büyüyen birey, sonsuza kadar çocuk kalmaya mahkum olduğunu, bilinmedik üstün güçlere karşı korumaya muhtaç olduğunu anladığında, bu güçlere kendi baba figürüne ait özellikleri atfeder. Böylece kendisine korktuğu, yatıştırmaya çalıştığı ve yine kendi korumasını emanet ettiği Tanrılar yaratır. Kısaca Tanrı, yüceltilmiş baba figürünü temsil eder ve tıpkı din gibi yanılısamadan ibarettir (Freud, 2012: 33). Freud'un öğrencisi olan Jung Tanrı kavramını arketipler üzerinden ele alır ve onun bir arketip olduğunu öne sürer (Jung, 2014: 259). Jung'a göre arketipler Platon'un ideası ile aynı kavrama tekabül etmektedir. Arketipler psışede a priori olarak var olsa da somut gösterge olarak daha ziyade bireysel ve toplumsal tecrübe tarafından oluşturulmaktadır (Jung, 2013 :17). Bir başka psikolog olan Eric Fromm'un düşüncesinde Tanrı kavramına yer yoktur. O aşkın olan bir Tanrı kavramı ve fikrine karşı çıkar. Ona göre önemli olan dine geri dönmek ya da Tanrıya inanmak değil sevgiyi yaşamak ve doğru düşündürmektir (Fromm, 2004: 22). Nihai olarak Maslow, Tanrı kavramını tabiatın mucizelerinde tecrübe edildiği gibi salt kozmik güzellik ve iyilik olarak izah etmektedir. Ayrıca Tanrı, bizi seven, gözetleyen ve bizim ibadet ettiğimiz bir varlık da değildir. Tanrı bizim korktuğumuz ve işbirliği yaptığımız bir varlıktır (Ayten, 2012: 139-140).

Kişinin dış dünyadaki soyut/somut nesnelere ilişkin olarak aldığı duyumsal (sensible) bilgi algılamadır. Algılamak herhangi bir nesneyi, olayı ya da ilişkiyi beş duyu organıyla elde edilen bilgilerin (görmek, işitmek, tatmak, dokunmak, koklamak) yanı sıra hissetmektir (Erdoğan, 2014: 46). Tanrı algısı ise bireyin Tanrı'ya yönelik bütün atıfları, duygu ve düşünceleridir (Güler, 2007) denilebilir. Bu bağlamda Tanrı hakkında edinilen herhangi fikir, bilgi ve değer kişilerin zihninde bir Tanrı imajı oluşturabilir.

Tanrı algısı, çocuklukta oluşmaya başlayan, bireyin çevresi, kişiliği ve dini tarafından teşekkül eden bir yapıdır. Tanrı algısı oluşurken bireye öğretilen dînî temsiller o bireyin Tanrı'ya yönelik algısının olumlu veya olumsuz yönde gelişimini etkileyebilir.

Bir dine inanan kişi o dinin Tanrı tasavvurundan etkilenerek bir Tanrı imgesi geliştirmesi doğaldır. İnanan birey Tanrı ile olan münasebeti doğrultusunda giderek kendi algı ve tasavvurunu oluşturur. Yapıcı'ya göre (2004) Tanrı inancında dînî duygu gelişimi önemlidir ve Tanrı inancı, kişinin kendi dini eğilimleri ve kutsal olana bağlanma isteğinin farkına varması ile oluşur. Yine Tanrı kavramı kişinin sosyo-kültürel çevresinden, aldığı eğitimden ve içsel yaşantılarından etkilenmektedir.

2. 1. 1. Eski Türklerde Tanrı Kavramı ve Algısı

Türk kültüründeki inanç, inanış ve yüce değerleri anlayabilmek ve bu değerleri atasözleri ve deyimler üzerinden değerlendirebilmek için temelde ele alınması gereken kavram Gök Tanrı dinini ya da Gök Tanrı inancını incelemek olmalıdır. Çünkü Türklerin bilinen en eski inancı Gök Tanrı olarak nitelendirilir. Çoğu zaman İslam dinine girmenin bile bu inanca benzemesinin etkin olduğu kabul edilmektedir. Zira Türklerin medeniyetler tarihine bakılarak çok kısa sürede İslam dinine girdiği söylenebilir. Bunun sebebinin ise yine Türklerin zihni ve içtimai fitratına İslam dininin uygunluğu olabilir. (Çatak, 2012). Türklerin İslamiyet'ten önceki inanç sistemleri hakkında Toyonizm, Şamanizm, Gök Tanrı inancı, Tek Tanrı dini gibi terimler kullanılmıştır. Ayrıca bu terimlerin anlamı üzerinde farklı görüşler dile getirilmektedir (Dalkılıç, 2007).

“Tengri/Tanrı” ve “kök/gök” sözcükleri Türkçede çok uzun zamanlardan beri bilinen ve kullanılan kelimelerdir (Çavuşoğlu, 2007). Kâşgarlı Mahmud, Divânü lugâti't-Türk'te tengri kelimesinin “ulu tanrı” anlamına geldiğini, Türkler'in gözlerine büyük görünen her şeye tengri dediklerini nakleder. (Güngör, 2010).

Türklerin eski inancı Kök Tengri itikadı idi. Kök Tengri bozkır kavimleri inancında tek yaratıcı olarak görünmekte ve din sisteminin merkezinde yer almış bulunmaktadır. Bütün Türk boylarında kurban sunulan en yüksek kutsal varlık Kök Tengri olmuştur. Tanrı tam iktidar sahibidir. Aynı zamanda semavi mahiyeti olduğu için Kök Tengri adı ile zikredilmiştir. İlim adamları Kök Tengri inancını doğrudan doğruya bütün Türklerin ana kültü olarak vasıflandırmıştır (Güngör, 2010). Özetle Tanrı, Türk milletinin geleceğini belirleyen en yüce varlıktır (Gömeç, 2003). Verilen bilgiler doğrultusunda Tanrı'nın (Tengri) Türklerin siyasi, sosyo-kültürel ve dini yaşamlarında etkin bir role sahip olduğu ifade edilebilir. Tanrı salt inanılan varlık olmadığı gibi üstelik hayatlarının her alanında önemsenen bir değer olmuştur. Bu durumda İslamiyet'ten önceki Türklerin Tanrı algısının kuşatıcı ve kapsayıcı mahiyete sahip olduğunu söylemek pek yanlış olmaz.

Türk toplumunun İslam diniyle tanışmasından önce verilen bilgiler ışığında bir yüce Tanrı imajının olduğu ortadadır. Bu anlayışın etkileri atasözlerine de yansımaktadır. Bununla ilgili en belirgin örnek ise Orhun Abideleri'nde de bulunan “zamanı Tanrı takdir eder, kişiöglü hep ölmek için türemiş” (Albayrak, 2009: 5) atasözüdür. Kültiğin yazıtının kuzey tarafının 10. satırında bulunan bu atasözü mana ve

mahiyet itibariyle Tanrı'nın yüceliğini vurgulamaktadır. Bu durum İslamiyetten önce Tanrı fikrinin yahut kavramının Türk toplumuna yabancı olmadığını ve onların kültürel hayatına bir şekilde yansıdığını gösterir niteliktedir.

2. 1. 2. Türk-İslam Düşüncesinde Tanrı Kavramı ve Algısı

Allah kelimesi İslam öncesi Arapların duaları ve özellikle şiirlerinde kullanılmaktaydı. Ancak bu kelime, İslam döneminde kâinatı yaratan ve yöneten en yüce varlığın sıfatlarını kapsayacak bir muhteva zenginliğine kavuşmuştur. Bozkır Türk topluluğunun asıl Tanrı inancı yücelik ve kudret ifadesi sayılan "semâvî" anlamında Gök Tanrı'ya dayanıyordu. Türklerin İslam dinini benimsemesiyle Tanrı kavramı Allah kavramıyla eşdeğer olarak kullanılmaya başlamıştır. Nitekim XIII. yüzyılın sonlarından itibaren Yunus Emre'de ve ondan bir asır sonra Süleyman Çelebi'de Tanrı Allah kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. (Güngör, 2010).

Tanrı sözünün gerek en eski metinlerde gerek X. yy'dan itibaren yapılan tefsir ve meallerde gerekse zamanımıza kadar gelen folklor ve edebiyata dair pek çok üründe Allah lafzı yerine kullanıldığı kesin olarak ortaya konmuştur. Türk İslam edebiyatının ilk ürünü olan Kutadgu Bilig'de de Tanrı'nın, Allah lafzından çok kullanılmış olması, Tengri'nin çok eski zamanlardan beri "bir Tanrı" inancını ifade eder anlamda kullanılmış olmasına güçlü bir delildir. Ayrıca *Bayat* sözünün de *Kutadgu Bilig*'de Allah lafzı yerine kullanılan isimlerden olması "bir Tanrı" anlamında başka isimlerin de rahatlıkla kullanıldığını göstermektedir (Çavuşoğlu, 2007).

Bilindiği gibi İslamiyet Türklerin seçtiği dinlerden birisidir. Zaman zaman ileri sürüldüğü gibi Türkler İslam dinini sadece Gök Tanrı inancına benziyor diye kabul etmemişlerdir. Özellikle halkın kağana bağlılığı ve Türklerde taassubun olmaması İslamiyet'e geçişte önemli rol oynamaktadır. Ancak her halükarda Gök Tanrı inancının İslamiyet'le örtüşmesinin etkili olduğu söylenebilir (Öztürk, 2013). Gerek Türk destanlarında gerekse *Dede Korkut Hikayeleri*'nde bir Tanrı inancını gösteren pek çok tanık vardır. X. asırda Müslüman olmayan Oğuzlarla karşılaşan bir Arap seyyahı da Oğuzların tek Tanrı'ya inandıklarını söylemektedir ve yaygın kanaate göre Gök Tanrı'nın pek çok vasfı İslam inancındaki Allah vasıflarıyla aynıdır (Çavuşoğlu, 2007).

İslam inancının merkezinde, tek, mutlak ve sonsuz, rahman ve rahim olan, aşkın ve içkin özellikleri bünyesinde bulunduran, insan zihninin kavrama kapasitesinin çok ötesinde İslam'ın kutsal kitabı Kur'an'ın ifade ettiği gibi insanı şekillendirip ona

ruhundan üfleyen (32/Secde 9; 3/Âli İmrân 9; 59/Haşr 24; 38/Sâd 72) ve ona şah damarından daha yakın olan (50/Kâf 16) Allah inancı bulunmaktadır. Allah kavramı ve algısıysa Kur'an ile yöndeştir. Çünkü, Kur'an'ın Türk toplumundaki yansımaları ve toplumun Kur'an kültürü konusunda yapılan araştırmalar, onun Türk-İslam kültürünün en güçlü kaynak ve sembollerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Kur'an, sosyo-kültürel değerlerin ve ahlâkî normların kaynağı olarak algılanmakta, kimliğin oluşumunda önemli fonksiyonlar icra etmektedir (Sülün, 2015). Dolayısıyla Türk-İslam kültüründe Tanrı kavramı ve algısının Kur'an merkezli ve Allah'ın yukarıda belirtildiği gibi kendini tasviri ile yakından ilişkili olduğu söylenebilir.

2. 2. Atasözleri ve Deyimlerde Tanrı Kavramının Yeri ve Önemi

En yaygın inanç şekillerinden birisi, var olan dinlerden birine inanma, bir inanç sistemine bağlanma şeklinde ortaya çıkar. Din yoluyla insan, bir şeye, hayatının gidişatına tesiri olan değerli bir şeye sıkıca bağlanır. Bağlanmak bağlayıcı, sınırlayıcı, hatta tutsaklaştırıcı olsa da, sanki kaybolmamak, düşmemek, dağılmamak, yok olmamak için de gereklilik arz etmektedir. Dinler, birbirinden çok farklı, birbirinden çok ayrı görünürler; fakat hepsinin birleştikleri bir nokta vardır ki, o da inanmanın insan ile insanı ve dünyayı aşan bir varlık arasındaki bir bağ olarak kabul edilmiş olmasıdır (Öztürk, 2013). Bu varlık dinlerine göre farklı şekillerde adlandırılmış olsa da Tanrı olarak bilinir.

“Din dili”nin kapsamı çerçevesinde kullanılan ifadelerin çoğu, dolaylı ve dolaysız olarak Allah ile ilgilidir. İbadet anında yapılan dualar, tövbeler, temenniler, yakarışlar, hamd, şükür, öğüt niteliğinde dile getirilmiş ifadeler, kıssalar, kâinat ile ilgili açıklamalar, peygamber sözleri, dini davranışlar ve ahlâk kuralları din dili çerçevesinde kullanılan bazı ifadelerdir. Bu ifadelerin bir kısmında dolaylı veya dolaysız olarak Tanrı hakkında konuşulur. Tanrı'nın kendi varlığı hakkında konuşması neticesinde ortaya çıkmış kutsal metinlerde ise, Tanrı hakkında konuşan bizatihi Tanrı'nın kendisidir. (Selçuk, 2000: 347-348). Buradan yola çıkılırsa bir toplumun dini ve o dinin kültürle ilişkisinin dile yansımaları da yine Tanrı'nın kendisi ile alakalıdır denilebilir. Böylelikle atasözleri ve deyimlerdeki Tanrı kavramının din dili ile olan bağı da kurulabilir. İnanan bireyler inandığı varlıkla ilgili düşüncelerini bu sözlerle ortaya koymuştur. Atasözleri ve deyimlerde Tanrı kavramının bu denli sık kullanılması da

Tanrı ile olan münasebetlerinin yoğunluğuna işaret etmekte ve bunun kaçınılmaz sonucu olarak kültürel bağlamda önemli yeri olan dile de aksettiği görülmektedir.

Allah lafzının Allah'ın özel ismi olduğu hususunda İslam âlimleri fikir birliği etmişler ve bu kelimenin Arapça dâhil hiçbir dilde karşılığı olmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca bu ismin “ism-i a'zam (Allah'ın en yüce ismi)” olabileceği ifade edilmiş; ancak dua edildiğinde muhakkak karşılık verileceği vaat edilen ismin; “el-Hayyu'l-kayyum”, “Zü'l-celâli ve'l-ikram” ve “Allah” lafızlarından hangisi olduğu hakkında kesin hüküm verilememiştir. Ancak bu üç isim arasında da Allah lafzının geçtiği belirtilmiştir (Yılmaz, 2007).

Dinlerin belki de en kutsal değeri Tanrı'dır. İslamiyet'te ise Tanrı, Allah kavramına karşılık gelir. Türk atasözlerinin arasında Müslüman Türklerin Tanrı kavramına verdiği öneme binaen söylemiş olduğu pek çok atasözü tespit edilmiştir. “Âlim de bir cahil de bir ikisi de Allah'ın kulu değil mi?” (Albayrak, 2009: 139) buna örnek gösterilebilir, keza “Çiftçiye yağmur, yolcuya kurak; cümlenin muradını verecek Hak.” (Pala, 2013: 71) başka bir örnektir. Ancak atasözleri ve deyimlerde Tanrı kavramı salt Allah kavramında ziyade daha geniş yelpazede ele alınmıştır. Örneğin “Doğruya hak yardımcıdır.” (Albayrak, 2009: 351) atasözünde Tanrı Hak kavramı ile ifade edilmiş ve dolaylı olarak yine Tanrı kastedilmiştir. Benzer şekilde “Kuldan hareket, Mevla'dan bereket.” (Albayrak, 2009: 676) sözünde Tanrı yine farklı kelime/kavram ile vurgulanmaktadır.

Sonuç olarak İslamiyet öncesinde de Tanrı kavramına sahip olan Türk toplumu kültürel birikiminin sonucu olarak bu kavramı anonim şekilde de olsa hayatına dâhil etmektedir. Kültürün en temel öğelerinden olan atasözleri ve deyimlere bakıldığında bu kavramın kullanım alanının genişliği ve değeri anlaşılmaktadır. İslamiyet'in kabulünden sonra “Allah” kavramı ile tanışan Türk toplumu, kültürel etkileşim ve dini değişimin bir sonucu olarak ise atasözleri ve deyimlerine Allah kavramını dâhil etmiştir. İslam dininde Tanrı ile aynı konumda olan Allah kavramı ise “Hak, Mevla, Rahmet, Rahman, Rab” gibi kavramlarla da ifade edildiğinden atasözleri ve deyimlere bu şekilde de Tanrı kavramına karşılık olarak yerleşmiştir.

Tanrı kavramının Türk kültüründe ehemmiyetli olması da onun kullanım alanını genişletmiştir. Bu kullanım ise Tanrı'nın insan hayatında ne denli aktif rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca Tanrı, hemen her atasözü ve deyimde kutsal bir değer olarak kullanılmıştır. Atasözleri ve deyimlerde, Tanrı'nın gerek her şeyi bilmesi, gerek dua

edilecek yegâne merci olması, gerek kuluna yardım etmesi, gerekse de bütün varlıklardan tenzih edilmesi bunun en bariz göstergesidir.

2. 3. Tanrı/Allah Kavramının Doğrudan Kullanıldığı Atasözleri ve Deyimler

Atasözleri, “deney ve tecrübeyle kesinleşmiş bir gerçeği dile getiren, söyleyeni belli olmayan, kısa ve özlü sözler”dir (Yılmaz: 2007). Az sözle çok şey ifade etme kaygısı olduğundan ötürü belli başlı kavramlarla anlatılmak istenen şeyler ifade edilmiştir. İslamiyet’e geçişle beraber bilhassa Allah inancının pekişmesi bu sözlere yansımıştır. Haliyle atasözleri ve deyimlerde Tanrı/Allah kavramlarına rastlamak mümkün olduğu gibi fazla olması hasebiyle de dikkat çekmektedir.

Deyimlerde Tanrı/Allah lafzı ekseriyetle kullanılmıştır. Tanrı’ya doğrudan göndermeler yaptığı gibi bu kısa ve klişe ifadeler zaman zaman mecazî şekilde kullanılarak Tanrı’nın bizatihi kendisinden öte bir anlamla da karşımıza çıkmaktadır. Zaten tanımında ifade edildiği üzere deyimler gerçek manasının dışında kullanılan söz öbekleridir. Dolayısıyla bu deyimlerde doğrudan Tanrı’ya gönderme yapanlar sınırlı sayıdadır. Bilhassa Tanrı’nın bizatihi kendisine vurgu yapan atasözleri ise genellikle dua şeklinde bulunan deyimlerdir.

2. 3. 1. Her Şeyi Bilmesi

Genellikle mükemmel sıfatına haiz olan Tanrı/Allah her şeyin bilgisine de sahiptir. Bu yönüyle onu yücelten ve onun bilgi yönüne temas eden atasözleri ve deyimler zikredilmiştir. Genelde bu kabilde söylenen atasözleri ve deyimler Tanrı’yı hemen her konuda olduğu gibi burada da çok yüksek bir konuma koymaktadır.

“Allah bilir ama kul da sezer.” (Aksoy, 2014: 138) atasözü Allah’ın her şeyi bildiğini ancak kulun da basiret sahibi ise bir takım olayları sezebileceğine işaret etmektedir. Konuyla alakalı diğer atasözü ise “Allah itioğlu itini tanır.” (Albayrak, 2009: 143) atasözüdür. Bu atasözünde de Allah’ın kuluna dair her şeye vakıf olduğu açıkça belirtilmektedir. Kur’an-ı Kerim’de de geçen (27/Neml 65) ve konuyla bağlantılı olan başka bir atasözü ise “Gayb-ı Allah’tan başka kimse bilmez.” (Gölpınarlı, 2004: 124) dir. Atasözünün manasına bakılmaksızın dahi âlim sıfatının yalnızca Allah’a mahsus olduğu fark edilebilir. Nihai olarak ise “Herkesin iç yüzünü Allah bilir.” (Albayrak, 2009: 528) atasözünde aynı şekilde Allah’tan herhangi bir şey gizlenemeyeceği ifade edilmektedir.

Konuyla alakalı olarak ‐Allah bilir.‐ (Aksoy, 2014: 564) deyimini bu başlık altına değerlendirilebilir. Bu deyim temelde kimse bilmez, belli değil (Aksoy, 2014: 564) manasına gelmesine rağmen diğer yandan sadece Allah’ın her şeyi bileceği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla mana ve mahiyetin yine doğrudan Allah’a gittiği görülebilir.

Yukarıdaki atasözleri ve deyimlerde grldği üzere burada Tanrı’dan kasıt mecaz değil Tanrı’nın kendisinin doğrudan kullanımınıdır. İnanılan varlığın ta kendisine işaret etmektedir.

2. 3. 2. Büyüklere Karşı Saygı

Anne-babanın ve de büyüklere saygının atasözleri ve deyimlerde yeri büyüktür. Artık bir kültürün ya da algının bir sonucu da olsa bu anlayış neredeyse Allah ile ilişkilendirilmiştir. Bilhassa Kur’an’da ve hadislerde bu anlayış pek çok yerde zikredilmiştir. Örneğin ‐Biz insana, anne babasına en güzel bir biçimde davranmasını emrettik...‐ (29/Ankebut 8) ayeti bunun göstergesidir. Hadislerde de bu konuya dair ‐Büyük günahlar şunlardır; Allah’a şirk koşmak, ana babaya asi olmak, (haksız yere) adam öldürmek ve yalan yere yemin etmektir. (Müslim, İman) denilerek başta anne-baba olmak üzere büyüklere karşı saygılı olmanın önemi dile getirilmiştir.

‐Ana hakkı Tanrı hakkı.‐ (Aksoy, 2014: 145) atasözü annenin kutsallığı ve değerine binaen söylenmiş ve doğrudan Allah’ın bizatihi kendisi ile ilişkilendirilmiştir. Başka bir örnekten ‐Atasını tanımayan Allah’ını tanımaz.‐ (Aksoy, 2014: 159) denilerek ana-babaya yahut büyüklere saygının önemi pekiştirilmiştir. ‐Ana babaya hizmet, Allah’a ibadet.‐ (Albayrak, 2009: 160) atasözünde benzer şekilde anne-babanın değeri Allah ile neredeyse eşit tutulmuştur. Hatta ‐Byğn bilmeyen Allah’ını bilmez.‐ (Albayrak, 2009: 281) sözüyle de bu tutum belirgin şekilde ifade edilmiştir.

Konuyla alakalı muhteva itibariyle Tanrı/Allah kavramı bulunan deyim eldeki kaynaklarda tespit edilememiştir.

2 3. 3. Dua

İslam literatüründe dua, Allah’ın yüceliği karşısında kulun aczini itiraf etmesini, sevgi ve tzim duyguları içinde lütuf ve yardımını dilemesini ifade eder (Cilacı, 1994). Aynı zamanda Kur’an’a göre yaratılış amaçlarından da birisidir. ‐Duanız olmadan Allah sizi ne yapsın‐ (25/Furkan 77) ayeti bunun önemini ortaya koymaktadır.. Hadislerde de ‐Dua ibadetin özüdür‐ (Tirmizî, Da’avt) diyen Hz. Peygamber onun önemine dikkat

çekmektedir (Kayıklık, 2011). Atasözleri ve deyimlerde dua konusu belki de çalışmanın bu bölümünde ele alınan diğer konulardan daha kapsamlıdır. Zira dua ile ilgili oldukça fazla atasözü ve deyim söylenmiştir.

Atasözlerinde dua doğrudan Allah'a yöneliktir. Haliyle dualar yüce olarak kabul edilen, kutsal olan Allah'a yöneltilmiştir. Bu şekilde Allah'ın dualara karşılık verecek tek merci olduğu görülmektedir. Dua kapsamında ele alınan atasözleri hemen her bağlamda göze çarpmaktadır. Bunlardan "Allah sağ eli sol ele muhtaç etmesin." (Kaleli, 2015: 16), "Allah sağ gözü sol göze muhtaç etmesin." (Albayrak: 2009; 144), "Allah namerde muhtaç etmesin." (Pala, 2013: 20) ve "Allah namerde, merde, hiçbir ferde muhtaç etmesin." (Gölpınarlı, 2004: 21) atasözlerinde Allah'tan kendi kendine yetebilecek güç ve kuvvet istenmektedir. Zira başkalarına muhtaç kalmak meşakkatli olabilir. Bu sebeple Allah'a bu konuda dua edilmektedir.

Türk kültüründe yeri ve önemi büyük olan devlet için de ilk başvuru makamı Allah olmuştur. "Allah devletimize zeval vermesin." (Kaleli, 2015: 15) denilerek devletin zarar görmemesi dua vasıtasıyla Allah'a iletilmek istenmiştir. Kötülüğün nedeni problematik olduğu bilincinde olan Türk toplumu "Allah düşmanımın başına bile zeval vermesin." (Kaleli, 2015: 15) atasözü ile düşmanı için dahi Allah'tan merhamet beklemektedir. Ölenler için bugün bile kullandığımız "Allah ruhunu şad etsin." (Gölpınarlı, 2004: 275) sözü yine Allah'a dua niteliği taşıyan atasözlerindedir.

Allah'ın iyiliğe iyilikle karşılık vereceği düşüncesine binaen ise "Allah'tan hayır iste hayır bulasın." (Albayrak, 2009: 147) atasözü dua formatı ile karşımıza çıkmaktadır. Evliliklerin devamı için de Allah'a yakaran Türk toplumu bu konuda da "Allah bir yastıkta kocatsın." (Kaleli, 2015: 15) sözüyle Allah'tan evlenenlere yardım etmesi beklenmektedir. "Allah kimsenin dirlik düzenini bozmasın." (Kaleli, 2015: 15) atasözü de yine Allah'tan herkesin adına iyilik beklenmesine dair istenen dualardandır. Allah iş bilen insanı, iş bilmeyen bir kimsenin emri altına düşürmesin manasına gelen "Tanrı uyur arkasına uyanık düşürmesin." (Albayrak, 2009: 816) sözüyle zor durumlarda Allah'a yakarış söz konusudur.

Türk atasözlerinde dualar yukarıda ifade edildiği gibi salt belli başlı konular etrafında değil sosyal, kültürel, dini, siyasi gibi oldukça geniş yelpazede kendisine yer bulmuştur. "Allah kimseyi açlık ve yoksullukla sınava çekmesin." (Kaleli, 2015: 15) atasözüne bakıldığı vakit sosyal hayata dair dua niteliği taşıyan dua göze çarpar. Benzer şekilde sosyal mevzulara yönelik "Allah kırkıktan sonra azdırmasın." (Yurtbaşı, 1994: 159) atasözü dua olarak ifade edilmektedir. Nihai olarak Allah kimseyi yatalak hastası

yapmasın (Kaleli, 2015: 16) denilerek merhamet noktasında Allah'a dua edildiği görülmektedir.

Duaların dışında yine dua kavramına mündemiç olan beddua, atasözlerinde kendisine yer bulmuştur. Genellikle deyimlerde kendisine yer bulan bu haliyle atasözleri göstermektedir ki Allah, Türk atasözlerinde olumsuz durumlar için başvurulabilecek yegâne varlıktır. Örneğin, “Tilkiyi tavukla taşlamışlar, Allah gazabınızı artırsın.” demiş (Albayrak, 2009: 834) atasözü bu minvalde söylenmiş sözlerdendir.

Deyimlerde de dua konusu atasözlerinde olduğu gibi diğer konulara nispeten kendisine ziyadesiyle yer bulur. Çoğu bugün klişeleşmiş sözlerden oluşan bu deyimlerde genel yaklaşım iyilik, güzellik, hayır dua ve yaratandan merhamet bekleme yönündedir. Örneğin “Allah akıllar (akıl, fikir) versin.” (Aksoy, 2014: 563) deyimini muhatabına yönelik iyi dileği temsil eden dualardandır. “Allah aratmasın.” (Aksoy, 2014: 564), “Allah bağışlasın.” (Aksoy, 2014: 564), “Allah dört gözden ayırmasın.” (Aksoy, 2014: 564), “Allah etmesin.” (Aksoy, 2014: 564) gibi deyimler benzer yaklaşıma sahiptir.

Ölümün ürkütücülüğü ve yaşamanın önemine binaen Allah geçinden versin (Aksoy, 2014: 564) deyimiyile Allah'tan uzun ömür vermesi beklenilmektedir. Bugün özellikle dilenciler için sıkça kullandığımız “Allah versin.” (Aksoy, 2014: 565) deyimini de çalışmayan kimselerin çalışmasını teşvik etmek amacıyla söylenen dua formatında deyimlerdendir. Tanrı bu acıyı bile unutturacak daha büyük bir acı vermesin manasına gelen ve sanki olumsuz manaya sahip gibi görünen “Allah (acısını) unutturmasın.” (Aksoy, 2014: 565) deyimini ise Allah'tan daha fazla acı çektirmemesini talep eden deyimlerdendir. Son olarak “Allah utandırmasın.” (Aksoy, 2014:565) sözü de gerek çocuk sahibi gerekse de işletme sahibi olan insanlara dair olumlu duygular içeren dua biçimine sahip deyimlerdendir.

2. 3. 4. Allah'a Güvenme ve Tevekkül

Atasözlerinde Tanrı'ya/Allah'a doğrudan bir güven söz konusudur. Pek çok söz ona güvenmenin gerekliliğini vurgular niteliktedir. Hatta Tanrı'ya/Allah'a güvenen insanın her sorunun üstesinden geleceğini niteler pek çok söz zikredilmiştir. Herhangi bir işte elinden geleni yapıp gerisini Allah'a bırakma (Akalın vd. 2011) anlamına gelen tevekkül İslam dininin en ehemmiyetli konuları arasındadır. Tevekkül, her şeyden önce

kulun Allah'a olan derin inanç ve güveninin bir ifadesidir. Bu yönüyle Türk-İslam geleneğine sahip Türk milleti Atasözleri ve deyimlerinde bu konuya dair sözler söylemiştir.

Rızkın Allah'tan geldiğine inanan ve herkesin rızkını yine Allah'ın verdiğini düşünen Türk toplumu, "Allah kulunu kısmeti ile yaratır." (Aksoy, 2014: 139), "Allah kulunu kesmeyince, rızkını kesmez." (Albayrak, 2009: 144) ve "Allah rızkın kefilidir." (Albayrak, 2009: 144) sözleri ile öncelikle Allah'a güvenmenin önemini vurgulamaktadır. Bu ifadeyle aynı yönde kullanılabilir "Allah Allah demeyince işler olmaz." (Albayrak, 2009: 140) atasözü her şeyden evvel Allah'a güvenilmesi gerektiğini ifade eder. Dünya hayatının faniliğini esas alan "Allah bes baki heves." (Albayrak, 2009: 141) atasözü ise aynı doğrultuda olmasa bile Allah'ın öncelik olduğuna dikkat çeken atasözlerindedir.

"Allah bir kapıyı kaparsa, bin kapıyı açar." (Albayrak, 2009: 141), "Allah gümüş kapıyı kaparsa, altın kapıyı açar." (Aksoy, 2014: 138) atasözü Allah'tan ümit kesmemeye yönelik söylenen konuya dair sair atasözlerindedir. "Allah bir karıncasından bile geçmez." (Albayrak, 2009: 141), "Allah kör kurdundan bile vazgeçmez." (Albayrak, 2009: 143) atasözleri ise farklı şekilde ifade edilen ama temelde aynı noktada buluşan Allah'a güvenme ve inanma (iman) noktasında belirtilen sözlerindedir. Tevekkül konusunda "Eşeğini sağlam kazığa bağla, sonra Tanrı'ya ısmarla." (Albayrak, 2009: 432) atasözü belki de tevekkül kavramını izah etmede en önemli atasözünü temsil eder.

Hem deyim hem de atasözü olarak kullanılan "El benden sebep (onartmak) Allah'tan." (Aksoy, 2014: 749) deyimini tevekkül anlayışının tam karşılığıdır. Ayrıyeten "Allah'ı var." (Aksoy, 2014: 565) deyimini insanın sadece hiç kimsesi olmasa Allah'ın ona yeteceğini ifade ederek yalnızca ona güvenilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

2. 3. 5. Kuluna Yardım Etmesi

Atasözleri ve deyimlerde Tanrı'nın kullarına yardım ettiğine ya da edeceğine dair sözler bulunur. Bu sözler genellikle inanan bireylerin inandıkları Tanrı'dan beklentileri üzerine söylenmiştir. İslam dininde Allah'ın kullarına yardım edeceği düşüncesi söz konusudur. Bu konuda Allah Kur'an'da "Allah dilediğine yardım eder." (30/Rum 5) diyerek konuya açıklık getirmektedir. Nitekim Allah'tan yardım beklemek

de gayet doğaldır. Zira insan her daim yardıma muhtaç bir varlıktır. Bu yönüyle atasözleri ve deyimlerde Tanrı'dan yardım beklenilmesi normaldir.

Atasözleri ve deyimlerde Tanrı'nın kuluna yardım etmesi konusu genelde çaresizlik durumlarında söz konusudur. Mesela, "Allah kulunu darda komaz." (Albayrak, 2009: 144), "Garibin yardımcısı Allah." (Gölpınarlı, 2004: 123) ve "Delinin ununu Allah öğütür." (Albayrak, 2009: 335). Atasözleri Allah'ın kullarına yardım edeceği düşüncesinden hareketle söylenmiştir. Evlilik meselesine dair Allah'ın yardımcı olacağını belirten atasözleri vardır. "Güçsüz kuşun yuvasını Allah (Tanrı) yapar." (Albayrak, 2009: 484) ve "Ev alana evlenen Allah yardım eder." (Aksoy, 2014: 277) atasözleri bu konuya dair örneklerdendir.

Allah'ın kullarına yardım etmesi atasözleri ve deyimlerde yalnızca çaresizlik durumlarında söylenmemiştir. Örneğin "Tanrı kulunun yardımcısıdır." (Albayrak, 2009: 815) atasözü doğrudan Allah'ın kullarına yardımcı olduğu/olacağı düşüncesine dayanır. Benzer şekilde "Doğrunun yardımcısı Allah'tır." (Aksoy, 2014: 244) atasözünde doğru sözlü olmanın önemine ithafen Allah'ın yardımcı olacağı düşüncesi hâkimdir. Bunların yanı sıra "Zalimin zulmü varsa mazlumun da Allah'ı var." (Albayrak, 2009: 910) atasözü yine Allah'ın güçsüz ve ezilen insanlara yardım edeceği hususunda söylenebilecek örneklerdendir. Hatta bu yaklaşımı destekler mahiyette "Alma mazlumun ahını çıkar aheste aheste." (Albayrak, 2009: 148) atasözü söylenmiştir.

Söz konusu başlıkla ilgili ise Allah "yürü ya kulum" demiş (Aksoy, 2014: 565) deyimini bu kategoride değerlendirilebilir. Sonuçta Allah'ın kuluna olan yardımı sayesinde kişi hem çok para kazanıp hem de kısa sürede mesleğinde ilerleme kaydetmiştir. Kısacası bir şekilde kulun ilerleme kaydetmesinde Allah'ın eli/rolü olduğu söylenebilir.

2.3.6. Tenzih

Tenzih, sözlükte "her türlü kötü ve nâhoş şeyden uzak olmak" anlamındaki nezâhet kökünden türeyen tenzîh "kusur ve ayıplardan uzaklaştırmak" demektir. Terim olarak "zât-ı ilâhiyenin âcizlik, eksiklik ve yaratılmışlık özelliklerinden arınmış olduğunu benimseyip ifade etme" şeklinde tarif edilir (Yurdağür, 2011). Başta Kur'an'ın kendisi İhlas suresinde (112/İhlas 1-4) "De ki; O Allah bir tektir. Allah eksiksiz, sameddir (Bütün varlıklar O'na muhtaç, fakat O, hiç bir şeye muhtaç değildir).

O, doğurmamış ve doğurulmamıştır. Ona bir denk de olmadı” diyerek Allah’ı tenzih etmenin önemini vurgulamaktadır.

Genel olarak Türk-İslam geleneğinde Allah en yüksek değere sahip olduğu ve her şeyin üstünde tutulduğundan onu tenzih etmek gerekir. Bu bağlamda atasözleri ve deyimlerde pek çok örnek bulunmaktadır. Bu örneklerden “Düşmez kalkmaz bir Allah.” (Gölpınarlı, 2004: 101) sözü ihlas suresiyle yakınlık arz etmektedir. Tevhit ilkesine dayanarak “Allah’tan başka tapılacak ilah yoktur.” (Kaleli, 2015: 16), “Bir kararda bir Allah.” (Albayrak, 2009: 258) ve “Yalnızlık Allah’a mahsustur (yaraşır).” (Aksoy, 2014: 65) denilerek Allah’ın teklifi öne çıkarılmaktadır.

2. 3. 7. Gücü ve Kudreti

Dinlerde Tanrı temel olarak en güçlü ve kudretli varlıktır. Bu yönüyle her şeyi yapacak yetki ve mertebeye de sahiptir. Atasözleri ve deyimler de bu yöne dair söylenmiş sözler bulunmaktadır. Örneklerle izah edilirse, “Allah emretmeyince kuş kanat kıpratmaz.” (Albayrak, 2009: 142), “Allah verirse el getirir, yel getirir, sel getirir.” (Aksoy, 2014: 141), “Allah verirse Dingo’nun bağından da verir.” (Albayrak, 2009: 145) sözleri bu minvalde söylenmiş atasözlerine örnek teşkil eder.

Allah’ın gücüne dair farklı şekilde kullanılan diğer atasözleri ise “Allah’ın koruduğunu kurt yemez.” (Albayrak, 2009: 146), “Allah’ın ondurmadığını kim ondurur?” (Albayrak, 2009: 146), “Allah’ın ondurmadığını kul onduramaz.” (Albayrak, 2009: 146) sözleridir. “Allah’ın öldürmediğini kimse öldüremez.” (Albayrak, 2009: 146) atasözü ise bugün dillere pelesenk olan “öldürmeyen Allah öldürmez” sözüne yakın manada kullanılan yine Allah’ın gücü ve kudretini temsil eden sözlerdendir.

Deyimler konusunda Allah’ın gücü ve kudretine örnek teşkil edebilecek söz ise “Ölüm Allah’ın emri.” (Aksoy, 2014: 994)’dir. Bu söz öldürme yetkisinin sadece Allah’ın elinde olduğunu vurgular niteliktedir.

2 3. 8. Her Şeyi Belli Bir Ölçüye Göre Yaratması

Yaratıcılık İslam dinine göre Allah’ın sıfatlarından birisidir. Tanrı her şeyin yaratıcısı ve belli bir ölçüye göre düzenleyicisi olarak kabul edilir. Atasözleri ve deyimler bu konuda Kur’an’a ve İslam’a uygun şekilde sözler söylemiştir. İfade edilen atasözleri ve deyimlerde Allah yaratmakla kalmayıp yaratılanları belli bir nizam-intizama göre yarattığı konusuna dikkat çekilmiştir.

Tanrı'nın yaratıcılığı ve ölçüsü konusunda söylenen "Allah dağına göre kar (kış) verir." (Aksoy, 2014: 138), "Allah deveye kanat verseydi, damı taşı dağıtırdı." (Albayrak, 2009: 141), "Allah adama ya akıl verir ya devlet." (Albayrak, 2009: 140), "Allah eti dişsizlere verir." (Albayrak, 2009: 142), "Allah dişsize badem, kulaksıza küpe verirmiş." (Albayrak: 2009; 141) ve "Allah yılanın feyline bakmış da kıcını karnına sokmuş." (Albayrak, 2009: 143) sözleri, benzer manalara gelen ve Allah'ın yaratırken kendince bir ölçü gözettiğini ifade eden atasözlerine örnek teşkil eder.

2. 3. 9. Cömertlik

Eldeki imkânları meşru ölçüler içinde, gönüllü olarak başkalarının yararına sunma eğilimi anlamına gelen cömertlik, İslam dinine geçişle birlikte bir fazilet olarak kabul edilip yüceltilmiş; aynı zamanda onu bencil duyguların tatmin vasıtası olmaktan çıkararak Allah rızâsı ve insan sevgisinden oluşan ahlâkî bir muhtevaya kavuşturulmuştur. Gerek Kur'an'da gerekse hadislerde cömertlik üstün faziletler arasında kabul edilmiştir (Çağrı, 1993). Örneğin "Oku! Rabbin en büyük kerem sahibidir." (96/Alak 3) ve bir hadiste "Ey âdemoğlu! (Allah için) infak et ki, sana da infak olunsun!" (Buhari, Tevhid/Müslim, Zekât) ibareleri bunu desteklemektedir.

"Allah herkesin gönlüne göre verir." (Albayrak, 2009: 142) atasözü Tanrı'nın cömertliğini doğrudan destekler niteliktedir. Aynı şekilde "Allah ilmi dileyene, malı dilediğine (istediğine) verir." (Albayrak, 2009: 142) sözü de yine Tanrı'nın dilediğine mal vereceğine işaret etmektedir. Bu minvalde zikredilen sözlerden "Allah'tan hayır iste ki hayır bulasın ." (Albayrak, 2009: 147) sözü ise Allah'ın dileyene dilediğini verme yetkisinin bulunduğunu göstermektedir. Son olarak "Tanrı herkesin kalbine bakar, torbasını boynuna takar." (Albayrak, 2009: 815) atasözünde de Allah'ın cömertliği ifade edilmektedir.

Yapılan tasnifin dışında doğrudan Tanrı'nın/Allah'ın kullanıldığı atasözleri bulunmaktadır. Tanrı'nın muhtelif şekilde kullanıldığı bu atasözleri yer yer farklı manalarda yani mecazi olarak kullanılsa da genel itibariyle doğrudan Tanrı'nın kendisini kast etmektedir. Kategori dışında kalan atasözlerinden bir kısmını vererek konuya dair soru işaretlerinin giderilmesini sağlamak yerinde olacaktır.

"Tanrı kuluna zulmetmez." (Albayrak, 2009: 815) atasözünde doğrudan Tanrı'nın kendisi kast edilmiş olup, onun kullarına zarar vermeyeceği ancak zararın insanın kendisi tarafından yapılacağı vurgulanmıştır. Yine başka bir atasözünde

“Tanrı’nın çarkı yavaş öğütür ama un ufak eder.” (Albayrak, 2009: 816) sözüyle yapılan kötülöklere karşı Allah’ın insanlara süre verdiğini ancak zamanla bunların ödetileceği izlenimi verilmiştir. Bu tür atasözleri öyle ya da böyle Allah’ın bizzat kendisine göndermedir. Yani bunlarda yüce bir varlık olan Allah kast edilmektedir. Ancak bazı atasözlerinde Allah’ın ismi zikredilse bile mecazi kullanım ile başka manalar kastedilir. Örneğin, “Allah’ın öküzü bakar iki gözü.” (Albayrak, 2009: 146) atasözünde anlatılmak istenen şey Allah’ın bizzat kendisini ismen kastetse de doğrudan ona gönderme yapmaz. Burada mecazi anlam kullanılarak bazı insanların ne yaparsa yapsın faydalı işlerden nasibini alamadığı vurgulanmaktadır. Keza başka bir atasözünde de “Berber berbere benzer başın Allah’a emanet.” (Aksoy, 2014: 185) denilerek Allah lafzı kullanılmış olsa bile mana ve mahiyeti Allah ile irtibatlı değildir. Burada kastedilen şey kendisini uzman gibi gösteren kişilere güvenilmeyeceği, çünkü bazılarının insanın canını bile tehlikeye atabileceğidir. Ancak benzer bütün atasözlerinde mana ve mahiyet itibariyle Allah ile birebir irtibat olmasa bile neticede hemen her konuda Allah’ın lafzı kullanılıp ona bir gönderme yapıldığının aşikâr olduğu söylenebilir.

Atasözlerinde Tanrı/Allah lafzı pek çok yerde kâh mecazi kâh da doğrudan kullanılmıştır. Bu kullanım şekillerinden bir kısmına yukarıda değinildi ve yeterli atasözü verildi. Bu atasözlerinin kullanımına göre ise Tanrı genellikle yüce, kutsal, mükemmel gibi sıfatlara haizdir. Bu ulaşılmaz güç her şeye kadir ve mutlak güç sahibidir. Haliyle insana dair her rolde bir payı vardır.

Deyimlerde ise mecaz anlam haddinden fazladır. Muhtevasında Tanrı kavramı doğrudan kullanılmış olsa dahi anlam olarak farklı şeyler ele alınmaktadır. Fakat tıpkı atasözlerinde olduğu gibi Tanrı her konuda faal bir statüde değerlendirilmiştir. Alt başlıkların kapsamına alınmayan birkaç deyimle ifade edilmek istenirse “Allah’ın binasını yıkmak.” (Aksoy, 2014: 565) deyiminde kendini yahut bir başkasını öldürme manası söz konusudur. Fakat öldürmenin Kur’an ile bağlantısı kurulursa anlaşılır ki öldürmek daima kötü bir eylem olarak ele alınır. Mesela Kur’an’da “haksız yere bir cana kıyarsa, bütün insanları öldürmüş gibi olur” (5/Maide 32) denilerek bu konunun temeline inilebilir. Kaldı ki öldürmenin salt Tanrı’nın elinde olan bir güç olduğu başka atasözlerinde ifade edilmişti. “Allah bana ben de sana.” (Aksoy, 2014: 564) deyiminde ise, Allah’tan doğrudan yardım beklenmektedir denilebilir. Allah’ın adaletine vurgu yapan bir deyimde “Allah taksimi.” (Aksoy, 2014: 545) ifadesi kullanılarak eşit bir şekilde yapılmayan paylaşırma anlamı verilmiş ve bu şekilde bir nevi ironi yapılmıştır. Nihai olarak ise Allah’ın birliğine delalet eden deyimde “Söz bir Allah bir” (Aksoy,

2014: 1043) ifadesi kullanılmış ve Allah'a olan inancın üzerinden kişiye olan güven tazelenmesi yoluna gidilmiştir.

Görüldüğü gibi deyimlerde mecaz anlam üzerine yoğunlaşmış olsa bile Allah lafzını her halükarda yüksek bir mertebeye ilintilemiştir. Dolayısıyla Tanrı pek çok deyimde kişilerin diline pelesenk olarak yüce bir değeri ifade etmede kullanım alanı bulduğu ifade edilebilir.

2. 4. Tanrı/Allah Kavramının Metafor Olarak Kullanıldığı Atasözleri Ve Deyimler

Lügatte, bir ilgi veya benzetme sonucu gerçek anlamından başka anlamda kullanılan söz ve bir kelimeyi veya kavramı kabul edilen anlamı dışında başka anlamlara gelecek biçimde kullanma (Akalin vd. 2011) şeklinde iki farklı manaya gelen metafor/mecaz, atasözleri ve deyimlerin olmazsa olmazıdır. Zira her iki yapıda da bu manayı karşılayacak binlerce öge bulunmaktadır. Ancak bir önceki başlıkta mecaz anlamın tanımında yapılan ilk kısım (bir ilgi veya benzetme sonucu gerçek anlamından başka anlamda kullanılan söz) ilgili atasözleri ve deyimlere değinildi. Dolayısıyla bu bölümde Tanrı lafzının içinde geçmediği ancak mana ve mahiyeti itibarıyla ona gönderme yapan, onunla ilintili olan atasözleri ve deyimler ele alınacaktır. Çünkü direkt olarak Tanrı kavramı geçmese de onu niteleyen ve kapsamına alan ifadeler atasözleri ve deyimlerde bulunmaktadır. Nicel olarak fazlaca olan bu atasözleri ve deyimlerin kendi içerisinde alt başlıklara yani kategorilere ayrılması gerekiyor.

2. 4. 1. Mevla İle İlgili Atasözleri ve Deyimler

Sözlükte “birinin yakını, dostu, arkadaşı ve yardımcısı olmak, onun idaresini elinde bulundurmak” anlamındaki velâyet (vilâyet) kökünden masdar ismi ve sıfat olan mevlâ kelimesi “birine sevgiyle bağlanan, dost, arkadaş, yardımcı; sahip ve mâlik” gibi manalara gelir. Mevlâ kelimesi Allah'a izâfe edildiğinde ise maddî unsurlar hariç yakınlığın (kurb) “sevme, koruma, yardım etme, tasarruf ve himayesi altında bulundurma” gibi anlamları öne çıkar. Genel sözlüklerde ve Kur'an-hadis lugatlarında mevlâ kelimesi için başlıca şu manalar sıralanır: Rab, mâlik, efendi (seyyid), köle, âzat eden, âzat edilen, nimet veren, nimet verilen, yardım eden, seven, komşu, amcaoğlu, hısım, yeminli dost, ortak. Yer yer karşıt konumundaki kişileri de ifade eden mevlâda aslolan mana sevgi ve mânevî yakınlıktır. Kelimenin hem dini metinlerde hem de müslüman halk arasında kazandığı bu geniş muhteva İslâm dininin önemli bir özelliğini

ortaya koyar (Topaloğlu, 2004: 440). Mevla kavramının tanımına bakıldığında atasözleri ve deyimlerde de bu kavramın “efendi, sahip, malik” (Akalin vd. 2011) anlamında ziyade Tanrı anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Örnekler üzerinden hareket edilirse “Doğru, Mevla’sından başka kimseden korkmaz.” (Albayrak, 2009: 360) atasözü mana ve mahiyeti itibariyle Tanrı yahut Allah kavramı ile birebir aynı anlamda kullanılmaktadır. İddiayı destekler mahiyette “Doğruya Allah yardımcıdır.” atasözü örnek gösterilebilir. Keza, “Arayan Mevla’sını da bulur belasını da.” (Kaleli, 2015: 19) atasözü de Tanrı’dan başka varlığa işaret etmemektedir. Cennet ve cehennemın sahibi (yaratıcısı) olarak kabul edilen Allah’a işaret eden bir başka atasözü ise “Rakip ölsün de Mevla cennet-i alasında yer versin.” (Albayrak, 2009: 764) yine Mevla kelimesi ile ifade edilmiştir. Görüldüğü üzere Mevla kelimesinin kullanım alanına sahip atasözlerinin hemen hepsinde bu kavram Allah kavramı ile ilintili ve onunla anlam kazanmaktadır. Dolayısıyla Mevla kelimesinin atasözlerinde dolaylı olarak Allah kavramını karşıladığı rahatlıkla söylenilebilir.

Deyimlerde ise atasözlerine benzer şekilde Mevla kelimesi/kavramı Allah kelimesine istinaden kullanılır. Örneğin “Saldım çayıra, Mevla’m kayıra.” (Aksoy, 2014: 1026) deyimini daha öncesinde belirttiğimiz “ev alanla evlenene Allah yardım eder” atasözündeki manaya yakın olarak Allah’a güvenmeyi temele alan hatta günümüzde bile çocuk yetiştirme tekniklerinde kullanılan durumu ifade etmektedir.

2. 4. 2. Hak İle İlgili Atasözleri ve Deyimler

Adalet, adaletin hukukun gerektirdiği veya birini ayırdığı kazanç, verilmiş emekten doğan manevi yetki (Akalin vd. 2011) gibi anlamı olan hak kavramı, Allah’a nisbet edildiğinde “bizzat ve sürekli olarak var olan, gerçekliği mevcut bulunan, varlığı ve ulûhiyeti fiilen tahakkuk eden” mânasına gelir (Topaloğlu, 1997). Tanımlardan anlaşılacağı üzere hak kavramı muhtelif manalara gelmektedir. Ancak Tanrı’nın bizzat ismi olarak da bir manası söz konusudur.

Atasözleri ve deyimlerde hak kavramı yalnızca Allah kavramının karşılığında kullanılmamıştır. Örneğin “Hak söz acı olur.” ve “Hak değirmende olur.” (Albayrak, 2009: 496) atasözlerinde hak kavramları Tanrı anlamına gelmemektedir. Bu sebeple hak kavramının Allah’a isnat edildiği sözler mana üzerinden çıkarılabilir. Bilhassa tasavvufta daha sık kullanılan Hak kavramı Allah’ın kendisine izafe edilmektedir. Mesela, “Hak’tan gelene eyvallah.” (Gölpınarlı, 2004: 117), “Hak ile Hak olmak.”

(Gölpınarlı, 2004: 136), “Hakk’a kavuşmak.” (Gölpınarlı, 2004: 136) ve “Hakk’ı tanıyan batıla baş eğmez.” (Gölpınarlı, 2004: 137) atasözleri bunlardandır. Anlam bakımından bu atasözleri kavram olarak Tanrı ile aynı manaya gelmektedir.

Allah’ı bilen, anan ve onun emirleri doğrultusunda hareket eden kimseler her istediklerini elde ederler manasına gelen “Hak diyen mahrum kalmaz.” (Albayrak, 2009: 496) atasözünde Hak kavramının Tanrı kavramı ile eş anlamlı olduğu bariz şekilde görülmektedir. Benzer şekilde “Kırk yılda bir namaz, o da Hakk’a yaramaz.” (Albayrak, 2009: 632) ve “Hakk’a asi olayım dersin ya müteveli ol, ya vasi.” (Albayrak, 2009: 497) atasözlerinde de hak kavramı Tanrı kavramına tekabül etmektedir. Bunların dışında “Hak deyince akan sular durur.” (Gölpınarlı, 2004: 137) ve “Hak geldi mi batıl gider.” (Gölpınarlı, 2004: 137) atasözlerinde ise hak kavramı hem Allah hem de hakikat anlamında değerlendirilebilir.

Deyimlerde ise “Hak getire.” (Aksoy, 2014: 835) kavramı bu bağlamda değerlendirilebilir. Genel itibariyle bunlar dışında içerisinde “hak” kavramının geçtiği sair atasözleri ve deyimler de vardır; ancak bahsedilen atasözleri Tanrı diye ifade edilen varlığın kendisine işaret etmemektedir. Dolayısıyla Tanrı manasında kullanılmayan deyimler konunun dışında tutulmuştur.

2. 4. 3. Rab, Rahman ve Rahmet ile İlgili Atasözleri ve Deyimler

“Rab” kavramı lügatte “Tanrı” (Akalin vd. 2011) manasında kullanılır ve atasözleri ve deyimlerde de bu anlamı ile zikredilmiştir. Herkese, her canlıya merhamet eden (Tanrı) (Akalin vd. 2011) manasına gelen “Rahman” ise atasözleri ve deyimlerde kısmen Allah lafzının yerine tercih edilmiştir.

“Acele şeytandan, teenni Rahman’dan.” (Gölpınarlı, 2004: 8) atasözü üzerinden değerlendirilirse burada kullanılan “Rahman” kavramının Tanrı’dan başka kavrama işaret etmediği açıktır. “Rabbim dünyada mekânsız, ahirette imansız koymasın.” (Albayrak, 2009: 763), “Düşkünün elinden tut; Rab da senin elinden tutsun.” (Gölpınarlı, 2004: 101) ve “Nefsini bilen rabbini bilir.” (Gölpınarlı, 2004: 236) atasözlerinde de aynı şekilde “Rab” kavramı ile Allah’ın kastedildiği görülmektedir. Son olarak, bir işi yapıp bitirerek onu inşaların hizmetine sunan insanlara Allah’ın rahmet edeceği, bozduğu takdirde Allah’ın merhamet etmeyeceği anlamına gelen “Rahmet düzene, lanet bozana.” (Albayrak, 2009: 763) atasözünde kullanılan “Rahmet” kavramının mana olarak zaten Allah kavramını karşıladığı açıktır.

Deyimlerde ise sıklıkla kullanılan bir nevi klişeleşmiş ifade olan “rahmetli olmak” (Aksoy, 2014: 1016) ölmek manasında kullanılır, fakat kastedilen şey ölen kimsenin Allah’ın yanına gitmesidir. Dolayısıyla bu deyim bu kategorinin altında değerlendirmek yerinde olacaktır. Aynı şekilde benzer manalarda kullanılan “rahmet okumak/okutmak” (Akalın vd. 2011) deyimleri de bu bağlamda zikretmeye değer ifadelerdendir.

Kategorilerin yanı sıra hiçbir kavram kullanılmadan Tanrı kavramını işaret eden atasözleri ve deyimler de vardır. Belli başlı atasözleri ve deyimlerde bu kullanım şekillerine rastlanmaktadır.

“Selamet vahdettedir.” (Gölpınarlı, 2004: 267) atasözünde vahdet birlik manasında Tanrı’ya atfedilmektedir. “Kul hatasız, hata tövbesiz olmaz.” (Albayrak, 2009: 675) atasözünde ise hatanın insanî bir özellik olduğu ancak hatadan dönmek ve pişmanlık göstergesi için Allah’a tövbe etmek gerekliliği ifade edilmiştir. “Mal sahibi, mülk sahibi, hani bunun ilk sahibi?” (Gölpınarlı, 2004: 236) atasözü ise ilk sahip kavramı ezeli olan Allah’ı işaret etmektedir. Deyimlerde ise, “Canını almak” (Aksoy, 2014: 674) ifadesinde doğrudan Tanrı’ya göndermedir. Zira canı veren de alan da Tanrı olarak kabul edilir.

BÖLÜM III

ATASÖZLERİ VE DEYİMLERDE TANRI TASAVVURU

3. 1. Tanrı Tasavvuru

Lügatte, “bir şeyi zihinde canlandırmak, tasarlamak” (Akalin vd. 2011: 2275) anlamındaki tasavvur herhangi bir varlık hakkında bilgi edinme sürecinde ilk aşamayı oluşturur. Bu anlamıyla tasavvura mefhum da denir (Kaya, 2011: 126). İnsan bir şeyi idrak ettikten bir süre sonra bu idrak işi bitse de zihninde idrak ettiği şeyle ilgili bir iz kalır ve daha sonra o şeyi (nesne, olay, kişi, kavram vb.) yeniden zihninde canlandırabilir. O halde tasavvur zihinde önceden oluşan idrak edilmiş obje, olay, kavram, fiil ya da nesnenin daha sonra zihinde yeniden şekillenmesi, canlandırılması, hatırlanması ve anlam kazanmasıdır (Erdoğan, 2014: 47).

Psikoloji alanında Tanrı tasavvuruna ilişkin kavramsallaştırmaları Freud’a kadar dayandırmak mümkündür. Freud’a göre (2010) Tanrı’ya ilişkin tasavvurda temel olan çocuğun gerçek babasına ilişkin tasavvurudur. Ancak psikoanalitik ekol çerçevesinde daha sistematik bir çalışmanın Rizzuto’nun (1979) “*The Birth of the Living God A Psychoanalytic Study*” eseri ile şekillendiği görülmektedir. Psikanalitik kavramsallaştırmada Tanrı imajı, kişinin Tanrıya dair duygusal deneyimi olarak görülmektedir (Hoffman, 2004: 2-3).

Din psikolojisi alanında Tanrı tasavvuru, öncelikli olarak inandığı dinin sunduğu Tanrı tasavvurunun etkisiyle şekillenir. Ancak her bireyin zihninde dinin ona sunduğu Tanrı tasavvurunun dışında kendine mahsus öznel bir Tanrı tasavvuru da vardır (Mehmedoğlu, 2011). Denilebilir ki birey ya da bireyler tabi olduğu dinin ortaya koyduğu Tanrı kavramı çerçevesince bir Tanrı tasavvuru oluşturur. Bazıları Tanrı tasavvurunun hayat boyu devam eden bir süreç olduğunu düşünür (Hökelekli, 2015). Bu sebeple bireylerin Tanrı tasavvuru zamana ve zemine göre değişebilir. Çünkü Yapıcı’ya göre (2004) birey kendi duygu ve düşüncelerini de kendi Tanrı tasavvuruna ekler.

Vergote’e, Tanrı tasavvuru hakkında dini referans alır. Ona göre kişi, dinin kendisine sunduğu Tanrı tasavvurunu kabul etmeye meyyaldir. Ayrıca dini gelenek kişiye bir Tanrı tasavvuru sunar (Vergote, 1999: 181).

Felsefede ise Tanrının özellikleri, âlem ve insanla olan ilişkisine göre farklı Tanrı tasavvurlarının ortaya konduğu görülmektedir. Deizmde varlığı akılla bilinebilen

ve kabul edilen, âlemi var eden ancak ona müdahale etmeyen bir Tanrı anlayışı söz konusudur. Teizmde Tanrı anlayışı ise özellikle vahiy kaynaklı dinlerdeki Tanrı anlayışıyla örtüşmektedir: Tanrı âlemi yaratır, düzenler, idare ve kontrol eder. Tanrı ezeli, şuurlu ve irade sahibi bir varlıktır. Her şey onun tasarrufundadır. Deizmdeki pasif Tanrı'nın yerini Teizm'de aktif bir Tanrı alır. Tanrı-âlem ikiliğinin ortadan kaldırarak Tanrı'nın her şeyi ihtiva ettiğini, dolayısıyla tabiat ve insanın Tanrı'dan ayrı bir varlığının aslında söz konusu olmadığını ortaya koyan, âlemi bilen ve âlem ile içkin Tanrı anlayışına Panteizm denilmektedir. Panteizm'deki her şey Tanrı'dır anlayışına karşı her şey Tanrı'dadır anlayışı panenteizm olarak adlandırılmaktadır. Panenteizm Tanrı'yı soyut mutlak yönleriyle âlemin üstünde ve aşkın, somut izafi yönleriyle ise âlemin içinde, içkin görür. Bunun yanında Tanrı'nın bilinmeyeceğini söyleyen Gnostisizm, Tanrı'nın varlığının ya da yokluğunun bilinmeyeceğini ve bu konuda bir şey söylenemeyeceğini savunan Agnostisizm ve Tanrı'nın yokluğunu savunan ateizm şeklinde farklı felsefi anlayışlar da söz konusudur (Aydın, 2007).

İlk İslam filozofu olarak kabul edilen Kindi'ye göre Tanrı'nın sıfatları ancak olumsuz olarak tanımlanır, ancak o, zaman zaman olumlu sıfatları da Tanrı'ya (Allah) izafe etmiştir (Çubukçu, 1967: 17). İslam felsefesini sistematik olarak ele alan hatta onun sistemli kurucusu olarak bilinen Farabi ise, Aristo'nun hareket delilinin yanında inayet ve ekmek varlık delilini söz konusu eder. Farabi'ye göre Allah için “cins, fasl, tarif” düşünülemez. Her şeyin ilki, hakikati bizatihi Tanrı'nın kendisidir (Farabi, 1990). İbn Sina Tanrı'yı “vacibü'l vücud-mümkünü' i vücud” kavramlarını kullanarak “zorunlu varlık” teorisini kullanır. Nitekim bir olmanın var olmayla aynı antolojik bağlamda yer alması, onu zorunlu olmak kadar olmasa bile ona yakın bir surette merkezi bir kavram haline getirmektedir (Kutluer, 2002). Gazali ise, “ne cevher ne araz” şeklinde Allah'ı her şeyden öte tutmuş ve Tanrı'nın varlığının ancak yakın bir bilgi olarak kalpte bulunabileceğini ifade etmiştir (Akyüz, 2010: 15). Genel olarak İslam düşüncesindeki Tanrı tasavvuru Tanrı'yı erişilemez, ulaşılamaz, ihata edilemez şekilde çok yüksek konuma yerleştirmiştir. Nihayetinde İslami gelenekte Tanrı tasavvuru hemen her şeyin üstünde bir gücü temsil etmektedir.

3. 2. Tanrı Kavramı ve Tanrı Tasavvuru Arasındaki İlişki

Psikolojik düşüncede, bilhassa psikanalizde, Rizzuto (1979) ile başlayan ve Tanrı kavramı (god concept) ile Tanrı tasavvuru/tasarımı (god representation) arasında

ayırım yapma yönünde bir temayül bulunduğu görülmektedir. Psikanalitik düşüncede Tanrı tasavvuru, bireyin Tanrı'yı duygusal olarak tecrübe etmesidir. Tanrı kavramı ise, kognitif veya teolojik Tanrı anlayışına göndermede bulunur (Mehmedoğlu, 2011: 29). Din psikolojisinin kurucularından kabul edilen William James de bu konuda benzer yaklaşımı tercih etmiştir. Kurumsal dini dışarıda tutan James'e göre önemli olan insanların "Tanrı" adına hissettikleri, bireysel tecrübe ve duygularıdır (James, 1962: 35).

Tanrı kavramı, çoğu zaman ikincil düşünme süreçleri düzeyinde üretilir. Bu, teologların Tanrı'sıdır. Fakat bu Tanrı insana pek tesir etmez. Filozof ve mistikler bunu herkesten daha iyi bilirler. Bu Tanrı sadece felsefi öncüllerin nedenselliği etrafındaki titiz düşüncelerin neticesidir. Ancak bu Tanrı, daha önce çocukluktaki Tanrı tasavvurunun ayrıntılarını, bu tasavvurun daha sonraki ayrıntılarıyla bağlantılandıran birçok duygu, tasavvur ve hatıra sağlar ve uyandırır (Mehmedoğlu, 2011: 29-30).

Tanrı kavramı aynı zamanda Tanrı tasavvurunun oluşmasında da muhtelif roller oynar. Bunların ilki, soyut mantıksal/matematiksel kavramlaştırma kapasitesi ortaya çıktığında, Tanrı hakkındaki, yaygın dilin anlamını ayrıntılarıyla kavramak için bir yöntem sağlamasıdır. Sonraki ise, tasavvurlarımız bizi dehşete düşürdüğü zaman ya da sorumluluğumuzu aşan bir şey olduğunda düzenleyici olmasıdır (Hökelekli, 2015). Gelişimsel olarak Tanrı tasavvuru ve Tanrı kavramı büyük oranda birbirlerini etkileyerek gelişir. Çünkü kognitif veya duygusal, bilinçli veya bilinçdışı süreçler birbiri üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak etkide bulunur. Dolayısıyla bu yapıların değişik bağımsızlık düzeyleri olabileceği, ancak bun asla tam bir ayırım olamayacağı söylenebilir (Mehmedoğlu, 2011: 31).

Hoffman'a göre (2004) teoloji, bilhassa akademik teoloji, tarihsel açıdan Tanrı tasavvuru ile yeterli ölçüde ilgilenmemiştir. Akademik teoloji, ekseriyetle müteşabih ve müphem olan marjinal düşünceler ve Tanrı konsepti oluşturmasına rağmen dini tecrübe ile formel bir form oluşturmaktan kaçınmıştır. Akademik psikolojiye kültürel tahlillerin girmesiyle birlikte bu probleme kısmi ölçüde çözüm getirilmiştir. Fakat kültürel deneyim, kişilerarası deneyim ve kişi-üstü deneyim arasındaki nüans halen devam etmektedir. Psikoloji, kişilerarası deneyime fazlaca güven besleyerek hataya düşerken, kültürel analiz de kültürden kopmadığı için aynı akıbete uğramaktadır (Hoffman, 2004: 5-6).

Psikolojik yaklaşımların Tanrı kavramı ve tasavvuru noktasında karşı karşıya kaldıkları zorluklardan biri, psikolojik teori içerisinde yaygın olan sınırlılıklara maruz

kalmalarıdır. Psikoloji alanındaki pek çok yöntemde, kültürel teorinin etkilerinden yalıtılmışlık aynen devam etmektedir. Psikologlar kültürden bahsederler, ancak yaklaşım genellikle tanımlayıcıdır. Psikoloji araştırmalarında birinci konu birey olmasına karşın; mevzu bireyi soyutlanmış olarak gören bir şekilde tanımlanır. Genel geçer psikoloji, pozitivist düşüncedeki felsefi temellerini korumaya devam etmektedir. Bu düşüncedeki psikologlarca, duygu ve davranışın sebeplerini deneysel olarak belirlemek yeterli görülmektedir. Bu nedenle kültürel konuları incelemek üzere nicel araştırmanın kullanımı daha yaygındır (Mehmedoğlu, 2011: 32-33).

Sonuç itibariyle Tanrı kavramı ve tasavvuru arasında ayırım yapmak oldukça zor gözükmemektedir. Söz konusu kavram bireyin inandığı dinin zihindeki yansıması olarak tanımlanır ise tasavvuru da yine aynı dinin değerleri ve tecrübi bilgisinin eklenerek dimağda olmuş halidir. Böylece kavram olmadan tasavvurun olmayacağı görülebilir. Ancak kavram tasavvurun kendisidir demek pek tutarlı olmaz.

3. 3. Atasözleri ve Deyimlerde Tanrı Tasavvuru

Tanrı inancı ve tasavvuru ilkel dinlerde ve diğer inanç sistemlerinin hemen hepsinde vardır. En düşük kültür seviyesine rastlanan ve düşünce şekillerinin en uzak ve eskiye dayanan kalıplarının bulunduğu Avusturalya'nın güneydoğusunda yaşayan ilkel kabileler üzerinde yapılan son çalışmalar, onların yüce bir varlığa inandıklarını ve çeşitli şekillerde tasavvur ettiklerini ortaya koymuştur. Yalom'a göre, Tanrı tasavvuru bağlanana hem anlam sağlar hem de güçlü bir sığınak ve birleştiricilik sunar. Dine bağlı insanların tatmin ve huzuru, sonsuza dek onun yaşamını gözlemleyen bir ilâhî kuvvetin varlığına inançta kendini gösterir; üstelik bu kuvvet, onun varlığının farkında olmakla sonunda; kaybettiği sevdiklerine Tanrı'ya, evrensel yaşam kaynağına kavuşma vaadi de sunmaktadır (Yalom, 2014).

Atasözleri ve deyimlerde Tanrı tasavvuru konusu "İslamiyet'ten önce ve İslamiyet'ten sonra" şeklinde iki farklı başlık altında incelenebilir. Çünkü Türklerin İslamiyet'ten evvel de kendilerine ait "Gök Tanrı" adı verilen inanç sistemleri bulunmaktaydı. İslam dinine geçişle birlikte çok fazla değişiklik göstermese de bu inanç sistemindeki Tanrı algısı ve tasavvurunun kendisine ait yönleri bulunmaktaydı. Ayrıca İslam dinini kabul ile Tanrı anlayışı kültürel ve sosyal değişimleri beraberinde getirdiğinden atasözleri ve deyimlerde Tengri (Tanrı) kavramı hem yerini Allah kavramına bırakmış hem Arap kültürü ile etkileşime girerek muhtelif tasavvur şekilleri

ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu iki dönemin ayrı başlıklarla ele alınması konunun daha iyi anlaşılması bakımından önem arz edecektir.

Tanrı olduğuna inanılan varlığa dair duygusal bir tecrübe olan Tanrı tasavvuru, öznel bir süreçtir ve bireysel tecrübeye bağlı olarak toplumsal bir bağlamda şekillenir. Bireylerin kendi ilgi ve yetenekleri ölçüsünde, geçirdikleri yaşantılar doğrultusunda oluşturdukları özellikleri içerir (Hökelekli, 2015: 116).

Ferdin sahip olduğu dini inanç çerçevesinde, kendine özgü Tanrı tasavvuru (imgem) oluşturduğu söylenebilir. Ancak inanan bir insanda oluşan Tanrı tasavvuru sadece dinin belirlediği bir tasavvur değildir. Aksine insan kendi fikrî ve hissî yönlerini de Tanrı tasavvuruna katmaktadır. Fikir ve tasavvur olarak Allah kavramı bireyin inancının hem nesnesini hem hedefini hem de muhtevasını oluşturur. İslam dini Kur'an eksenli Tanrı anlayışına sahiptir. Ancak Kur'an temelinde teşekkül eden Tanrı anlayışı hâkim olsa bile kişi salt onunla kalmayıp kendi sosyo-kültürel çevresinin de etkisiyle farklı bir tasavvur oluşturabilir (Yapıcı, 1996: 126).

Atasözleri ise kendi tanımının muhtevası olarak atalarımızın (bireylerin) uzun gözlem ve tecrübeleri sonucu (Pala, 2013) oluşmuştur. Tanrı tasavvurlarının incelenmesi bakımından her bir atasözü, söyleyenin Tanrı tasavvurunu ifade eder düşüncesi öne sürülebilir. Dolayısıyla İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası Tanrı tasavvuru yaklaşımları ele alınırken her bir atasözü bireysel bağlamda değerlendirilip izah edilebileceği gibi gerek kişisel anlamda tecrübî gerekse de ictimai olarak irdelenebilir.

Felsefi bağlamda kısaca Tanrı tasavvuru konusuna değinmek gerekirse İslam düşüncesiyle paralel olarak "teist" yaklaşımın kabul gördüğü söylenebilir. Teist tasavvur, Tanrı'nın âlemden ayrı, âlemler üstü (transcendant-aşkın) bir varlık olduğuna insanlar üzerinde mutlak hâkimiyetinin bulunduğuna inanmak, onu bu şekilde tasavvur etmektir (Peker, 2013: 98).

3. 3. 1. İslamiyet Öncesi Tanrı Tasavvuru

"Tengri/Tanrı" ve "kök/gök" sözcükleri Türkçede çok uzun zamanlardan beri bilinen ve kullanılan sözcüklerdir. Çin kaynakları incelendiğinde Tanrı anlamındaki "Tien ile Türkçe "Tengri" sözü arasında bir ilişki olduğu, dolayısıyla bu sözün Çinceye Türkçeden geçmiş olabileceği düşüncesi yadırganmamalıdır. Çünkü Türklerin aynı sözü "Bir Tanrı" anlamına gelecek şekilde 2500 yıldır; Sümerlerdeki Dingir'in, Tengri'nin

aslı olarak kabul edildiğinde ise 3 ila 4 bin yıldır kullanmakta oldukları söylenebilir (Çavuşoğlu, 2007).

Hız. İbrahim'in m. ö. 2100 veya 2000 yıllarında yaşadığı hatırlanınca, İslam dinininkine benzer bir "tek Tanrı" inancının iki bin sene önceleri Türkler arasında çok güçlü bir şekilde var olmuş olması asla yadırganacak bir durum değildir. Çünkü yukarıda değinildiği gibi, Sümerler söz konusu edildiğinde tek Tanrılı bir inanç İbrahim öncesinde de vardı. Ayrıca Türkler, tarihleri bilinen en eski zamanlardan beri yeri göğü yaratan/hâlik olan ve bir olan Tanrı'ya inanmışlardır (Tanyu, 1980: 69). Halik sıfatına haiz olan ve yaratma kudretini elinde bulduran Tanrı algısı ya da tasavvuru "Seni kim yarattı ise beni de o yarattı." (Yılmaz, 2007: 1083) atasözü ile ifade edilebilir.

Gök Tanrı inancının İslam dini ile benzerlik göstermesi Tanrı tasavvurlarının benzerlik göstermesi açısından önemlidir. Çünkü oluşturulan tasavvurlar benzer inanç sistemlerinde benzer süreci takip edebilir. Bu durumda eski Türk inançlarında oluşturulan Tanrı tasavvuru İslamiyet'ten sonra oluşturulan tasavvurla benzerlik gösterecektir. Sonuçta meydana getirilen bu tasavvur, kişilerin inançları doğrultusunda farklı şekillerde ortaya çıkacaktır. Bu minvalde bireyin dini anlamda ve diğer şekillerde bilişsel donanım düzeyi zihinsel tasavvurlar oluşturmada önemli katkılar bulundurmaktadır. Tanrı tasavvuru da bu bilişsel düzeye bağlı olarak teşekkül etmektedir (Mehmedoğlu, 2011). "Tanrı'dan korkan kuldan korkmaz." (Albayrak, 2009: 816) atasözü ele alındığında bireysel tecrübeye dayanarak ve benimsenen inanç sisteminin bilişsel düzeyde etkilerinin olduğu görülebilir. Çünkü Tanrı'dan korkma fikrinin bir şekilde bilişsel olarak öğrenilen ve tecrübe edilen şeyin tasavvura yansımaları olduğu söylenebilir.

Pozitivist düşünce doğrultusunda din psikologlarının Tanrı tasavvuru konusunu dar alana hapsetmesi, özellikle psikanalistlerin Freud'un bakış açısı ile sınırlandırması alternatif Tanrı kavramı, algısı ve tasavvuru oluşturulmasında olumsuz etkilere sebebiyet vermiştir. Ancak Tanrı kavramı, algısı ve tasavvurunun gelişiminde kültürel etkenlerin etkisi yeterli bir şekilde ortaya konulamamıştır. Hâlbuki kültürel Tanrı fikri Tanrı kavramının öğrenilen yönüne dayalı olarak şekillenir ve Tanrı tasavvuru için oldukça önemli çıkarımlara sahiptir. Atasözleri bu noktada önemli unsurlar barındırır. Çünkü atasözleri ve deyimler kültürel birer yapı taşlarıdır. Bu sebeple oluşturulan her bir Tanrı tasavvuru kültürel sürecin bir parçasıdır. Sonuçta söylenen sözler o toplumun kültürel dini anlayışının sonucu olarak da söylenmiş olabilirler (Hoffman, 2004: 6).

Tanrı sözünün gerek en eski metinlerde gerek 10. yy.'dan itibaren yapılan tefsir ve meallerde gerekse zamanımıza kadar gelen folklor ve edebiyata dair pek çok üründe Allah lafzı yerine kullanıldığı kesin olarak ortaya konmuştur. Türk İslam edebiyatının ilk ürünü olan Kutadgu Bilig'de de Tanrı'nın, Allah lafzından çok kullanılmış olması, Tengri'nin çok eski zamanlardan beri "bir Tanrı" inancını ifade eder anlamda kullanılmış olmasına güçlü bir delildir. Ayrıca Bayat sözünün de Kutadgu Bilig'de Allah lafzı yerine kullanılan isimlerden olması "bir Tanrı" anlamında başka isimlerin de rahatlıkla kullanıldığını göstermektedir (Çavuşoğlu, 2007).

İslamiyet öncesi Türk inanç sisteminde Allah ile neredeyse aynı anlama gelen Tanrı kelimesi atasözleri ve deyimlere de yansımıştır. Örneğin, "Tanrı herkesin kalbine bakar, torbasını boynuna takar." ve "Tanrı'nın nişanladığından kork." (Albayrak, 2009: 815-816) atasözlerinde Tanrı Allah kavramı ile aynı manada kullanılmıştır. Aynı zamanda "Tanrı'nın günü." ve "Tanrı misafiri." (Aksoy, 2014: 1065) deyimlerinde de her iki kavramında aynı manada kullanıldığı görülmektedir. Buradan hareketle ortaya çıkan ya da tasavvur edilen Tanrı'nın niteliği İslamiyet ile aynı konumdadır. Dolayısıyla bu bağlamda söylenen atasözleri ve deyimlerin Tanrı tasavvuru noktasında konumu "İslamiyet sonrası Tanrı tasavvuru" konusunda ele alınacaktır. Sonuçta aralarında neredeyse fark olmadığından diğer başlıkta kapsamlı şekilde ele almak yerinde olacaktır.

3. 3. 2. İslamiyet Sonrası Tanrı Tasavvuru

İslam dini çerçevesinde Tanrı tasavvuru genellikle Kur'an bağlamında olmuştur. Özellikle kelam bilimi Tanrı tasavvurları konusunda onun zâtı ve sıfatlarını incelemiş ve bu doğrultuda fikirler ortaya koymuştur. Kur'an insana, Allah'ın bütün insanlıkla ve kâinatla ezelden ebede süregelen ilişkisinin hikayesini içeren vahiyler aracılığıyla etraflı bir teleolojik çerçeve sağlar. Birey bu çerçeve içerisinde Kur'an'da Allah'ı dolayısıyla bireysel bir Allah tasavvurunu keşfeder (Mehmedoğlu, 2011: 147).

Kur'an'da Allah-insan ilişkisini dört ana kategoride ele alan İzutsu, bu kategorilerden ilki olan ontolojik ilişkinin yaratan-yaratılan ilişkisi olduğunu, bu fikrin de bütün İslam düşünce sistemine hakim olduğunu belirtir. İkinci iletişim sözlü veya sözsüz şekillerde gerçekleşen haberleşmedir. Allah insana vahiy gönderir, insan Allah'a ibadet eder. Üçüncüsü Rab-kul münasebetidir. Bu ilişki, tevazu ve itaat gibi insandan istenen bazı özelliklere sahip olunmasını ihtiva eder. Son ilişki ise, ahlâkî ilişkidir. Bu,

bir taraftan Allah'a hem iyilik, merhamet, ihsan sahibi; hem de gazap, şiddet ve adalet sahibi olmasına; öte taraftan insanın da buna karşılık iman ve küfür kutuplarında bulunmasına delalet eder. İzutsu'ya göre bütün bu ilişkiler, insanlar arasında, bunları bilip olumlu tarafını, yaşama ve varlık ilkesi olarak seçen bir toplum doğurur (İzutsu, 1975: 84-85).

Aynı kaynaktan beslenmelerine rağmen her alanın Tanrı tasavvurunu birbirinden farklıdır. Bu farklılığın sebebi ise alanların Tanrı kavramına yaklaşım biçimleriyle ifade edilebilir. Kalam ve tasavvuf buna örnek gösterilebilir (Mehmedoğlu, 2011: 152).

Daha evvel Selçuk'un (2000) ifade ettiği gibi din dilinin kapsamı çerçevesinde kullanılan ifadelerin çoğu dolaylı ve dolaysız olarak Allah ile ilgilidir. Gerek ibadet, gerek dualar ve tövbeler, gerekse de dini tecrübeler ve dini davranışlar bu kapsamın içerisinde ele alınabilir.

Atasözleri ve deyimlerde ortaya çıkan Tanrı tasavvurları da yukarıda ifade edildiği gibi genelde Tanrı ile ilgilidir. Din dili kapsamında örnek verilirse yakarış bağlamında "Allah kimseyi namerde muhtaç etmesin." (Pala, 2013: 20) sözü doğrudan Allah'ın kendisi ile ilgilidir. Deyimlerde de yakarış yani dua bağlamında "Allah utandırmasın." (Aksoy, 2014: 565) sözü yine Allah ile direkt olarak kapsamı içine alır. Sonuç olarak Tanrı tasavvurunun oluşmasında hem atasözlerinde hem de deyimlerde aynı etkiyi görebilmek mümkündür.

İslam düşüncesinde Tanrı tasavvurunun kuruluşu ve oluşumunda göz önünde bulundurulması gereken en önemli realite, dini kabiliyet olarak tanımlanan (fitrat) kavramı olmalıdır. Hadislerde ifade edildiği üzere "Her doğan çocuk fitrat üzere doğar." (Buhari, Tefsir) sözünden fitrat kavramının önemi anlaşılabilir. Bu nedenledir ki fitrat kavramı, İslam düşünce sisteminde insanın yaratılışını anlama ve anlamlandırma konusundaki anahtar kavramlardan birisini oluşturur (Mehmedoğlu, 2011). Fıtratın tasavvur oluşumunda etkisine binaen "Allah adama ya akıl verir ya devlet." (Albayrak, 2009: 141) sözü atasözleri açısından örnek teşkil edebilir. Çünkü bu sözde aklın fitrat olarak insana verildiği ve üstelik Allah tarafından verildiği ortadadır. "Vermeyince Mabut, ne yapsın Mahmut." (Yılmaz, 2007: 1082) atasözü de fıtratın Tanrı tasavvuru oluşturmadaki etkisine verilebilecek örneklerdendir. Burada da bazı şeylerin Allah tarafından verildiği ve Tanrı kavramının da fitrat olarak verilmiş olabileceği düşüncesine rastlamak mümkündür.

Yardım Edici Tanrı Tasavvuru

Bir Tanrı tasavvuruna sahip olmak, insanın din ve Tanrı ile ilişkisini belirlediği gibi kendisiyle, diğer insanlarla, toplumla, doğayla, evrenle ilişkisini de belirlemekte ve bunlara dair bir bakış açısı kazandırmaktadır. Tanrı tasavvurları, öncelikle iç ve dış gerçeklikler arasında köprü görevi görür. Pozitif veya yardımsever Tanrı tasavvuru, deruni gerçekliği desteklemek suretiyle dış gerçeklikle daha fazla ilişki kurabilmeyi sağlayan benlik duygusunu güçlendirir. Yardımsever Tanrı tasavvuru endişeyi dindirerek, yalnız başına var olmaya katlanma yeteneğini geliştirip daha büyük ve güçlü bir varlığa bağlanma duygusunu temin eder ve temel güveni destekler (Mehmedoğlu, 2011: 41). “Yalnızlık Allah’a mahsustur.” (Aksoy, 2014: 465) atasözünde bu yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Çünkü kişi yalnızlığa katlanma yeteneğini bu sözle geliştirebilir ve “Allah kulundan geçmez.” (Aksoy, 2014: 139) sözüyle de Tanrı’ya olan güvenini tazeleyebilir. Her iki açıdan da pozitif veya yardımsever Tanrı imajına rastlamak mümkündür.

Korku Temelli Tanrı Tasavvuru

Tanrı korkusunun nedenlerinden biri olarak, kutsalın korkutucu olarak düşünülmesi gösterilebilir. Kutsal bilinmezlikler içerir; bu da bireyin ondan korkması ve kendi acizliğini görmesine neden olur. Bir diğer nokta da birey, Tanrı’ya yönelik olarak sahip olduğu sevgisini kaybetme endişesi taşıyabilir. Sevilen Tanrı’dan uzaklaşma ve kurmuş olduğu bağı kaybetme kaygısı Tanrı korkusu şekline dönüşebilir. Bireyin Tanrı’ya duyduğu yoğun sevgisi onu korkuya sürüklemektedir. Tanrı korkusu dediğimiz şey aslında sevgiden kaynaklanan, saygıya dayalı bir korkudur (Yapıcı, 1996). Atasözlerinde Tanrı’dan korkulması gerektiğine dair ifade edilmiş sözler bulunmaktadır. Örneğin “Allah şaşırttığı kulunu beygir gibi o....tur.” (Albayrak, 2009: 144) ve “Azana Tanrı bela verir.” (Albayrak, 2009: 211) sözlerinin korkulan bir Tanrı figürünün böylesi atasözlerinin oluşumuna etki ettiği ve cezalandırıcı bir Tanrı tasavvurunun oluştuğu söylenebilir.

Sevgi Temelli Tanrı Tasavvuru

İslam dininin ayet ve hadislerinde Tanrı’nın rahmet (sevgi) ve şefkati vurgulanmaktadır. “Rahmetim gazabımı geçmiştir” kutsi hadisi (Müslim, Tevbe) ve “O,

kime dilerse rahmetini tahsis eder, Allah büyük 'lütuf ve ihsan (fazl) sahibidir.'" (3/Âli İmran 74) ayetinde bunu görmek mümkündür.

Yapıcı (1996), Tanrı sevgisini bireyin ruhen Tanrı'yla beraber olması şeklinde bir ifade ile tanımlamıştır. Tanrı sevgisi, bireyi Tanrı'ya yaklaştırmaya ve bağlanmaya yönlendirir. Bireyin Tanrı ile ilgili bildikleri ve bunların bilincinde olması ile ona yönelik duygusal yönelimi şekillenmektedir. Tanrı'nın çok seven (Rahman ve Rahim) ve şefkatli olduğu bilgisi ve derin farkındalığına sahip olan bireyin, sevgi yönelimli Tanrı algısına sahip olması beklenebilir.

Affedici Tanrı Tasavvuru

Tanrı'nın seven bir varlık olarak tasavvur edilmesi konusunda atasözlerinde oldukça fazla örnek vardır. Mesela "Bir defa yanılanı Allah affeder (Albayrak, 2009: 253) ve "Hakk'a tevekkül eden açığa kalmaz." (Albayrak, 2009: 497) atasözlerinde bu tip tasavvur göze çarpmaktadır. Deyimlerde de atasözlerinde olduğu gibi Tanrı rahman sıfatı ile nitelendirilir ve tasavvur onun insanları seven bir varlık olduğu yönündedir. "Ölü bizim Allah rahmet eylesin." (Aksoy, 2014: 894) ve "Rahmetli olmak." (Aksoy, 2014: 1016) deyimleri incelendiğinde Tanrı'nın bağışlayıp merhamet eden bir tasavvurda düşünülüp söylendiği iddia edilebilir.

Koç'a (2011) göre de olumlu Tanrı tasavvuruna sahip bireylerin Tanrı'yı daha çok "seven, koruyan, merhametli, bağışlayıcı vb." sıfatlarıyla tasavvur ettikleri, olumsuz Tanrı tasavvuruna sahip bireylerin ise "cezalandırıcı, affetmeyen" sıfatlarını daha ön plana çıkardıkları düşünülmektedir. Günümüzde yapılan araştırmalar çerçevesince ulaşılan bu sonuca geçmişte oluşturulan atasözlerinde de rastlanması aslında her iki tasavvurun da birbirine benzediği görüşüne imkân vermektedir. Buradan hareketle atasözleri ve deyimlerin de bireysel Tanrı tasavvurunu ortaya koyduğu ifade edilebilir.

Tanrı tasavvurları, huzur, mutluluk ve anlam kazanma tarzında, insanın kendisini, diğer bütün ilişkilerini ve içinde bulunduğu koşulları dengelemeye imkân verir. Bizi yarattığına inanılan Tanrı'nın aynı zamanda bizi karmaşık evrende yalnız bırakmadığı ve bizi gördüğüne inanılır. Yalnızlık duygusu ve ayrılık duyguları bu şekilde hafifletilir. Tanrı'yı her zaman yanı başımızda olan ve bize seven güçlü bir dost olarak da tasavvur ederiz. "Dost Allah." (Gölpınarlı, 2004: 96) atasözü bunu destekler mahiyette söylenmiş olabilir. Yalnızlık duygusunu aşma da bir vasıta olarak görülen Tanrı ise "Yalnızlık Allah'a yaraşır." (Albayrak, 2009: 870) atasözüyle desteklenebilir.

“Allah kulundan geçmez.” (Albayrak, 2009: 144) atasözü ise Tanrı'nın her zaman bizimle olduğu düşüncesiyle oluşturulan Tanrı tasavvuruna örnek teşkil edebilir. “Saldım çayıra, Mevla'm kayıra.” (Aksoy, 2014: 1026) deyimini de mana olarak farklı telakki edilse dahi Allah'a güvenmeyi temsil ettiği düşünülebilir.

Bu dünyanın geçici olduğuna ve başka bir dünya (ahiret) hayatı bulunduğu inanan ve Allah'ı her şeyin evveli ve ahiri olarak tasavvur eden insan, yaptığı işlerin hesabını vermek ve layık olduğu karşılığı görmek için farkındalık geliştirir. Böylece pozitif bir tutum gerçekleştirir (Mehmedoğlu, 2011). Tanrı'nın böylesi yaklaşımla tasavvur edildiği atasözleri ve deyimlerde göze çarpar. “Fukaraya veren Allah'a verir.” (Albayrak, 2009: 457) atasözünün yapılan iyiliklerin bir gün karşılığının alınacağı düşüncesiyle ifade edildiği söylenebilir. Keza “Allah imhal eder ihmal etmez.” (Albayrak, 2009: 142) sözü de atasözlerinde böylesi yaklaşımın mevcut olduğunu göstermektedir.

Din engellemeler karşısında telafi edici bir işlev üstlenebilir. İnsanlara, onların kendi kişisel ve sosyal kaynaklarının sınırlarına iten ve incinme durumları yaşatan problemlerle karşı karşıya kaldıklarında muhtelif çözümler sunar. İnsanlar kendilerini çaresiz, yetersiz yahut tehdit altında hissettikleri zaman Allah'a yönelebilirler. Bu durumda Allah tasavvuru, bir telafi etmeni haline gelebilir. Bu tasavvur bütün bu çaresizlik, yetersizlik ve tehditlerin üstesinden gelmeyi, onlarla başa çıkmayı kolaylaştıracak ilişkiyi bir materyal sağlayarak telafi edici bir işlev olarak görebilir (Mehmedoğlu, 2011). Çaresiz kalındığında atasözleri ve deyimlerde başvurulan en temel varlık çoğunlukla Tanrı olmuştur. Örneğin çaresizlik ve tehdit durumları için “Zalimin zulmü varsa, mazlumun Allah'ı var.” (Albayrak, 2009: 910) denilerek Tanrı'ya sığınılmış ve Allah aciz kalınan durumlar için kurtarıcı bir vasıfta tasavvur edilmiştir. Yetersizlik gibi durumlara mukabil olarak da “Allah kulunu kesmeyince rızkını kesmez.” (Albayrak, 2009: 144) denilerek maddi manevi yetersizlik halleri bu düşünce ile aşılmaya çalışılmıştır.

3. 4. Tanrı Tasavvurunun Sosyo-Kültürel Yönü

Bir milletin atasözleri onun millî ürünleridir. Türk atasözleri de Türk milletinin yüzyılları kapsayan ortak düşünce ve tutumunu yansıtan milli değerlerdir. Atasözleri anonim olsa da genel kanı onun toplumsal aklın en derli toplu veya özlü biçimde oluşturulan kolektif şuuru temsil ettiği şeklindedir (Albayrak, 2009). Atasözlerinin

sosyo-kültürel düzlemde bu denli büyük yeri olması, onun bireysel gerçekliğinin yanında sosyal realitesinin de olduğunu gösterir. Bu sebeple atasözleri her ne kadar bireysel fikirlerin halk ağzında ayyuka çıkması şeklinde devingen yapıya sahip olsa da onu gelenek ve göreneklerden, toplumsal fikriyatın temsilinden uzak düşünmez kolay değildir. Hatta atasözleri için toplumsal zaviyenin bireysel yansımaları şeklinde tanımlamak dahi mümkündür. Dolayısıyla toplumsal yönü açıkça görülebilen atasözlerinin Tanrı tasavvuru noktasında bireysel yönden incelenmesi kadar sosyal yönden incelenmesi de ehemmiyetlidir.

Bireysel dindarlığın psikolojik kaynakları konusu çerçevesinde konuyu ele alan Kayıklık'a göre (2011) sorulması gereken soru öncelikle "insanı inanmaya iten güdüler nelerdir?" olmalıdır. Bu soruya çeşitli cevaplar verilmiş olsa da Thouless, "Dinin Psikolojik Kaynakları" başlığı altında dört farklı şekilde inceler. Bu dörtlünden ilk olarak ele aldığı ise toplumsal etkilerdir. Görüldüğü gibi ilk olarak toplumsal etkilerin irdelenmesi, bireyin dinsel özellikler kazanmasında içinde yetiştiği toplumun etkisinin yadsınamayacağını göstermektedir. Çünkü insan bilinçli veya bilinçsiz çevrenin değerlerini benimsemekte ve benimsediği bu değerler onun duygu düşünce ve davranışlarını etkilemektedir (Kayıklık, 2011).

Dini inancı insan türünün doğal bir özelliği olarak gören Fromm dinin motivasyonu noktasından iki farklı prensibi konu edinir. Bu prensipler "otoriter din" ve "hümaniter din şeklinde ikiye ayrılırken Fromm da otoriter din vurgusu yaparken toplumsal yöne dikkat çeker. Otoriter din kavramından kastı ise insanın kaderinin onun dışındaki bir güç tarafından belirlendiği ve insanın da bunu kabul etmek zorunda olduğu dile getirilmektedir (Fromm, 2004). Aynı konuda Allport "iç güdümlü dindarlık" ve "dış güdümlü dindarlık" olarak iki kısma ayırdığı dini motivasyonlarda dış güdümlü dindarlık derken aynı şekilde toplumun dini duygu, düşünce ve davranışlarında rol oynadığından bahseder. Özetle kurumsal ya da toplumsal boyut dinin kurumsallaşmış yönüdür şeklinde açıklanabilir (Kayıklık, 2011).

Görüldüğü gibi bio-psiko-sosyo-kültürel bir varlık olarak kabul edilen insanın, bireysel hayat modeli içerisinde benliğinin yanı sıra sosyo-kültürel çevresi ve bu çevreye katılımı büyük bir anlam ve öneme sahiptir. Bu nedenle insanın içinde bulunduğu kültür, sınıf, din, aile, politik sistem ve meslek gibi farklı sosyal fenomenler ve ona çeşitli olanaklar ve handikaplar sunan dış çevreyle kurduğu zorunlu etkileşimler içerisinde ele alınıp değerlendirilmesi gerekir. İnsan olmaya anlam veren şeyin ontolojik realitesi, insanların ötekilerle birlikte var olması ve aslında mutlak yalnızlığın imkânsız

olmasıdır. Dolayısıyla Tanrı tasavvuru da sosyal bir bağlamda değerlendirmeye tabi tutulabilir (Mehmedoğlu, 2011: 47). Sosyo-kültürel sebeplerin böylesi tesirini de aynı şekilde atasözleri ve deyimlerde ele alıp incelemek mümkündür. Çünkü başta ifade edildiği gibi atasözleri var olan bir toplumun, kültürün, geleneğin ve değerlerin sonucu meydana gelmiştir.

Psikolojik bir değişken olarak Tanrı tasavvurunun diğer insanî değişkenler gibi aynı zamanda bir yönüyle sosyal bir inşa olduğu söylenebilir. Diğer taraftan Tanrı tasavvuru sırf bireysel varlığın dışından kaynaklanmaz; ona sadece ham ilişki materyali vermekle kalmaz, insanın onu yorumlama, bütünleştirme ve ifade etmesini sağlamak üzere sosyal yapıya katılımını da yansıtır. Ayrıca insanın dini duygu ve davranışları, genellikle ona sunulan kültürel formun izlerini taşır. Anlaşıldığı üzere Tanrı tasavvurunun sosyal bir yönü olduğu ortadadır. Atasözleri bu bağlamda kültürel izleri taşımakla kalmaz üstelik kültürün de kendisini ifade eder. Dolayısıyla Tanrı tasavvuru oluşturulurken atasözlerinin sosyal yönünü dışarıda bırakmak mümkün değildir. Atasözlerinin günümüzde de kullanılması onu kültürel ve bir nevi evrensel yönü olduğuna işaret eder. Sosyo-kültürel yönünün Tanrı tasavvuruna etkisi ekseninde “Allah sabırlı kullarını sever.” (Albayrak, 2009: 144) atasözü İslami gelenek ve Kur’an ile aynı yönde düşünceleri resmettiği gibi Tanrı’nın hoşgörülü olarak tasavvur edilmesine örnek teşkil eder. Kaldı ki bu söz halen yoğun biçimde toplum tarafından kullanılmaktadır. Türk-İslam kültüründe önemli yeri olan anne-baba ve ataların toplum nezdinde yeri ve önemi büyüktür. Bu minvalde “Atasını tanımayan Allah’ını tanımaz.” (Albayrak, 2009: 190) sözü kültürel değerlerin Tanrı tasavvuru oluşumunda etkisine bir başka örneği temsil eder.

Tek, her şeye kadir bir Tanrı kavramı, antik dünyanın ilk despotlarının bir yansıması olarak ortaya çıkmış ve o günden bu yana toplumdaki egemen sınıfın statüsünü yansıtır hale gelmiştir. Çünkü Tanrı kavramı, her şeyi yaratan olmasının ötesinde, toplumsal yaşamı düzenleyen, gözleyen ve yargılayan, doğa ve toplum yasalarını değiştiren veya hükümsüz kılan bir role de sahiptir (Budak, 2009: 698). Diğer yandan semavi olarak bilinen vahiy kaynaklı dinlerde Tanrı, teist karaktere sahiptir ve evrenle ilişkili olarak faal bir varlıktır. O her şeyi bilir, ezeli ve ebedidir, her şeye kadirdir, her şeyin sahibi ve mutlak yaratıcısıdır. Buna rağmen tarihsel ve kültürel planda zamanla farklı anlayış ve yorumlar ortaya çıkmıştır. Örneğin Yahudilikte Tanrı, sadece Yahudilerin Tanrı’sıdır ve bir metine hapsedilmiştir. Hristiyanlıkta ise baba figürü ön plana alınmış ve Freud da dâhil pek çok psikolog bu kavram üzerinden

Tanrı'yı tanımlama yolunu seçmiştir. İslamiyet'te ise Tanrı birdir ve bütün insanlığı kuşatır (Mehmedoğlu, 2011). Türk-İslam geleneğinden etkilenen atasözlerinde İslamî geleneğin Tanrı anlayışına rastlanır. Mesela “Vahdet, Cenab-ı Allah'a mahsustur.” (Albayrak, 2009: 854), “Gayb-ı Allah'tan başka kimse bilmez.” (Gölpınarlı, 2004: 124) ve “Büyüklik Allah'a mahsus.” Gölpınarlı, 2004: 63) atasözlerine bakıldığında Allah'ın tasavvur ediliş biçimi İslamî gelenek ve kültürle aynı özellikler gösterir.

Bireyler içerisinde doğduğu toplumda, daha sonra Tanrı hakkındaki tasavvurlarını çok çeşitli şekillerde etkileyecek olan dini öyküler, hikâyeler, semboller ve ritüellerle kuşatılmış bir haldedirler. Toplum kendi değerlerini diğer bir ifadeyle mirasını sonraki kültüre aktarır ve bireyler bu mirası kullanarak, hem hayatını hem de kişisel dini yönelimlerini ve doğal olarak Tanrı tasavvurunu şekillendirir (Mehmedoğlu, 2011). Aynı şekilde atasözleri değerlendirildiğinde onların da tıpkı hikâyeler ve mitler gibi rivayetlerle aktarıldığı görülmektedir. Dolayısıyla her bir atasözü o toplumun Tanrı tasavvurunu nesilden nesle aktararak kendi Tasavvurları hakkında ipuçları verir. Böylelikle atasözleri ve deyimler üzerinden nasıl bir Tasavvur oluşturulduğu belirlenebilir. Çünkü sonuçta söz kalıplarında tasavvur edilen Tanrı kültürel bir miras olarak nesilden nesle aktarılmıştır. Bu sebeple Tanrı tasavvuru nihayetinde yine toplumsal yöne sahiptir denilebilir.

3. 5. Atasözleri ve Deyimlerde Tanrı'nın Özellikleri

İnsan, tarihin başlangıcından beri Tanrı'yı tanıyıp bilmek için gayret sarf etmiş, merakını gidermek için bazen ulûhiyet meselesinde aklını kullanmış bazen de bu konuda aklını yeterli görmeyip Tanrı'ya sade bir imanla bağlanmış. İnsan akli daima Tanrı'nın hakikatine doğru yönelmiş ancak onu idrak etmesi güç olduğu için belirli yönleriyle ona dair fikirler yürütmüştür (Gölcük&Toprak, 2010). Tanrı'nın sıfatları genelde Tanrı'ya dair veriler içeren kutsal kitaplara dayanır. Bu bağlamda İslam dininde Kur'an'ı Kerim temel kaynaktır. Dolayısıyla Tanrı'nın sıfatları bu kitapta onun kendisine dair tanımlamalarına yönelik oluşturulur. Bunun dışında inancına göre insanlar, Tanrı'nın özelliklerini tanımlama yoluna gitmişlerdir.

Atasözleri ve deyimlerde Tanrı'nın sıfatlarına dair veriler bulunmaktadır. Genelde bu veriler Tanrı'nın belirli yönlerine vurgu şeklindedir. Kelam ilminde Tanrı'nın sıfatları çok geniş yelpazede ele alınmıştır; ancak Tanrı'nın belirtilen her sıfatına dair zikredilen atasözü mevcut değildir. Bu bağlamda genellikle Tanrı'nın

sıfatlarının hepsinden ziyade atasözleri ve deyimlerde karşılığı olan sıfatları incelenecektir.

3. 5. 1. Vahdaniyet

Vahdaniyet, Tanrı'nın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde tek olması, eşi ve benzerinin olmaması anlamına gelir (Kılavuz, 2009: 121). Vahdet konusuna dair "Selamet vahdettedir." (Gölpınarlı, 2004: 267) atasözü örnek teşkil eder ki bu bağlamda atasözü Tanrı'nın doğrudan birliğine tekabül etmektedir. Bunun dışında "Yalnızlık Allah'a mahsustur (yaraşır)." (Pala, 2013: 294) atasözü de yine Tanrı'nın tek olduğunu vurgulayan atasözlerindendir. "Yalnızlık Allah'a vergi, onun da melekleri var." (Yılmaz, 2007) atasözü de yine Allah'ın birliğine atıfta bulunurken aynı zamanda insan aklının onu kavramadaki yetersizliğine vurgu yapmaktadır.

3. 5. 2. Hayat

Hayat, diri ve canlı demektir (Gölcük&Toprak, 2010: 233). Atasözlerinde Tanrı'nın hayat sıfatına dair söylenmiş bir atasözü tespit edildi. Bu kadar az olmasının nedeni ise inançlarının gereği olarak Türk milletinin Allah'ın varlığı ve hayat sahibi olduğuna dair şüpheyle bakmamaları nedeniyle olabilir. Zira ön kabul olarak Tanrı'nın varlığı kabullenildiği için fazladan gayret edilip onun hayat sahibi olduğuna dair sözler ifade edilmemektedir. Tespit edilen örnek ise, genellikle anlamı yanlış bilinen "Haydan gelen huya gider." ve benzer şekilde ifade edilen "Haydan gelen, huya gider; selden gelen, suya gider; davuldan gelen, zurnaya." (Albayrak, 2009: 508) atasözleridir. Verilen benzer iki örnekte hay (diri) doğrudan kullanılarak onun diriliği ifade edilmektedir.

3. 5. 3. İlim

Bilmek demektir. Allah her şeyi bilendir. Olmuşu, olanı, olacağı, geleceği, geçmişini, gizliyi açığı bilir (Kılavuz, 2009: 130). Tanrı'ya atfedilen ilim sıfatına dair atasözlerinde oldukça sık rastlanmaktadır. "Allah bilir ama kul da sezer." (Aksoy: 2014; 138) atasözü onun ilim sıfatına dair zikredilen atasözlerindendir. Bu atasözünde Allah'ın her şeyi bildiği ancak kulun da aklını kullanarak bazı durumlarda tahmine dayanarak belirli şeyleri bilebileceği ifade edilmektedir. "Allah itioğlu itini tanır."

(Albayrak: 2009; 143) atasözünde de yine Allah'ın kulunu çok iyi tanıdığı ifade edilerek onun ilim sıfatı vurgulanmaktadır. Gizliyi açığı bilir şeklinde tanıtımda yer alan kısma örnek ise “Gayb-ı Allah'tan başka kimse bilmez.”(Gölpınarlı: 2004; 124) atasözüdür. Bu sözle Tanrı'nın deruni bilme yetisine sahip olduğu anlaşılabilir. Konuyla alakalı Tanrı'nın ilim sıfatına dair verilebilecek son örnek ise “Allah herkesin falına bakar, boynuna takar.” (Albayrak: 2009; 142) atasözüdür. Bu atasözünde de Tanrı kulunu çok iyi bilip tanıdığı ifade edilmektedir.

3. 5. 4. İrade

İrade, dilemek, bir şey üzerinde karar kılarak onu yapmaya yahut yapmamaya azmetmek anlamına gelir (Gölcük&Toprak, 2010). Tanrı'nın irade sıfatı atasözlerinde farklı şekillerde ifade edilmektedir. “Allah ilmi dileyene malı dilediğine (istediğine) verir.” (Albayrak, 2009: 142) atasözü Tanrı'nın irade sıfatına örnek teşkil eder. İradenin sözlük manasından yola çıkarak bile bu sözün iradesine yönelik olduğu söylenebilir. “Allah isterse bir kişinin işini, mermere geçirir dışını; istemezse bir kişinin işini, yoğurt yerken kırar dışını.” ve “Allah isterse bir kişinin işini, mermere geçirir dışını; istemezse bir kişinin işini, muhallebi yerken kırar dışını.” (Albayrak, 2009: 142-143) atasözleri yine onun kudret sıfatını nitelemektedir. Bu minvalde zikredilen benzer atasözü ise “Allah isterse el getirir, sel getirir, yel getirir.” (Albayrak, 2009: 145) sözüdür. Bu atasözünde de yine onun irade sıfatına atıfta bulunmaktadır. Son bir örnek ile daha da pekiştirilirse “Altı olur, yedi olur, hep Allah'ın dediği olur.” (Albayrak, 2009: 149) atasözü Tanrı'nın irade sıfatını açıkça ortaya koymaktadır.

3 5. 5. Kudret

Kudret, Allah'ın sonsuz güç sahibi olması ve bütün mümkünata irade ve ilmine uygun olarak tesir ve tasarruf etmesi demektir. Kudretin zıttı olan acz, Allah hakkında düşünülemez. Onun kudretinin yetemeyeceği şey yoktur (Kılavuz, 2009: 133). Konuyla ilgili atasözlerinde Allah'ın dilediği her şeyi yapacak kudrette olduğu ve buna da kimsenin karşı gelemeyeceği belirtilmektedir. “Allah'ın yaptığını kimse bozamaz.” (Albayrak, 2009: 147) sözü Tanrı'nın kudretini ifade etmektedir. Yine “Allah'ın emri olmasın daldan yaprak kopmaz.” (Albayrak, 2009: 146) sözüyle de yaratıcının kudreti nitelenmektedir. Farklı bir örnekte ise “Bir saati bin saat, bin saati bir saat eden

Allah'tır.” (Albayrak, 2009: x). atasözüyle Allah'ın kudreti ve mutlak güce sahip olduğu vurgulanmaktadır.

3. 6. Tanrı Tasavvuru Bağlamında Esmâ-i Hüsnâ ve Atasözleri İlişkisi

Kur'an, Allah'ı vasıflandıran isimlere, kendi tabiri ile “esma-i hüsnâ” demektedir. Esmâ-i hüsnâ tabiri Kur'an'da sadece Allah için kullanılmaktadır (7/Araf 180; /17/İsrâ 110; 20/Tâhâ 8; 59/Haşr 24) (Esed, 2002).

Esmâ-i hüsnâ, Allah'a ait olduğu belirtilen ve ona mahsus olan bütün isimleri ifade eden bir tabirdir. Bu terkinin Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde ve hadislerinde geçen ilahî isimleri kapsadığı ve terim olarak da hadislerde 99 olduğu belirtilen isimleri (Buhari, Şurûh) içerdiği kabule edilir. Hüsnâ lafzı, güzel anlamda bir sıfat veya en güzel anlamında bir ism-i tafdil olarak ifade edilir. Her iki durumda da bu kelimeyle Allah'ın güzel olmayan bir isminden söz edilemeyeceği vurgulanır (Yurdagür, 2006: 17-18).

Allah

Kur'an Tanrı'nın yüce ismini Allah olarak vahyeder. Allah kelimesinin herhangi bir kökten türemiş mi (müştak) yoksa kök halinde bir kelime mi (camid) olduğu konusunda her ne kadar fikir birliği yoksa da İslam bilginlerinin çoğuna göre Arapça özel bir isim olan bu kelime, herhangi bir kökten türememiştir (Kılavuz, 2009: 106). Bununla birlikte onun çeşitli köklerden türemiş olabileceğini söyleyenler de vardır (Topaloğlu, 1989). Ancak kökeni ne olursa olsun başka bir kelimenin “Allah” özel isminin yerini tutamayacağı ve bu lafzın diğer ilahi isimlerden çok farklı olduğu konusunda ittifak halindedir. (Yurdagür, 2006: 65-66).

Atasözlerinde Allah lafzı Tanrı kavramından daha çok kullanılmaktadır. En azından eldeki bulgulara göz atıldığında bunu fark etmek zor değildir. Buradan bile Allah lafzının ne denli önemli olduğu ve sıklıkla kullanıldığı anlaşılabilir. Önceki konularda belirtildiği üzere özellikle İslam dini kabul edildikten sonra Tanrı kavramının yerini daha ziyade Allah kavramına bıraktığı yazılı eserlerden de fark edilebilir. Kuvvetle muhtemel Türk-İslam kültürünün etkisiyle beraber bu durum atasözlerine de intikal etmiştir. Bu sebeple atasözlerinde Allah kavramını görmek pek şaşırtıcı değildir.

Atasözlerinde muhtelif şekillerde Allah lafzı kullanılmaktadır. Mesela “Bir kararda bir Allah.” (Albayrak, 2009: 258), “Düşmez kalkmaz bir Allah.” (Pala, 2013:

96) ve “Allah’tan başka tapılacak ilah yoktur.” (Kaleli, 2015: 16) atasözleri genellikle Allah’ın birliği ve kudretine dair söylenen sözlerdendir.

Allah lafzı atasözlerinde tek bir manaya ya da olaya yönelik zikredilmemiştir. Her atasözünde Allah’ın farklı yönlerine vurgular yapılmaktadır. Örneğin, karamsar ve ümitsiz yaşamamaya dair “Allah’tan ümit kesilmez.” (Aksoy, 2014: 140) atasözü söylenmiştir. Yine aynı konuya yakın olarak “Allah bir kapıyı kapatırsa ötekini açar.” sözüyle de ümitsiz olmama konusu dile getirilmiştir. Atasözlerinde salt bu konu haricinde pek çok kapsamı içerisine alan kullanımları da görmek mümkündür. Örneğin dua şeklinde kullanılan oldukça fazla atasözüne rastlanır. Ayrıca Tanrı’nın sıfatları konusunda belirtildiği üzere onun gücü, kudreti ve ilmine dair ifade edilen atasözleri de mevcuttur. Özetle atasözlerinde Allah kavramının hemen her konuya isnat edilebilecek donanım ve doluluğa sahip olduğu ifade edilebilir.

3. 6. 1. Bağışlayan Tanrı Tasavvuru

Rahman

“Rahmet” kökünden türeyen ve “esirgeyen ve bağışlayan” anlamlarına gelen rahman ismi, herkesi içine aldığından genel bir mana taşır. (Yarımbaş, 2007).

Rahman ismine mukabil “Garip kuşun yuvasını Hz. Allah (Tanrı) yapar.” (Albayrak, 2009: 461), “Allah kulunu darda komaz.”, (Albayrak, 2009: 144) ve “Allah deldiği boğazı aç koymaz.” (Albayrak, 2009: 142) bulunmaktadır. Yine “Hak erenler rahmet etsin.” ve “Hak rahmet etsin.” (Kaynak) atasözlerinde de Allah’ın Rahman ismi ve bu isminin gereği olarak rahmet etmesi beklentisi atasözlerinde kullanılmaktadır.

Latif

“İnce ve şeffaf olmak, merhametli olmak” manalarına gelen “lütf” (letafet) kökünden türemiş olup “iyilik ve merhamet eden, işin en ince ve ayrıntılı yönlerini bilen” demektir (Yarımbaş, 2007).

Allah’ın kullarını iyi tanıyıp bildiği anlayışından hareketle onlar için gerekli olanı sağladığı da atasözlerinde ele alınmaktadır. Bu düşüncenin yansıması olarak “Evlenenle ev alana Allah yardım eder.” (Albayrak, 2009: 441), “Eyesizlerin eyesi Allah’tır.” (Albayrak, 2009: 450) ve “Garip kuşun yuvasını Allah yapar.” (Albayrak, 2009: 461) atasözleri söylenmiştir.

Settar

Esma-i hüsnada olmayan ancak Allah'ın isimlerinden biri olarak bilinen bu isim kullarının kusurlarını örten manasındadır. Aynı konuda Hz. Peygamber, “Kim bir mümin kardeşinin ayıbını örterse kıyamet günü Allah da onun bir ayıbını örter.” diyerek bu durumun önemine dikkat çekmiştir (Yılmaz, 2007: 1088).

“Allah bile kulunun karasını yüzüne vurmamış.” (Albayrak, 2009: 142) sözü Allah'ın kusurları örttüğünü ifade eder.

Ber

Allah'ın isimlerinden biri olan ber başlıca iki anlam taşır: “Yaratıklarına karşı rahmet, mağfiret, lütuf ve ihsanı bol olan” demektir ki rahîm, gafûr, râzık, mün‘im gibi isimlerle bağlantılı olmasının yanı sıra vâsi‘ ismiyle de yakın anlamlıdır. Buna göre ber, Allah'ın bütün yaratıklarına ve kullarına rızık vermesi, onlara rahmetle muamele etmesi, muttaki ve itaatkâr olanlara kat kat sevap yazması, iyilik ve itaatte bulunmayı düşünmekle birlikte niyetlerini gerçekleştiremeyenleri bile mükâfatlandırması, buna karşılık âsileri sadece işledikleri günahlar kadar cezalandırması, kötülük yapmaya niyet ettikleri halde bundan vaz geçenleri ise cezalandırmaması şeklinde açıklanmıştır (Yıldırım, 1992a).

Yaratıcının yapılan iyiliklere karşılık verdiği İslam inancının temel inanış biçimlerindedir. Bilhassa Allah'a şükreden ve ondan yardım bekleyen insanlar Allah'ın buna fazlası ile karşılık vereceği düşüncesindedir. Bu minvalde “Düşkünün elinden tut Rab da senin elinden tutsun.” (Gölpınarlı, 2004: 101) atasözü buna örnek teşkil eder. “Allah'a satan hayrını görsün.” (Albayrak, 2009: 145) atasözü de benzer şekilde Tanrı'ya güvenilmesi durumunda onun karşılığını vereceği anlamına gelmektedir. Bu ismi en güzel karşılayan atasözü ise günümüzde de sıkça kullanılan “İyilik et denize at, balık bilmezse Halik bilir.” sözüdür.

Sabur

Sebat etme ve dayanma iradesini gösteren sabur, Allah'ın irade ve gücünün büyüklüğüne delalet eder. Allah'ı niteleyen bu sıfat kullarını hemen cezalandırma güç ve iradesine sahip bulunan yüce yaratıcının emrine karşı çıkanların, isyan edip günah işleyen kulların cezasını hemen vermeyip bir süre ertelemesi anlamına gelmektedir (Yarımbaş, 2007: 105).

Sabur ismi konusunda atasözlerinde Allah'ın sabırlı kullarına dair sevgisi olduğu noktasında sözler bulunmaktadır. Örneğin “Allah sabırlı kullarını sever.” (Albayrak,

2009: 144) ve “Allah sabredenlerle beraberdir.” (Yılmaz, 2007: 1087) sözleri bu tutuma uygun düşen atasözlerindedir. Bunların haricinde Allah’ın cezaları erteleme konusu başka bir isimde zikredilmiş olsa da “Allah affetmez ama acele de etmez.” (Albayrak, 2009: 141) sözü onun cezaları bir müddet ertelediğini ama sonuçta herkese vakti gelince mükâfat ve cezasını vereceği düşüncesi söz konusudur.

Vedûd

Sevgi anlamına gelen “vüdd” ve “mevedde” masdarlarından türemiş mübalağa sığasında bir sıfat olan bu isim, Allah ile mü’minler arasındaki karşılıklı sevgiyi dile getirir. Günahlarını hatırlayıp tövbe eden ve iyi işler yapan kullarına muhabbet ve sevgi ile muamele eden anlamını da taşıyan bu isim “gafur” ve “rahim” isimleriyle de benzer özelliklere haizdir (Yurdağür, 2006: 167-168).

Atasözlerinde ise bu sevgi tıpkı ismin manası gibi çift taraflı kullanılmaktadır. “Allah sevdiğine dert verir.” (Aksoy, 2014: 140), “Allah kulunun karasını yüzüne vurmaz.” ve “Allah sabırlı kulunu sever.” (Albayrak, 2009: 144) atasözleri Allah’ın kullarına olan sevgisini temsil ederken, “Gönül Allah’ın evidir.”, “Gönül yıkan Tanrı’ya ermez.” (Albayrak, 2009: 478-479) ve “Yaratılmışı hoş gör yaratandan ötürü.” (Gölpınarlı, 2004: 329) sözleri ise kulun Allah’a ve birbirine olan sevgisine işaret etmektedir.

3. 6. 2. Rızık veren Tanrı Tasavvuru

Vehhâb

Her çeşit nimeti karşılıksız veren, daima bağışlayıp duran anlamına gelir (Kılavuz, 2009).

Allah’ın kullarına sayısız rızık verdiği konusu oldukça fazla atasözünde dile getirilmiştir. Genel olarak zikredilen atasözlerinde Allah’ın nimet veren yegâne kişi olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda “Haram helal ver Allah’ım, garip kulun (durmaz) yer Allah’ım.” (Albayrak, 2009: 502) atasözü vehhâb ismine örnek teşkil eder. Allah’ın istenilenden çok verdiği dair ise “Senin istediğin bir göz, Allah verir iki göz.” (Albayrak, 2009: 780) atasözü Tanrı’nın kullarından nimetlerini esirgemediğini ve atasözlerinde Allah’ın bu özelliği ifade edilmektedir.

Rezzak

Sözlükte “rızk vermek” anlamındaki rezk kökünden türeyen rezzâk kelimesi “kesintisiz biçimde çokça rızık veren” demektir. Allah’a nispet edildiğinde “bedenlerin ve ruhların gıdasını yaratıp veren” manasına gelir (Topaloğlu, 2008).

İnanan bireylerin çoğu rızık Allah’ın verdiğiğine inanır ve bu yönde Allah’tan beklenti içerisine girer. Keza atasözlerinde de bu durum pek farklı ele alınmamıştır. İfade edilen atasözlerinde rızık verenin Allah olduğu ve onun rızıkın kefil olduğu belirtilmiştir. Örneklerle açıklanırsa “Allah deldiği boğazı aç koymaz.”, “Allah gümüş kapıyı kaparsa altın kapıyı açar.” (Albayrak, 2009: 142) atasözlerinde rızka Allah’ın kefil olduğu düşüncesi alenen ortadadır.

Bâsıt

Açan, genişleten, genişlik verip yayan manalarına gelen bâsıt ismi Allah’a nispet edildiğinde “ruhları ve rızıkları genişletip canlıların bedenlerine yayan” anlamına tekabül eder (Yarımbaş, 2007: 43).

Atasözlerinde bâsıt ismini niteleyen sözler bulunur. Bu sözler ismin manasını karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Mesela “Ben yiyeyim Allah artırsın, sofrayı kuran kaldırsın.” (Yılmaz, 2007:1082) atasözü rızık Allah’ın artıracığı düşüncesinden hareketle söylenmiş olabilir. Bunun yanı sıra “Ben istedim (isterken bir) binecek, Allah verdi bir götürecektir.” (Albayrak, 2009: 236) atasözü de Allah’ın istenilenden daha fazlasını verdiğiğine örnek teşkil eder.

Şekûr

“Yapılan ihsanı bilmek, açıklamak ve yaymak” şeklinde anlam ihtiva eden şekûr, kulların az olan amellerine mukabil çok mükafat veren ve onların sevaplarını kat kat artıran manalarına gelir (Yurdagür, 2006: 144-145).

Örneğin, ““Her hayrın mukabilinde on şer bağışlanır.” (Yılmaz, 2007: 1087) atasözü şekûr ismine tekabül etmektedir. Sair bir atasözünde ise “Elin tavuğunu iste ki Tanrı kaz versin.” (Albayrak, 2009: 412) sözü söylenerek şükredilmesi gerektiği ve bu şükürün sonucunda Allah’ın fazlası ile karşılığını vereceği düşünülmektedir.

Mukât

“Yaşamak için gerekli yiyecek vermek” manasına gelen “kavt” kökünden “mukât ismine “mahlûkata dilediği şekilde hükmeden (muktedir)”, yaratılanları koruyup

gözeten (hafız), “yaratılanları her yönüyle görüp gözetleyen (şahit)” anlamları da verilmiştir. (Yarımbaş, 2007).

Rızık kavramı ile yakın anlama sahip bu isimde de Tanrı insanlara gerekli yaşam becerisini vermiş ve onları nimetlendirmiştir düşüncesi vardır. Bu yönüyle atasözlerinde mukît ismine tekabül eden sözler bulunmaktadır. “Allah kulunu darda komaz.” (Albayrak, 2009: 144) buna örnek teşkil eden atasözlerindedir. Aynı minvalde “atalar verdiği gönüllük, Allah verdiği doyumluk.” (Albayrak, 2009: 189) atasözü de Tanrı’nın mukît isminin manasına karşılık gelen sözlerden birisidir.

Kerim

Sözlükte “cömert olmak, iyi, ahlâklı, asil ve değerli olmak” anlamındaki kerem (kerâmet) kökünden sıfat olan kerim “yaratılıştan cömert olan, insanın şerefîyle bağdaşmayan her türlü şeyden arınmış bulunan” demektir. Kerem kavramı Allah’a nispet edildiğinde “lütuf ve ihsanda bulunma” anlamı ağır basar. Ebü’l-Kâsım ez-Zeccâcî kerim kelimesinin muhtevasını “cömert olan, övgüye lâayık vasıfları şahsında toplayan, cezayı gerektiren davranışları affedip suçluyu bağışlayan” şeklinde üç noktada özetlemiş ve bu anlamların Allah için de söz konusu olduğunu söylemiştir (Topaloğlu, 2002).

Atasözleri de Kur’an’a bağlı düşüncelerle oluştuğu için Allah’ın cömertliğini belli başlı sözlerle ifade etmiştir. “Allah kerimdir kerimin kuyusu derindir.” (Albayrak, 2009: 143) atasözü Tanrı’nın cömertliğini birebir ifade eder. “Allah’a satan hayrını görsün.” (Albayrak, 2009: 145) atasözü ise Tanrı’ya güvenenlerin bir şekilde karşılığını alacağını ifade eder. Kerim ismine bir diğer örnek ise “Almadan vermek Allah’a mahsustur.” (Albayrak, 2009: 145) atasözüdür. Bu atasözü de Allah’ın cömertliğini açıkça ifade etmektedir. Son olarak “Yağını veren Allah, bulgurunu, aşığını da verir.” (Albayrak, 2009: 864) atasözü de Allah’ın verirken kısmayıp aksine istenilenden de fazlasını verdiğiine işaret ederken, Allah’ın kerim oluşuna güvenip de boşlanmaması gerektiğini ifade eden Bugün bulup bugün yeme, yarın Allah kerim deme.” (Albayrak, 2009: 276) atasözü söylenmiştir.

Gani

Gani kelimesi, sözlükte “zengin olmak, ihtiyacı bulunmayıp müstağni kalmak; bir yerde ikamet etmek, hayatiyetini sürdürmek” manalarındaki gına (ganâ’) kökünden

sıfat olup “zengin, kendi varlığıyla yetinip başkasına muhtaç olmayan, müstağni” anlamına gelir. (Topaloğlu, 1996a: 348).

Gündelik kullanımlarda da kendine yer bulan gani kelimesi kısaca zenginliği yani çokluğu ifade eder. Genellikle ölen kimseler için de Allah gani gani rahmet eylesin gibi cümleler kullanırız. Mülkün sahibi olan Allah var olan her şeyin sahibi olduğundan ve kendisi yaratan sıfatı ile herhangi bir şeye muhtaç olmadığından bu isimle zikredilir. Bu yönüyle atasözlerinde Allah’ın insanlar gibi muhtaç olmadığı konusunda sözler söylenmiştir. “Borçsuz bir Allah(tır).” (Albayrak, 2009: 270) sözü Allah’ın ihtiyaç sahibi olmadığını niteler atasözlerindedir. “Allah veresiye iş yapmaz.” (Yılmaz, 2007: 1082) sözü de yine Allah’ın ne kadar zengin ve varlık sahibi olduğunu, insanlar gibi belli başlı ihtiyaçlardan da uzak olduğunu ortaya koymaktadır.

3. 6. 3. Yardım Edici Tanrı Tasavvuru

Fettah

“Kapalı ve müşkil olan bir nesneyi açmak, bir problemi çözmek” manasına gelen “feth” kökünden türeyen Fettah ismi “inayetiyle bütün kapıları ortadan kaldıran, hidayetiyle bütün sorunları çözen” demektir (Yarımbaş, 2007).

Rızık ismi ile yakın anlama sahip olan bu isim atasözlerinde Tanrı’nın kullarının problemlerini çözmeye yardımcı olduğu düşüncesinden hareketle oluşturulmuştur. Örneğin “Allah diyen mahrum kalmaz.” (Gölpınarlı, 2004: 20) atasözüyle her türlü problemin Allah tarafından çözüleceği düşüncesi ifade edilmektedir. Aynı minvalde “Düşkünün elinden tut ki Allah da senin elinden tutsun.” (Gölpınarlı, 2004: 101) atasözü de Allah’ın iyiliğe iyilikle karşılık verdiği inancının bir sonucu olarak söylenmiştir.

Hafız

“Korumak, görüp gözetmek, ihmalkâr ve gafil davranmayıp dikkatli ve basiretli bulunmak; anlayıp bellemek, ezberlemek” anlamlarındaki hıfz kökünden sıfat olup “koruyan, hiçbir şeyin kaybolmaması ve ihmal edilmemesi için gerekli tedbirleri alan” demektir. (Topaloğlu, 1997a: 116).

Tanrı yarattıklarının sorumluluğunu da alır düşüncesinden hareketle Allah’ın bu ismini karşılayan atasözleri bulunmaktadır. Mesela “Allah bir karıncasından bile geçmez.” (Albayrak, 2009: 142) atasözünde Allah’ın karıncasını bile koruduğu ve ona

sahip çıktığı düşüncesi bulunmaktadır. “Allah kör kurdundan bile vazgeçmez.” (Albayrak, 2009: 143) sözü de hemen hemen aynı düşünce ekseninde dile getirilmiştir. “Allah kulunu kesmeyince rızkını kesmez.” (Albayrak, 2009: 144) atasözünde ise Allah’ın ölene kadar kullarına yardım edeceği düşüncesi söz konusudur.

Nafi'

“Fayda vermek, hikmet ve maslahat sahibi olmak” anlamına gelen nafi’, ismi faydalı işler yaratan biçimindeki anlamı ile zıt anlamlısı olan “dâr” ismiyle beraber esma-i hüсна içerisinde yer alır (Yurdagür, 2006: 241).

Atasözlerinde Allah’ın nafi’ ismini karşılayan sözler bulunmaktadır. “Allah eşeğe boynuz vermez ki camuşun (öküzün) partını deşmeye.” (Albayrak, 2009: 142) sözü Tanrı’nın ölçülü şekilde yaratma ve faydalı olarak ortaya koyma gücünü gösterir. “Tanrı vermek isterse, leylek yuvasında da verir.” (Yılmaz, 2007: 1086) sözü ise Tanrı’nın dilediği zaman dilediği yerde fayda verebileceğine işaret eder.

3. 6. 4. Her Şeyi Bilen Tanrı Tasavvuru

Âlim

İlm kökünden mübalağa sıfatı olan âlim, "hakkıyla bilen" demektir. Allah Teâla’ya nispet edildiğinde, "zaman ve mekân kaydı olmaksızın küçük büyük, gizli aşikâr her şeyi, her hadiseyi hakkıyla bilen" manasına gelir (Yıldırım, 1989).

“Tanrı kavramının doğrudan kullanıldığı atasözleri ve deyimler” ve “Tanrı’nın sıfatları” başlıklarında Allah’ın her şeyi bilmesi ve ilim sıfatı hakkında bilgi verildi. Burada da benzer şekilde belirtmek gerekirse “Allah bilir kulunu, mahal (muhal) görür (ona göre dalına verir, sırtına giydirir) çulunu” ve “Allah herkesin kalbini bilir.” (Albayrak, 2009: 142) atasözlerinden de anlaşılacağı üzere âlim ismi ifade edilmektedir. Diğer bir atasözünde ise “Allah bilir ama kul da sezer.” (Albayrak, 2009: 142) denilerek yine Allah’ın her şeyi bildiği ama kullarında kendilerine verilen bilgi doğrultusunda tahminde bulunabileceği belirtilmektedir.

Habir

Sözlükte “bir nesneyi gereğince bilmek için yoklayıp sınamak, bir şeyin iç yüzünden haberdar olmak” anlamına gelen hubr (hibre) mastarından sıfat olup “bilen, bir nesnenin mahiyetine ve iç yüzüne vâkıf olan” demektir. (Topaloğlu, 1996b).

Âlim sıfatına yakın manada kullanılan ancak daha teferruatlı olan bu isim deruni bilgiyi ifade etmektedir. Aslında temelde her iki isimde Allah'ın gizli saklı her şeyin bilgisine sahip olduğunu ifade ediyor olsa da habir isminde salt bilme dışında aynı zamanda haberdar olma anlamı da vardır. Nüans ne olursa olsun atasözlerinde Allah'ın basit isminin özelliği özellikle "Fellah bilmez Allah bilir." (Albayrak, 2009: 454) atasözüyle ifade edilmiştir.

Batın

Bâtın kelimesinin mastarını oluşturan batn ve butûn "gizli olmak; bilmek, bir şeyin iç yüzüne ve bir kimsenin sırlarına vâkıf olmak" manalarına gelir. Batn veya butûnun karşıtı olan zuhûrun manaları içinde de "açık ve aşikâr olmak", ayrıca "muttali olmak" gibi anlamlar vardır Topaloğlu, 1992: 187).

Allah'a isnat edilen bu ismi atasözleri "Densiz deveye binmiş de Allah'ı gördüm demiş." (Yılmaz, 2007: 1082) sözüyle ortaya koymuştur. Atasözü mana bakımından Allah'ı görmenin imkânsız olduğunu zaten açıkça ifade etmiştir.

3. 6. 5. Her Şeye Gücü Yeten Tanrı Tasavvuru

Melik

Sözlükte "malik ve sahip olmak, elinin altında bulundurup tek başına tasarruf etmek" manasındaki mülk (melk, milk) kökünden türemiş bir sıfat olan melik "görünen ve görünmeyen âlemlerin sahibi" demektir. (Topaloğlu, 2004a).

Atasözlerinde Allah'ın Melik isminin manasını karşılayan atasözlerine rastlamak mümkündür. Örneğin "Han sahibi, hamam sahibi; hani bunun ilk sahibi; han da yalan, hamam da yalan; azıcık da sen oyalan." (Yılmaz, 2007: 1084) bu bağlamda Tanrı'nın her şeyin sahibi olduğunu açıkça ifade etmektedir. Allah'ın bu âlemin sahibi olduğuna işaret eden bir diğer atasözü ise "haydan gelen huya gider." (Albayrak, 2009: 508) sözüdür. Bu atasözü de mana ve mahiyet itibarıyla her şeyin Allah'tan geldiğini ve yine bütün var olanın sadece ona ait olduğuna tekabül etmektedir.

Müheymin

"Bir şeyi gözetimi altına alıp korumak ve onu yönetmek" manasındaki heymene kökünden türeyen müheymin "kâinatın bütün işlerini idare eden" demektir. (Topaloğlu, 2006a).

Her şeyin sahibi olan Tanrı kulunu da gözetir anlayışından hareketle Allah'ın bu ismine dair çeşitli atasözleri söylenmiştir. Bir atasözünde “Allah'ın işine karışılmaz.” (Albayrak, 2009: 146) denilerek müheymin isminin manası vurgulanmıştır. Diğer bir atasözünde de “Allah kuluna nefesi sayı ile vermiş.” ifadesi Tanrı'nın bu ismine isnat edilebilir.

Aziz

Güçlü ve üstün olmak anlamına gelen aziz ismi “yenilmeyen yegâne varlık” anlamına gelir. İstedliğini istediği şekilde yapma kudretine sahip olan Allah hiçbir şekilde mağlup edilemez (Yarımbaş, 2007). Bu yönüyle Allah her türlü tasarruf hakkına sahip yegâne kişidir ve kimseye hesap verme zorunluluğu da yoktur.

Aziz isminin mağlup edilemeyen manasına yönelik atasözleri bu ismi karşılar nitelikte değildir. Ancak ismin daha derin manasına dair “Allah kimisine bal verir parmak vermez, kimisine parmak verir bal vermez.” (Albayrak, 2009: 143) atasözü zikredilebilir. Zira aziz isminin manalarından birisi de dilediğini dilediği gibi yapma hürriyetine sahip olmasıdır. Bu bağlamda örnek gösterilen atasözü bu kavramı karşılayabilir.

Mütekebbir

Mütekebbir sözlükte “büyük ve cüsseli, ulu ve yüce olmak” manasındaki kiber kökünün “tefe‘‘ul” kalıbından türeyen mütekebbir “büyük, ulu” anlamına gelir. Aynı zamanda Mütekebbir, esmâ-i hüsnâdan biri olarak “zatının ve sıfatlarının mahiyeti bilinemeyecek kadar ulu” anlamına gelir (Topaloğlu, 2006b).

Genel olarak kibirlenmek, büyüklük taslamak Türk-İslam kültüründe olumsuz olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan mütekebbir ismi mana olarak olumsuz anlam taşısa da Allah'ın büyüklüğü söz konusu olduğunda aynı şekilde değerlendirilmemiştir. Bu sebeple ifade edilen atasözlerinde Allah doğrudan en büyük olarak nitelendirilmiştir. Mesela, “Benlik bir Allah'a yakışır.” (Albayrak, 2009: 238) ve “Büyüklük Allah'a yaraşır.” (Albayrak, 2009: 283) sözleri bunu doğrular yapıdadır.

Halik

Bir asıl ve modeli olmaksızın icat eden, benzeri olmayanı yaratan manalarına gelen halik ismi Allah'ın tüm varlık âlemini yokluktan varlık sahasına çıkardığına işaret eder. (Yarımbaş, 2007: 33-34).

Yaratma yetkisini elinde bulunduran Allah'a isnat edilen halik ismi atasözlerinde "Allah dağları bile alçaklı yüksekli yaratmış." (Albayrak, 2009: 142) sözüyle ifade edilmektedir. Bu atasözü hem yaratıcılık yönünü ifade ederken aynı zamanda belli ölçüye göre yarattığına da işaret etmektedir. Başka atasözünde de "Seni kim yarattıysa, beni de O yarattı." (Yılmaz, 2007: 1083) sözüyle doğrudan Allah'ın yaratma özelliği belirtilmiştir.

Bedi'

Yaratılan şeylere bedî' denmesi, geçmiş bir örneği bulunmaması itibariyle olup izâfîdir. "Dinde sonradan icat edilen her şey" anlamındaki bid'at kelimesi de aynı kökten gelir. Bedîin, "örneksiz olarak yaratmak" anlamındaki ibdâ' kökünden türeyen mübdi' yerine kullanıldığı kabul edilirse de bedî' kelimesinde mübdiin ihtiva etmediği devam ve sübut manası da mevcuttur. Bedîin ibtidâ' kökünden türeyen mübtedi' ile eş anlamlı olduğunu kabul edenler de vardır. Bununla birlikte "dinde bulunmayan bir hususu sonradan ihdas eden (bid'atçı)" manasını taşıyan mübtediin Allah'ın isimlerinden olan bedî' ile eş anlamlı kabul edilmesi uygun görülmemektedir (Yıldırım, 1992b: 319).

Allah'ın yaratıcılığı "hay" ismi ile izah edilmişti. Yaratıcılık zaten Tanrı'ya ait sıfatlardandır. Dolayısıyla Allah'ın yaratması kadar doğal bir durum olamaz. Ancak hay isminde olduğu gibi Tanrı'nın bu isimde de yaratıcılığı söz konusu olsa da farklı olarak belki de benzersiz yaratması gösterilebilir. "Yoktan var etmek Allah'a mahsus." (Yılmaz, 2007: 1082) atasözünde Tanrı'nın yaratıcılığı vurgulanmaktadır. "Allah deveye kanat verseydi damı taşı dağıtırdı." (Albayrak, 2009: 142) atasözünde ise Allah'ın her canlıyı kendine özgü yetenekler ve niteliklerle belirli bir nizam çerçevesinde yarattığı ifade edilir.

Azîm

Azîm "büyük olmak" manasındaki ızam kökünden sıfat olup "azametli, büyük" demektir. Allah'ın isimlerinden olan azîm, "emirlerine hiçbir şekilde karşı gelmek mümkün olmayan ve âciz bırakılamayan, zatının ve sıfatlarının mahiyeti anlaşılamayacak kadar ulu varlık" manasını ifade eder. Mutlak anlamda sadece Allah'a ad olabilir (Yıldırım, 1991).

Örneğin, "Bir Şem'a ki Allah yaka, halk üflese sönmez." (Gölpınarlı, 2004: 58) sözüyle Allah'ın büyüklüğü ve kulların acizliği ifade edilmiştir. Bir diğer atasözünde ise

“Allah’ın verdiğini kul alamaz.” sözüyle Tanrı’nın emrine karşı gelmenin ya da onun isteği dışında hareket etmenin imkânsız olduğu dile getirilmiştir.

Vasi

Terim olarak “ilmi, rahmeti ve kudreti her şeyi kuşatan” diye tanımlanabilir. Lügat âlimleri kelimenin kökünden hareketle vâsi’ ismine “her türlü isteğe karşı ihsan ve lütufkarlığı yeterli olan, ilmi her şeyi kuşatan, rızkı bütün yaratılmışlara yayılan ve rahmeti her şeyi kapsayan” manası vermişlerdir (Topaloğlu, 2012: 547).

Atasözlerinde vasi ismine mukabil olarak söylenen sözler genel itibariyle rahman, rahim, ilim, dua gibi kavramlar içerisinde yer almaktadır. Bu bağlamda verilen örnekler dışında “Allah imdat eylesin top çeken beygirlere.” (Albayrak, 2009: 142) atasözü vasi ismini niteler muhtevaya sahiptir. Bunun dışında “Olmak istersen Mevla’ya asi; camiye mitevelli ol, yetime vasi.” (Albayrak, 2009:735) atasözünden de vasi olmanın insana da bahşedildiği fakat Allah’ın seviyesine denk olmayacağı ifade edilmektedir.

Kavî

“Güç ve kudret sahibi olmak” anlamındaki “kuvvet” mastarından türemiş olup “her şeyin üstesinden gelen, hiçbir şekilde acze düşmeyen” demektir. Kuvvet kavramı Kur’an’ı Kerim’de beşer için fiziki kuvvet, kalbin kuvveti ve harici destek manalarında da kullanılmaktadır (Yarımbaş, 2007: 69).

Kavî isminin Kur’an’da pek çok yerde “aziz” ismi ile beraber zikredilmesi Allah’ın mutlak otoritesi ve gücünü temsil eder. Kudret sahibi Allah ise atasözlerinde muhtelif şekillerde kendisine yer bulur. “Düşmez kalkmaz bir Allah.” (Albayrak, 2009: 382) atasözü Allah’ın güçlü ve kudretli olduğunu ve onun insanlar gibi aciz olmadığını göstermektedir. Başka bir atasözünde “Allah ile kumar oynanmaz.” (Yılmaz, 2007: 1084) ifadesi ile Allah’ın gücünün test edilemeyeceği ve onun gücünün her şeyin üstünde olduğu vurgulanmaktadır.

Metin

Sözlükte “sağlam, kuvvetli, sert ve dayanıklı olmak” manasındaki metanet kökünden türemiş bir sıfat olup “çok güçlü ve sağlam” demektir. Allah’a nispet edildiğinde “fiillerinden dolayı zatına herhangi bir zorluk ve yorgunluk arız olmayan, nihaî noktada kudretli” anlamına gelir (Topaloğlu, 2004b: 414).

Tıpkı “Kavi”, “Ali” ve “Aziz” isimleri gibi bu isim de Allah’ın gücü ve kudretini, yüceliğini niteleyen isimlerindedir. Nüans olarak ise Allah’ın insanlar gibi yorgun düşmeyip herhangi bir şey yaptığında zorluk çekmeyeceği manası söz konusu edilebilir. Zira İslam inancına göre Allah mükemmel bir varlıktır. Aynı dine tabi olan Türk milleti de atasözlerinde bu düşünce şeklini belirterek Allah’ın metin ismine dair sözler söylemişlerdir. “Düşmez kalkmaz bir Allah.” (Albayrak, 2009: 382) sözü yukarıda olduğu gibi burada da Tanrı’nın gücünü simgelemektedir.

Mümit

Ölümü yaratan, ecelleri geldiğinde canlıları öldüren anlamına gelir (Kılavuz, 2009: 112). Hayatı yaratma gücüne sahip Allah’ın elbette öldürme gücü de vardır ki bu sadece onun elindedir. “Kur’an’da “her nefis ölümü tadacaktır” (29/Ankebut 57) ifadesi ile ölümün gerçekliği gözler önüne serilmiştir.

Ölüm konusu sadece bir şahsın ya da toplumun sorunu olmaktan ziyade bütün insanlığı kuşatan kapsama sahiptir. Haliyle atasözlerinde ölüm konusuna dair oldukça fazla sözler serimlenmiştir. Allah’ın öldürme gücüne dair ise ölüm konusuna göre daha az söz söylenmiş olsa da öldürenin Allah ölümün de hak olduğunu ifade eden sözler bulunmaktadır. Örneğin “Allah kuluna nefesi sayı ile vermiş.” (Albayrak, 2009: 144) sözüyle her insanın ölümlü olduğu ve bu yetkinin de Allah’ın tekelinde olduğu ifade edilmiştir. “Ecel Allah’tan gelir.” (Albayrak, 2009: 384) atasözü ise ölümün Allah tarafından gönderildiğine işaret eden bir diğer sözü temsil eder.

Müteali

Yükseklik, yücelik, kuvvet ve kudret sahibi olmak anlamlarına tekabül eden “ulüv” ve “alâ” kökünden türetilmiş olan isimlerden biri de Allah’ın her şeyden yüce ve münezzeh olduğunu vurgulu bir şekilde ifade eden “müteal” ismidir (Yarımbaş, 2007).

Müteali, Allah’ın kudretini temsil eden bir diğer ismidir. Allah’ın yüceliği ve kudreti noktasında daha evvel de atasözleri belirtildi. Tenzih konusunda Allah’ın her sıfatına dair sözler de eklendi. Haliyle bu kısımda tekrar etmemek için yine Allah’ı tenzih eden ve onun büyüklüğünü vurgulayan “Allah kemal, güzellik cemel.” (Albayrak, 2009: 143) atasözünü yazmak yeterli olacaktır. Nitekim Allah’ın en üstün olduğunu vurgulayan kemal yönü her halükarda onun ululuğunu nitelemektedir. Dolayısıyla bu atasözü Allah’ın bu ismini yeterli şekilde karşıladığı söylenebilir.

3. 6. 6. Adaletli Tanrı Tasavvuru

Adl

Adl, Allah'ın isimlerinden biri olarak kullanıldığında mübalağa ifade eden bir sıfat olup “çok âdil, asla zulmetmeyen, hakkaniyetle hükmeden, haktan başkasını söylemeyen ve yapmayan” anlamına gelir. (Topaloğlu, 1988).

İslam dinine göre Allah adaletlidir. İslam dinini benimseyen Türk milleti de bu görüşü desteklediği için atasözlerinde Kur'an'da defalarca zikredilen adaletli Tanrı anlayışını sözlerine yansıtmıştır. “Allah verince kimin oğlu kimin kızı demez.”, “Allah uçamayan kuşa alçacık dal verir.” (Albayrak, 2009: 415) atasözleri mana ve mahiyeti itibariyle Tanrı'nın adaletli ve ölçülü olduğunu vurgulamaktadır.

Mü'min

“Her türlü korkudan emin olmak, güvenmek” manalarına gelen “emn” (emân, emanet) kökünden türeyen mümin ismi “emniyet ve güven veren” demektir. (Yarımbaş, 2007: 30).

Türk-İslam kültürü çerçevesinde Allah'a güven önemli bir konumdur. Bu sebeple atasözlerinde bu güven defaatle ifade edilmektedir. Örneğin “Allah affetmez ama acele de etmez.” (Albayrak, 2009: 141) sözünde Tanrı'nın vakti zamanı geldiğinde hesaba çekeceği ve hemen her şeyin karşılığını tam olarak vereceği ifade edilmektedir. Benzer şekilde Allah'ın vaadinden dönmeyeceği ve sözünü yerine getireceğini belirten diğer atasözünde de “Allah sekizde verdiğini dokuzda almaz.” (Albayrak, 2009: 142) denilerek mümin ismine vurgu yapılmıştır.

Vekil

“İşinin görülmesini başkasına havale etmek” anlamındaki vekil (vükûl) kökünden türeyen vekil “işin havale edildiği kimse” demektir. (Topaloğlu, 2013: 9).

Tevekkül başlığında işlenen vekil kavramı atasözlerinde yalnızca Allah'a güvenilmesi gerektiği düşünceleriyle ifade edilmektedir. Bunun dışında elden gelenin yapılıp gerisinin Allah'a bırakılması da atasözlerinde yer almaktadır. Örneklersek “Allah bes baki heves.” (Albayrak, 2009: 142) atasözü vekil olarak yalnızca Allah'ın yeteceğini geri kalan şeylerin boş şeyler olduğuna işaret etmektedir. Farklı manada kullanılan ama Allah'a tevekkül edilmesi noktasında anlamlar da sunan “Allah

saklayanı kurt yırtmaz.” (Albayrak, 2009: 144) sözü de güvenilecek en önemli varlığın Tanrı olduğu konusuna dikkat çeken atasözlerindedir.

Muksit

Muksit ismi Allah’ın adalet sahibi bir yaratıcı olduğunu ifade etmektedir. Her şeyi yerli yerine koymak şeklinde tanımlanan adaletin ölçüsü eşitlik değil, hakkaniyettir (Yarımbaş, 2007: 95).

Kur’an’da Allah insanlara kaldırabileceği kadar yük verdiğini haliyle kaldıramayacağı yük yüklediğini ifade etmektedir. Adalet bakımından adil olacağını söyleyen Allah’ın bu ismi “adl” ismi çerçevesinde belli başlı yönleri ile örnekler verilerek izah edildi. Yine de birkaç örnek ile ifade edilmek istenirse “Allah herkesin takatine göre sorumluluk verir.” (Yılmaz, 2007: 1085) atasözü Tanrı’nın yarattıklarına adil şekilde muamele ettiğini göstermektedir. “Allah dağına göre verir kışı.” Atasözü de herkese adilane davranıldığını gösteren söylemlerindedir.

3. 6. 7. Cezalandırıcı Tanrı Tasavvuru

Kahhar

“Yenmek, üstün gelmek, zor kullanarak istediğini yapmak” anlamındaki kahr kökünden mübalağa ifade eden bir sıfat olup “yenilmeyen, yegâne kudret ve tasarruf sahibi” demektir (Topaloğlu, 2001).

Kahhar kavramının lügat karşılığı yukarıda verildiği şekliyle olsa da genel olarak bu ismin geçici süreliğine azap eden manası çıkarılabilir. Bu anlamı baz alındığında Türk kültüründe Tanrı’nın dünyada azap ettiğine/edeceğine inanılır. Bu haliyle atasözlerine de fazlasıyla yansımıştır. Özellikle Allah’tan korkulması gerektiğine dair “Kork Allah’tan korkmayandan.” (Albayrak, 2009: 656) sözü kullanılmıştır. Bu manaya yakın olarak “Allah’a olmak isteyen asi, ya müteveli olsun ya vasi.” (Albayrak, 2009: 145) sözü de bu durumu izah etmek için kullanılır.

Halim

“sabırlı, ağır başlı ve akıllı olmak” anlamlarına gelen “hilm” kökünden türemiş olup “kudretli olduğu halde cezalandırmayan, acele ve kırgınlıkla muamele etmeyen” demektir (Yarımbaş, 2007).

Kur'an'da Allah dünyanın imtihan yeri olduğunu söyleyerek herkese belirli mühlet verdiğini ifade etmektedir. Bu yaklaşım genel olarak bilinen ve kabul edilen düşüncelerdendir. Atasözlerinde bu düşünceye ve Allah'ın bu ismine yönelik "Allah'ın çarkı yavaş öğütür ama un ufak eder" (Albayrak, 2009: 146) sözü söylenmiştir. Atasözünün kullanım şekli ve anlamı doğrultusunda halim ismini karşıladığı söylenebilir. "Allah affetmez ama acele de etmez." (Albayrak, 2009: 141) atasözü ise neredeyse bu ismin manasını tam anlamıyla karşılar denilebilir.

Dâr

"Zarar vermek" anlamındaki darr veya durr mastarından sıfat olup "zarar veren" veya "elem ve zarar verici şeyleri yaratan" manası ile esma-i hüsnâ içinde yer alır. (Topaloğlu, 1993: 481).

Allah dilediği takdirde kullarına zarar verebilme kudret ve iradesine sahip bir yaratıcıdır. Bu zarar dünyada olabileceği gibi ahirette de olabilir (Yarımbaş, 2007). Atasözleri nazarında da Tanrı'nın ceza vermesi de çift kutupludur. Her ne kadar "Tanrı kuluna zulmetmez (Albayrak, 2009: 815) denmiş olsa da sonuçta Tanrı zarar verme gücü ve kudretini elinde bulundurmaktadır. "Allah şaşırttığı kulunu beygir gibi o...tur." (Albayrak, 2009: 144) atasözü Allah'ın zarar verebileceği düşüncesine dair söylenmiş sözlere örnek teşkil edebilir. "Allah yaktığı yeri tez yeşertir." (Albayrak, 2009: 145) sözü de Allah'ın dilerse zarar verebileceğini ancak dilerse de bu zararı hemen gidereceğini ifade eder.

Müntakim

"Şiddetle ayıplamak, suçluyu cezalandırmak" anlamındaki nakm (nükum) kökünün "iftial" kalıbından türemiş bir sıfat olan müntakim "yadırgayıp ayıplayan, suçluyu cezalandıran, öç alan" manalarına gelir (Topaloğlu, 2006: 23-24).

İslam'da dünya imtihan yeri olarak kabul edilir. Dünyada yapılan her eylemin ise ahirette bir karşılığı olduğuna inanılır. Bu düşünce biçimine göre Allah insanlara hem dünyada hem de ahirette yaptıklarının bedeli olarak mükâfat ya da ceza verecektir. Atasözleri İslami anlayıştan hareketle Allah'ın bu ismine dair nitelermelerde bulunmuştur. "Azana Tanrı bela verir." (Albayrak, 2009: 211) sözü bu yönde söylenen atasözlerine örnek teşkil eder. Meşhur kalıplardan "Zalimin zulmü varsa, mazlumun Allah'ı var." (Albayrak, 2009: 910) ve "Allah'tan korkmayanın belasından, Allah'tan

korkanın bedduasından kork.” (Albayrak, 2009: 147) atasözleri ise yine benzer şekilde Allah’ın cezalandırıcı yönüne dikkat çekmektedir.



SONUÇ

1. Sonuç

Atasözleri ve deyimler topluma mal edilmiş kültür unsurlarındandır. Kültürle içli dışlı olması hasebiyle öncelikle kültürün ne manaya geldiği çeşitli tanımlarla ifade edilerek daha sonra atasözleri ve deyimlerin kültürle ilişkisine değinildi. Bu ilişkide çıkarılabilecek sonuç ise, kültür ile atasözleri ve deyimlerin benzer süreçlere tabi olması ve her ikisinin de gelenek, görenek, örf ve adetlerle sürekliliğini sağladığıdır. Çünkü hem atasözleri ve deyimler hem de kültür, şifâhî geleneğin dışavurumudur. Sonuç olarak kültürel psikoloji ve sosyal öğrenme kuramlarının kültürel Tanrı tasavvuru oluşumunda önemli fonksiyonlara sahip olduğu hatta tasavvurların oluşumunda bir alt yapı görevi gördükleri kanısına varıldı.

Tanrı ve Allah kavramının en fazla kullanıldığı atasözlerinin “dua” kavramı olduğu belirlendi. Duanın atasözlerinde tercihe şayan olma sebebinin İslam dininin yapısıyla alakalı olabileceği düşünülmektedir. Çünkü İslam inancına göre Allah’ın bizatihi kendisi insandan dua ve yardım istemesini beklemektedir. Bir ayetle izah edilirse “Duanız olmadıktan sonra Rabbim sizi ne yapsın?” (25/Furkan 77) sözüyle Tanrı’nın İnsanın duasına önem verdiği anlaşılmaktadır. Türklerin İslamiyetle tanıştıktan sonra bu dini benimsemesiyle birlikte atasözlerine onun tesir ettiği söylenebilir.

Atasözleri iman kavramı ilişkisi çerçevesinde yapılan tespitlere göre iman kavramının atasözlerinde çok fazla kullanılmadığı tespit edildi. İman kavramına dair serdedilen atasözleri ve deyimlerin az olmasının sebebi ise din psikolojik perspektifte imanın tanımı ve kullanımıyla alakalı olabileceği sonucuna varıldı. Ancak “para ile iman kimde olduğu bilinmez.” (Aksoy, 2014; 412) atasözü üzerinden değerlendirilirse verilen bu atasözünün din psikolojik iman yaklaşımını yansıttığı ileri sürülebilir. Son olarak bu konu çerçevesinde tasavvuf psikolojisi incelendi. Tasavvufi yaşayışta önemli yeri olan ”nefs“ konusu, fena ve beka kavramları üzerinden değerlendirilen bu kısımda verilen kavramlara yönelik söylenen atasözleri ve deyimlerin tespiti yapıldı. Bulgulara göre bizatihi tasavvufi yaşayışı destekler mahiyette atasözlerine rastlanılmadı.

Çalışmada Tanrı kavramının zamana ve zemine göre teşekkülü dışında atasözleri ve deyimlerde doğrudan ve metafor olarak onun nasıl ve ne şekilde kullanıldığı yapılan tespitler arasındadır. Tanrı kavramının doğrudan kullanıldığı atasözleri ve deyimlerde

yoğun şekilde onun özelliklerinin öne çıkarıldığı dikkat çekmektedir. “her şeyi bilmesi”, “dua edilecek tek merci (makam) olması”, “kuluna yardım etmesi”, “gücü ve kudreti”, “her şeyi belli bir ölçüye göre yaratması”, “cömert olması” gibi bazı özellikleri bunların arasındadır. İlaveten belirtmek gerekirse Tanrı’ya güvenilip tevekkül edilmesi, onun tenzih edilmesi de atasözleri ve deyimlerde vurgulanan diğer hususlar arasındadır.

Tanrı/Allah kavramının metafor olarak kullanıldığı atasözleri ve deyimlerde ilk dikkat çeken husus, bizatihi “Tanrı/Allah” ismi dışında farklı kavramlarla Tanrı’ya atıflar yapıldığıdır. Yapılan tespitlere göre “Mevla”, “Hak”, “Rab”, “Rahman” ve “Rahmet” kavramlarının Tanrı lafzı ile çok yakın manada kullanıldığı tespit edildi. Bu kavramların her atasözü ve deyimlerde Tanrı’yı karşılamadığını ifade etmek gerekiyor. Örneğin, “Hakk’ı tanıyan batıla baş eğmez.” (Gölpınarlı, 2004: 137) atasözünde “Hak” kavramı Tanrı kavramı ile benzer anlamda kullanılmışken, “Hak söz acı olur.” ve “Hak değirmende olur.” (Albayrak, 2009: 496) sözlerindeki “Hak” Tanrı’ya atıfta bulunmamaktadır. Son kertede tespit edilen bu kavramlar dışında hiçbir kavram kullanılmadan Tanrı’ya atfedilen bazı atasözleri ve deyimler kullanılmıştır. “Selamet vahdettir.” (Gölpınarlı, 2004: 267), atasözü incelendiğinde “vahdet” kavramlarının Tanrı’ya atıfta bulunduğu anlaşılmaktadır. “Canını almak” (Aksoy, 2014: 674) deyiminin can alma eyleminin İslam inancına göre Tanrı’ya ait olduğundan hareketle söylendiği ileri sürülebilir.

Araştırmanın son bölümünde Tanrı kavramı ile Tanrı tasavvuru arasındaki farka dikkat çekildi. Tanrı kavramı genel olarak teolojik ve kognitif Tanrı anlayışına gönderme yaparken Tanrı tasavvuru duygusal olarak bireyin Tanrı’yı tecrübe etmesidir (Mehmedoğlu, 2011: 29). Bu minvalde atasözlerinde Tanrı tasavvurunun kurulması/oluşturulması noktasında temel kavram dini kabiliyet olarak tanımlanan “fitrat” olabilir. Fitrat kavramı İslam düşüncesinde insanın yaratılışı anlama ve anlamlandırma anahtar bir kavramdır (Mehmedoğlu, 2011). Her birey kendi kişiliğine (fitrat) göre Tanrı’yı tasavvur ederek bu minvalde bir tasavvur oluşturabilir. Atasözlerinde oluşturulmuş farklı ve muhtelif Tanrı tasavvurlarının bulunması bu savı destekler mahiyettedir. Kısaca her atasözündeki Tanrı tasavvurunun, söyleyenin fitratına ve kişilik yapısına göre teşekkül ettiği söylenebilir.

Atasözleri, atalarımızın (bireylerin) uzun gözlem ve tecrübelerini sonucu oluşmuştur. Tanrı tasavvuru bağlamında her bir atasözünün, söyleyenin Tanrı tasavvurunu ifade ettiği söylenebilir. Dolayısıyla söylenmiş her atasözü kadar Tanrı tasavvuru olduğu ileri sürülebilir. Sınırlamak gerekirse atasözlerinde hâkim olan Tanrı

Tasavvurunun Kur'an temelli olduğu söylenebilir. Çünkü İslam dini Kur'an eksenli bir Tanrı tasavvuruna sahiptir. Fakat her ne kadar Kur'an temelli tasavvur anlayışı hâkim olsa bile kişi salt onunla kalmayıp kendi sosyo-kültürel çevresinin de etkisiyle farklı bir tasavvur oluşturabilir (Yapıcı, 1996: 126). Bu açıdan Atasözlerinde çeşitli ve farklı Tanrı tasavvurlarının oluşturulduğunu belirtmek daha uygun olacaktır.

Tanrı'nın algılanma ve düşünülme şekli onun tasavvuruna dair ipuçları vermektedir. Atasözleri ve deyimlerde pozitif Tanrı tasavvuru, Tanrı korkusu ve Tanrı sevgisi üzerinden sözler söylenmiştir. Bu sözler Tanrı'nın tasavvur edilmesi açısından önem teşkil etmektedir. Çünkü Tanrı tasavvurları öncelikle iç ve dış gerçeklikler arasında köprü görevi görür. Pozitif veya yardım edici Tanrı tasavvuru endişeyi gidererek, yalnız başına var olmaya dayanma yeteneğini geliştirip daha büyük ve güçlü bir varlığa bağlanma duygusunu ortaya çıkarır (Mehmedoğlu, 2011: 41). “Yalnızlık Allah'a mahsustur.” (Aksoy, 2014: 465) atasözüne istinaden pozitif Tanrı tasavvurunun şekillendiği söylenebilir. Aynı şekilde “Allah kulundan geçmez.” (Aksoy, 2014: 139) atasözüyle yardım edici Tanrı tasavvurunun teşekkül ettiği ifade edilebilir.

Tanrı sevgisi, bireyin Tanrıya yaklaşmasına ve bağlanmasına yönlendirir. Öte yandan sevilen Tanrı'dan uzaklaşma ve kurmuş olduğu bağı kaybetme kaygısından ötürü birey, aslında Tanrı sevgisinden kaynaklanan bir korkuya kapılabilir (Yapıcı, 1996). Bu bağlamda sevgi temelli ve korku temelli olmak üzere tezat Tanrı tasavvurunun oluşturulduğu ulaşılan sonuçlar arasındadır. Ayrıca ahiret inancı ve Tanrı'nın merhameti düşüncesinden hareketle affedici Tanrı tasavvurunun oluşturulduğu söylenebilir. Nitekim “Allah emhal eder, ihmal etmez.” Atasözü bu düşüncüyü destekler mahiyettedir. Affedici Tanrı tasavvurunun Kur'an temelli olduğu söylenebilir. Zira ayetlerle Tanrı bizatihi kullarını bağışlayacağını ifade etmektedir.

Bio-psiko-sosyo-kültürel bir varlık olarak kabul edilen insanın, bireysel hayat modeli içerisinde benliğinin yanı sıra sosyo-kültürel çevresi ve bu çevreye katılımı büyük bir anlam ve öneme sahiptir. Bu nedenle insanın içinde bulunduğu kültür, sınıf, din, aile, politik sistem ve meslek gibi farklı sosyal fenomenler ve ona çeşitli olanaklar ve handikaplar sunan dış çevreyle kurduğu zorunlu etkileşimler içerisinde ele alınıp değerlendirilmesi gerekir. İnsan olmaya anlam veren şeyin ontolojik realitesi, insanların ötekilerle birlikte var olması ve aslında mutlak yalnızlığın imkânsız olmasıdır. Dolayısıyla Tanrı tasavvuru da sosyal bir bağlamda değerlendirmeye tabi tutulabilir (Mehmedoğlu, 2011). Psikolojik bir değişken olarak Tanrı tasavvurunun diğer insanî değişkenler gibi aynı zamanda bir yönüyle sosyal bir inşa olduğu söylenebilir. Diğer

tarafından Tanrı tasavvuru sırf bireysel varlığın dışından kaynaklanmaz; ona sadece ham ilişki materyali vermekle kalmaz, insanın onu yorumlama, bütünleştirme ve ifade etmesini sağlamak üzere sosyal yapıya katılımını da yansıtır. Ayrıca insanın dini duygu ve davranışları, genellikle ona sunulan kültürel formun izlerini taşır. Anlaşıldığı üzere Tanrı tasavvurunun sosyal bir yönü olduğu ortadadır. Atasözleri bu bağlamda kültürel izleri taşımakla kalmaz üstelik kültürün de kendisini ifade eder. Dolayısıyla Tanrı tasavvuru oluşturulurken atasözlerinin sosyal yönünü dışarıda bırakmak mümkün değildir.

Tanrı tasavvurlarının din psikolojik tahlilinden sonra Tanrı'nın özelliklerine yer verildi. Bu bağlamda kelam biliminin tasnifi temele alınarak atasözleri ve deyimlerde Tanrı'nın sıfatları izah edilmeye çalışıldı. Yapılan tespitlere göre “vahdaniyet, hayat, ilim, irade ve kudret” sıfatlarının atasözleri ve deyimlerde karşılık bulunduğu sonucuna varıldı.

Çalışmaya katkısı olacağı düşünülerek “esma-i hüsnâ” atasözleri ilişkisi incelendi. Esmâ-i hüsnâda belirtilen isimlerin Allah'ın özelliklerini ifade etmektedir. Bu sebeple atasözlerindeki Tanrı'nın özellikleri ile esma-i hüsnâda belirtilenler arasındaki ilişki incelendi. Elde edilen bulgulara göre, esma-i hüsnâdaki Allah'ın 99 isminin yaklaşık 59 sıfatının atasözlerinde karşılık bulunduğu tespit edildi. Tekrarların fazla olması ve esma-i hüsnâda yer alan Allah'ın isimlerinin alamca birbirine yakın olmasından dolayı her sıfat araştırmaya dâhil edilmedi. Sonuç olarak Tanrı'nın belirtilen özellikleri, Tanrı tasavvuru konusunda incelendi. Değerlendirilen konulara istinaden bağışlayan, rızık veren, yardım eden, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, adaletli ve cezalandırıcı Tanrı tasavvurlarının atasözlerinde kendisine yer bulunduğu anlaşılmaktadır.

Sosyal bilimlerde çok yönlü çalışmaya elverişli olan atasözleri ve deyimler konusu, din psikolojik bağlamda yerleşmenin önünü açılmasına yardımcı etkenlerden biri olarak görülebilir. Tanrı tasavvuru konusu dışında kişilik ve din bağlamında atasözleri önemli pek çok tarihsel psikolojik veri sunmaktadır. Böylece Türk-İslam kültüründe yerel bir dindarlık tipolojisi ortaya konulabilir. Ayrıca atasözleri günümüz din psikolojisi çalışmalarının çoklukla ele aldığı “değerler” konusuna yönelik de yerel psikolojik imgeler içermektedir. Bu bakımdan değerlerin oluşumu ve yaygınlaşmasında atasözlerinin etkisi ve atasözleri ile taşınan değerler alan için özgün çalışma konuları olacak mahiyette görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Akalın Ş. H. vd. (2011). *Türkçe sözlük*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara.
- Aksoy Ö. A. (2014). Atasözleri ve deyimler sözlüğü I: *Atasözleri sözlüğü*. İnkılap Yayınevi. İstanbul.
- _____ (2014). Atasözleri ve deyimler sözlüğü II: *Deyimler sözlüğü*.: İnkılap Yayınevi. İstanbul.
- Akyüz Z. (2010). Gençlerde benlik saygısı ve Tanrı Tasavvuru. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Albayrak N. (2009). *Türkiye Türkçesinde atasözleri*. Kapı Yayınları. İstanbul.
- Aydın M.S. (2007). *Din felsefesi*. İlahiyat Vakfı Yayınları. İzmir.
- Ayten A. (2012). Psikoloji ve din: *Psikologların din ve Tanrı görüşleri*. İz Yayıncılık. İstanbul:
- Budak S. (2009). *Psikoloji sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları. Ankara.
- Buharî Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (h,1422). I-IX/Daru tuku en-necat.
- Cevizci A. (2015). *Felsefe sözlüğü*. Say Yayınları. İstanbul.
- Cilacı O. (1994). "Dua" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 9. TDV. Ankara.
- Cüceloğlu D. (1994). *İnsan ve davranışı*. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Çağrıcı M. (1993). "Cömertlik" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 8. TDV. Ankara.
- Çatak A. (2012). Mu'înü'l-Mürîd'de Allah tasavvuru ve Kur'an'dan temelleri. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1, 2, Gümüşhane.
- Çavuşoğlu A, (2007). "Türk İslam kültüründe Gök Tanrı veya ulu Tanrı inancı ve edebî metinlere yansımaları". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 44, Ankara.
- Çubukçu İ. A. (1967). *İslam felsefesinde Allah'ın varlığının delilleri*. Ankara Üniversitesi Basım Evi. Ankara.
- Dalkılıç E (2007). Hikmet Tanyu'da Gök Tanrı inancı üzerine karşılaştırmalı bir inceleme. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri.
- Erdoğan E. (2014). Tanrı algısı, dini yönelim biçimleri ve dindarlığın psikolojik dayanıklılıkla ilişkisi. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Erginer G. (2010). Atasözlerinde sosyal hayat. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Hatay.

- Esed M. (2002). Kur'an mesajı: *Meal-tefsir*. (C. Koytak ve A. Ertürk, Çev.). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Eser İ. (2012). Türk Dil Kurumu'nun atasözleri ve deyimler sözlüğündeki dini motifler. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Van.
- Farabi (1990). *Medinetü'l fazıla*. (N. Danışman, Çev.). Milli Eğitim Basımevi İstanbul
- Freud S. (2004). *Uygarlık, toplum ve din*. (E. Kapkın, Çev.). Payel Yayınları. İstanbul.
- _____ (2010). *Totem ve tabu*. (A. Kanat, Çev.). İlya Yayınevi. İzmir.
- _____ (2012). *Bir yanılısamanın geleceği*. (H. İlhan, Çev.). Alter Yayıncılık. Ankara.
- Fromm E. (2004). *Psikanaliz ve din*, (A. Arıtan, Çev.). Arıtan Yayınevi. İstanbul.
- Gölcük Ş, Toprak S. (2010). Kelâm: *Tarih-ekoller-problemler*. Tekin Kitabevi. Konya.
- Gölpınarlı A. (2004). *Tasavvuftan dilimize geçen deyimler ve atasözleri*. İnkılap Kitabevi. İstanbul.
- Gömeç S.Y. (2003). Eski Türk inancı üzerine özet, DTCF. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21, 33. Ankara.
- Güler Ö. (2007). Tanrı'ya yönelik atıflar, benlik algısı ve günahkârlık duygusu. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Güngör H. (2010). "Tanrı" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*,:39. TDV. Ankara.
- Güngörmez E. (2013). Eski Türk dini ve Türk İslam kültürü üzerindeki izleri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kahramanmaraş.
- Güvenç B. (2005). *İnsan ve Kültür*. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Hoffman L. (2004). Cultural Constructions of the God İmage and God Concept: *Implications for Culture, Psychology, and Religion*. Paper Presented at the Joint Meeting of the Society for the Scientific Study of Religion/Religious Research Association, Kansas City, MO.
- Hökelekli H (2008). *Din psikolojisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara.
- _____ (2013). *Din psikolojisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara.
- _____ (2015). *Din psikolojisine giriş*. Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları. İstanbul.
- James W. (1962). The varieties of religious experience. The Fontana Library. London.
- Jung C. G. (2013). *Dört arketip*. (Z. A. Yılmazır Çev.). Metis Yayınları. İstanbul.
- _____ (2014) *Psychology and western religion*. (R. F. C. Hull Çev.). Routledge Taylor & Francis Group. London And New York.

- Kağıtçıbaşı Ç. (2012). Benlik, aile ve insan gelişimi: *Kültürel psikoloji*. Koç Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Kaleli L. (2015). *Atasözleri ve deyimler deyişler ve öğütler*. Berfin Yayınları. İstanbul.
- Kaya M. (2011). “Tasavvur”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 40. TDV. Ankara.
- Kayıklık H. (2009). *Tasavvuf psikolojisi*. Akçağ Basım Yayın Pazarlama A.Ş. Ankara.
- _____ (2011). *Din psikolojisi: Bireysel dindarlık üzerine*. Karahan Kitabevi. Adana.
- Kılavuz A. S. (2009). *İslâm akâidi ve kelâma giriş*. Ensar Neşriyat. İstanbul.
- Koç A. (2011). Üniversite öğrencilerinde Tanrı tasavvuru. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Kongar E. (1999). *Kültür üzerine*. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Köse A. (2000). “İman” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, :2, TDV. Ankara.
- Kuşeyrî A. (2012). Kuşeyrî risâlesi. (S. Uludağ Çev.). Dergâh Yayınları. İstanbul.
- Kutluer İ. (2002). *İbn Sina ontolojisinde zorunlu varlık*. İz Yayıncılık. İstanbul.
- Mehmedoğlu A.U. (2011). *Tanrıyı tasavvur etmek*. Çamlıca Yayınları. İstanbul.
- Mevdûdî Mevlana Seyyid Ebul’l-A’lâ (2004). *Tefhîmu’l-Kur’an meali*. (D. Bulgur Çev.). Yediveren Kitap. Konya.
- Müslim, Ebu’l Hasan Müslim b. Haccac (ty). I-V/Daru’l İhya.
- Öztürk M. (2013). İslamiyet’ten önce Türklerin din anlayışı ve Gök Tanrı dini. *History Studies*, 5, 2. Ankara.
- Pala İ. (2013). *Sözün özünden dünden bugüne atasözleri*. Kapı Yayınları. İstanbul.
- Peker H. (2013). *Din psikolojisi*. Çamlıca Yayınları. İstanbul.
- Rizzuto, A. M. (1979). *The birth of the living God: A psychoanalytic study*. University of Chicago Press. Chicago.
- Selçuk M. (2000). “Gençlik çağı ve inanç olgusu: İnanç ve davranış bütünlüğü açısından bir deneme”, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi*. İSAV. İstanbul.
- Senemoğlu N. (2013). Gelişim, öğrenme ve öğretim: *Kuramdan uygulama*. Yargı Yayınevi. Ankara.
- Sinanoğlu M. (2000). “İman” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 22. TDV. Ankara.
- Sülün M. (2015). *Türk toplumunun Kur’an kültürü*. Ensar Neşriyat. İstanbul.
- Tanyu H. (1980). *İslamlıktan önce Türklerde tek Tanrı inancı*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. Ankara.
- Tirmizî Ebu İsa Muhammed b. İsa (1975). I-V/Matbat-ü Mustafa.
- Topaloğlu B. (1988). “Adl” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 1. TDV. Ankara.
- _____ (1989). “Allah” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 2. TDV. Ankara.

- _____ (1992). “Batın” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 5. TDV. Ankara.
- _____ (1993). “Dâr” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 8. TDV. Ankara.
- _____ (1996a). “Gani” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 13. TDV. Ankara.
- _____ (1996b). “Hâbir” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 14. TDV. Ankara.
- _____ (1997). “Hâdî” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 15. TDV. Ankara.
- _____ (2001). “Kahhar” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 24. TDV. Ankara.
- _____ (2002). “Kerim” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 25. TDV. Ankara.
- _____ (2004a). “Melik” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 29. TDV. Ankara.
- _____ (2004b). “Metin” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 29. TDV. Ankara.
- _____ (2006a). “Müheymin” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 31. TDV. Ankara.
- _____ (2006b). “Mütekebbir” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 32. TDV. Ankara.
- _____ (2008). “Rezzak” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 35. TDV. Ankara.
- _____ (2012). “Vasi” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 42. TDV. Ankara.
- _____ (2013). “Vekil” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 43. TDV. Ankara.
- Toshiko İ. (1975). *Kur’an’da Allah ve insan*. (S. Ateş Çev.). Ankara Üniversitesi Basımevi. Ankara.
- Uğuzman T. (2014). *Atasözleri ve deyimlere yansıyan Türk halk düşüncesi*. Nobel Akademik Yayıncılık. Ankara.
- Ünal Y. (2011). Kur’ân-ı Kerim’in Türk atasözlerine tesiri: *İnanç esasları bağlamında*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.
- Vergote A. (1999). *Din inanç ve inançsızlık* (V. Uysal Çev.). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. İstanbul.
- Watts F. and Williams M. (1988). *The psychology of religious knowing*, Cambridge University Press. New York.
- Yalom I. D. (2004). *Bağıslanan terapi*. (Z. İyidoğan Babayiğit, Çev.). Kabalıcı Yayınları. İstanbul.
- Yapıcı A. (1996). Dini yaşayışta tövbeye din psikolojik bir yaklaşım. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri.
- _____ (2004). Allah ve kutsal kavramlarının çağrıştırdıkları anlamlara sosyopsikolojik bir bakış: Çukurova üniversitesi örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2. Adana.
- Yarımbaş E (2007). *Esmâ-i hüsnâ*. Ensar Neşriyat. İstanbul.
- Yeşilyaprak B. (2008). Eğitim psikolojisi: *Gelişim-öğrenme-öğretim*. Pegem Akademi Yayınları. Ankara.

- Yıldırım S. (1989). “Alim” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 2. TDV. Ankara.
- _____ (1991). “Azim” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 4. TDV. Ankara.
- _____ (1992a). “Bedî” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 5. TDV. Ankara.
- _____ (1992b). “Ber” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 5. TDV. Ankara.
- Yılmaz N. (2007). Kültürümüzden atasözlerimize yansıyan İslam dininin inanç esasları: “Âmentü”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Vol:2. Issue:4. Ankara.
- Yurdağür M. (1996). Esmâi hüsnâ: *Allah’ın isimleri*. Marifet Yayınları. İstanbul.
- _____ (2011). “Tenzih” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 40. TDV. Ankara.
- Yurtbaşı M. (1994). *Sınıflandırılmış Türk atasözleri*. Özdemir Yayıncılık. Ankara.



EKLER

EK A: Tanrı/Allah Kavramının Doğrudan Kullanıldığı Atasözleri ve Deyimler

Her Şeyi Bilmesi

Yola gidenin işini Allah bilir (Albayrak: 2009; 902).

Allah herkesin falına bakar, boynuna takar (Albayrak: 2009; 142).

Büyükklere Saygı

Koca kütüğü Allah eksik etmesin (Albayrak: 2009; 649).

Dua

Allah adamı it etsin rut (rüt) etmesin (Albayrak: 2009; 141).

Açık kapıyı Allah kapatmasın (Gölpınarlı: 2004; 9).

Allah adamı yolun alt yanına düşürmesin (Albayrak: 2009; 141).

Allah son gürlüğü versin (Aksoy: 2014; 140).

Allah kimseyi düşürmesin (Gölpınarlı: 2004; 101).

Allah yazın ayransız, kışın yorgansız etmesin (Albayrak: 2009; 145).

Allah kem gözlerden korusun seni (Kaleli: 2015; 15).

Allah geçinden versin (Yurtbaşı: 1994; 108).

Allah kişiyi gördüğünden yad eylesin (Albayrak: 2009; 143).

Allah kele kaşınacak tırnak vermesin (Yurtbaşı: 1994; 159).

Allah ona mal versin de fırsat vermesin (Yurtbaşı: 1994; 159).

Allah kimseyi baştan düşürüp kuyruğa baktırmasın (Albayrak: 2009; 143).

Başa Çıkma

Yalnızlık Allah'a yaraşır (870 Albayrak)

Allah affetmez ama acele de etmez (141 Albayrak)

Allah gümüş kapıyı kaparsa altın kapıyı açar (142 Albayrak)

Allah imhal eder ihmal etmez (142)

Allah sabırlı kulunu sever (144)

Tevekkül

Allah diyen aldanmaz (Albayrak: 2009; 142).

Allah diyen mahrum kalmaz (Albayrak: 2009; 142).

Allah diyen açıkta kalmaz (Albayrak: 2009; 142).

Allah deldiği boğazı aç koymaz (Albayrak, 2009: 142).

Allah kulunu darda komaz (Albayrak, 2009: 144).

Allah yar olduktan sonra kılıcın ağaç olsa da keser (Albayrak: 2009; 145).

Allah'a satan hayrını görsün (Albayrak: 2009; 145).

Allah'ı tanıyan zindanda da bahtiyardır (Albayrak: 2009; 146).

Kuluna Yardım Etmesi

Allah kuluna eşeğini kaybettirir, sonra buldurup sevindirir (Kaleli: 2015; 16).

Garip kuşun yuvasını Allah yapar (Gölpınarlı: 2004; 123).

Ev yapanla evlenene Tanrı yardımcısıdır (Albayrak: 2009; 443).

Kör kuşun yuvasını Allah yapar (Aksoy: 2014; 373).

Yolcunun işini Allah kayırır (Albayrak: 2009; 902).

Tenzih

Efendiler efendisi efendimiz Allah (Gölpınarlı: 2004; 105).

Allah kemal güzellik cemal (Albayrak: 2009; 143).

Allah'ın verdiği canı ancak Allah alır (Kaleli: 2015; 16).

Benlik bir Allah'a yaraşır (Albayrak: 2009; 238).

Gücü ve Kudreti

Allah'ın takdiri pazu kuvvetiyle dönmez (Albayrak: 2009; 146).

Allah'ın verdiği kul alamaz (Albayrak: 2009; 147).

Allah'ın yaptığını kimse bozamaz (Albayrak: 2009; 147).

Allah'sız çöp başı teprenmez (Albayrak: 2009; 147).

Bir saati bin saat, bin saati bir saat eden Allah'tır ((Albayrak: 2009; 262).

Fellahın dediği olmaz Allah'ın dediği olur (Albayrak: 2009; 454).

Kulun dediği olmaz Allah'ın dediği olur (Albayrak: 2009; 676).

Her Şeyi Belli Bir Ölçüye Göre Yaratması

Allah balmumu yakan bal mumu yağ mumu yakana yağ mumu verir (Albayrak: 2009; 140).

Allah bir kulunu, mahal (muhal) görür (ona göre dalına verir sırtına giydirir) çulunu (Albayrak: 2009; 141).

Allah dağları bile alçaklı yüksekli yaratmış (Albayrak: 2009; 141).

Allah eşeğe boynuz vermez ki camuşun (öküzün) partını deşmeye (Albayrak: 2009; 142).

Allah işini bilir (Albayrak: 2009; 143).

Allah kele tırnak verse, dünyayı kana boyar (Albayrak: 2009; 143).

Allah kimine bal verir, parmak vermez; kimine parmak verir, bal vermez (Albayrak: 2009; 143).

Allah kimine keş verir, diş vermez; kimisine diş verir, keş vermez (Albayrak: 2009; 143).

Allah süsücü hayvana boynuz vermez (Albayrak: 2009; 144).

Allah adamına göre işini, dağına göre kışını verir (Albayrak: 2009; 140).

EK B: Tanrı/Allah Kavramının Metafor Olarak Kullanıldığı Atasözleri ve Deyimler

Mevla

Kul teftişte, güzelim Mevla ne işte (Aksoy, 2014: 377).

Fukaraya veren Mevla'ya ödünç verir (Albayrak, 2009: 459).

Karanlıkta helva (pilav) yiyenin sırrını Mevla bilir (Albayrak, 2009: 598).

Kuldan hareket, Mevla'dan bereket (Albayrak, 2009: 676).

Yoksula veren Mevla'sına ödünç verir (Albayrak, 2009: 900).

Hak

Doğruya hak yardımcıdır (Albayrak, 2009: 351).

Fazilet Cenab-ı Hakk'm ihsanıdır (Albayrak, 2009: 453).

Gelin atta, buyruk (kısmet) Hakk'ta (Albayrak, 2009: 467).

Hakk'a yürümek (Gölpınarlı, 2004: 136).

Hakk'a giden hak uğurun hakkiyçün (Gölpınarlı, 2004: 136).

Hak için kurban, küp için kavurma (Albayrak, 2009: 496).

Hakk'ta hak olmak, Hak vere, Hak vere olmak (Gölpınarlı, 2004: 137).

Hak yardım ederse, kurt çoban olur (Albayrak, 2009: 496).

Hak diyen mahrum kalmaz (Gölpınarlı, 2004: 137).

Hakk'tan gelen haktır, inanmayan ahmaktır (Albayrak, 2009: 497).

Hak kulundan intikamı yine kul alır (Gölpınarlı, 2004: 197).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı- Soyadı : Halit KALLI
Doğum Yeri : Erzin / HATAY
Tarihi : 1989
Unvanı : Araştırma Görevlisi

İLETİŞİM BİLGİLERİ

Adres : Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Merkez/TOKAT
E-posta : halit.kalli@gop.edu.tr, halitkalli@gmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

2003 - 2005 : Lise, Kahramanmaraş Anadolu İmam Hatip Lisesi.
2005 - 2007 : Lise, Erzin İmam Hatip Lisesi.
2008 - 2012 : Lisans, Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Adana.
2013 -2017 : Yüksek Lisans, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı,
Adana.
Yabancı Dil: : Arapça, İngilizce.